

AXESS

Nummer 2 Mars 2005 Årgång 4

Pris: 50 kr

TEMA: DE TVÅ KULTURERNA

– en ny blick på
förhållandet
mellan natur-
vetenskap och
humanvetenskap

AXELARATION

UD:s modernisering
döljer politikerstyre.

Dokumentärfilmer visar
att politik och estetik
hör ihop.

Debatt om våldet
mot kvinnor.

INTERVJU

Kristendomen är en
väg bort från det
religiösa samhället,
anser Marcel Gauchet.

FRIZON

Romanen har gjort
oss till européer.
Men har den en fram-
tid i ett likriktat EU?

RECENSION

Om Blair stått ensam
hade vårens val varit
förlorat. Men han har
finansminister Brown.

AXELARATION 4-12**UD:S MODERNISERING KAMOUFLERAR POLITISERING**

Utrikesdepartementet är i dag hårt ansatt av kritiker. **Mats Wiklund** har forskat efter de djupare orsakerna till departementets kris. 4-6

DOKUMENTÄRER VISAR DET POLITISKA I ESTETIKEN

I mars går den fjärde internationella dokumentärfilmsfestivalen av stapeln i Stockholm. **Astrid Söderbergh Widding** har tittat på filmerna i förväg. 10-11

DEBATT OM VÅLDET MOT KVINNOR

Alla män har en skuld för våldet mot kvinnor, hävdar Anne Marie Berggren i en replik till Mikael Kurkias kritisk utredning *Ett slag i luften*. Anklagelsen om kollektiv skuld påminner om högerpopulisternas skuldbeläggande av invandrare, svarar Kurkiala. 12

Vetenskap blir tyckande med -ism, och tyckande blir hantverk med -eri. Och det blir riktigt tarvligt med -makare.

Lars Melin skriver om ändelser i sin språkrönika. 7

TEMA: DE TVÅ KULTURERNA 13-24

När begreppet "de två kulturerna" myntades för ett halvsekel sedan föreföll humanvetenskapen ha den starkaste ställningen i samhället. Så är det inte längre, menar sociologen **Mats Benner**. Naturvetenskapen är expansiv, humanvetenskapen förlorar i klarhet och inflytande. Åtskillnaden mellan dem kan bara motiveras som en praktisk angelägenhet, hävdar historikern **Arne Jarrick**. Humanister måste sluta barrikadera sig bakom konstlade gränser och i stället söka upp den forskning som de har mest att frukta av. De måste också förstå skillnaderna i varandras hantverk, påpekar historikern **Janken Myrdal**. Naturvetare arbetar och skriver i grupp, humanvetare arbetar individuellt och skriver monografier. Men

naturvetenskapernas kraftfullhet tvingar fram en sammanflätning av kulturerna.

Illustration: Claes Jurander

INTERVJU 25-27**KRISTENDOMEN ÄR EN UTVÄG UR RELIGIONEN**

Kristendomen kan tyckas vara en religion som andra. Men **Marcel Gauchet** hävdar att den blivit en väg mot det demokratiska och sekulariserade samhället. **Lisa Irenius** har träffat den franska filosofins nya hopp.

Illustration: Claes Jurander

TRADITION 28-30**FÖRDÖMT HELGON SKILDRAR KRIGET**

I en rad böcker skildrade **Curzio Malaparte** kriget som en stor, förgörande maskin. Men efter honom kom författare som drev våldsamheten än längre och hans böcker hamnade i deras skugga, skriver **Thomas Steinfeld**.

FRIZON 31-37**ROMANEN HAR SKAPAT EUROPEISK IDENTITET**

Utan romanen skulle det inte finnas något Europa, hävdar **Julian Evans**. Men det tycks inte som om unionen stärker de kulturella band som hållit ihop kontinenten sedan renässansen. EU håller på att få något homogeniserat över sig medan romanen alltid måste vara lokalt förankrad.

TROJANSKA FORTSÄTTNINGSKRIGET I AKADEMIN

Seglade verkligen tusen skepp från Grekland för att belägra Troja? Därom tvista verkligen de lärde, nu så att det blivit rättssak av dispyten, berättar **Eva-Carin Gerö**.

RECENSIONER 38-47**DET BÄSTA MED BLAIR ÄR FINANSMINISTER BROWN**

Premiärminister Blair har haft störst genomslag för sin utrikespolitik, men det har bara skapat problem inför vårens val. Då får han lita på finansminister Browns starka ställning där hemma, konstaterar **Mats Bergstrand**. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Timothy Garton Ash, John Keane, Marc Sageman, Mohammad Mojtaba Shabestari, John Cornwell, Zygmunt Bauman, Bill Jordan och Otto Pöggeler.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand (tjl)
Redaktör: Erik Wallrup
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Projektleddare: Peter Elmlund
Marknadskoordinator: Katarina von Axelson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Lotta Brandt och Stina Fernström
Korrektur: Thomas Andersson
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 350 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Strängteorin inom astrofysiken trotsar
vår föreställningsförmåga. Biologin
hävdar att det finns en gräns för vår
föränderlighet. Naturvetenskapen är på
offensiven när det gäller att förstå oss
själva som mänskliga varelser i världen.
För att alls kunna övertyga måste human-
vetenskaperna svara på denna utmaning.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Astronomi var mitt första stora intresse. Jag sparade ihop till en stjärnkikare när jag var nio år. Jag tog mig efter hand förbi de regler i skolbiblioteket som föreskrev hur gammal man måste vara för att låna på vissa avdelningar och försjönk i populärvetenskapliga skildringar av kosmos.

Astronomin var också min första upplevelse av poesin. God poesi bygger broar mellan måttstockar. Det behöver inte handla om lysande metaforer, som när Tomas Tranströmer hör "stjärnbilderna stampa i sina spiltor", utan kan lika gärna vara den strama stilen hos en klassicistisk poet som Konstantin Kavafis, som med helt andra medel lyckas förbinda det individuella ögonblickets måttstock med den historiska epokens.

Astrofysiken i dag utsätter ett sådant brobyggande mellan måttstockar för en stress så stor att bron nästan genast kollapsar. Vad har strängteorins bisarra universum att göra med min anonyma känsla av befrielse en morgon när jag vandrar genom Stockholm, befrielse utan att jag visste att jag någonsin varit fången? Hur skall man skapa en bro mellan en exploderande supernova, som kanske förintar civilisationer, och känslan av hjärtats puls i handen på någon man möter, blir berörd av men inte återser?

Den sanna kreativiteten kan aldrig väja för det som provocerar den mest, som belastar dess broar maximalt. Sedan länge, men i synnerhet i dag, utgör naturvetenskapen en sådan tungt belastad bro för humanvetenskaperna. Men om de vill övertyga om sin relevans måste de relatera till naturvetenskaperna och deras utmaning.

Det gäller numera framför allt biologin, som insisterar på att vårt genetiska arv gör

oss begränsat föränderliga. Att slå broar mellan måttstockar handlar i grunden om att utgå från att verkligheten är *en*, hur komplicerad trafiken än må vara på bron. I dag har vi en polariserad situation, i vilken en naturvetenskapligt inspirerad uttolkning vill förklara alltmer av mänskligt beteende och skillnader, samtidigt som en humanvetenskaplig tolkningsindustri säger att vi är sociala konstruktioner. Det är en i längden ohållbar diskrepans, som att leva i dubbla verkligheter, vilket religionshistorien vet att berätta en del om.

Vi gör oss ibland lustiga över den viktoriaiska epokens svårighet att tala klartext om det sinnliga. Men är vi inte själva ett slags nyviktorianer med avseende på biologin? Varje antydning om att det skulle finnas skillnader mellan människor – usch så vulgärt och oanständigt! Men tänk om det är så, och om dessa betyder mycket mindre än den bigotta mentaliteten inser? Män är sannolikt mer aggressiva än kvinnor. Betyder det att kvinnor är dömda till underläge? Möjligen om fysisk aggression är det som efterfrågas, vilket blir alltmer osannolikt i en värld på väg in i den helt maskinmässiga krigföringen.

Kulturella avantgarden är ofta förtrupper, men för dominerande tendenser i samtiden. I efterhand ter sig postmodernisterna som en förtrupp till den fragmenterade värld som informationsteknologin frambragt. Tänk om konstruktivisterna är en kulturell förtrupp åt sin fiende, en biologisk vetenskap som menar att vi inte alls har en bestämd natur, utan med teknologier kan formas hur mycket som helst. Det kan komma en dag när även konstruktivister vill åberopa det oföränderliga i människan.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

UD:s modernisering kamouflerar politisering

INBLICK/ UD:s kris. Departementet har förlorat sin särställning. Det knyts allt hårdare till den politiska makten och dess analyser riskerar att bli beställningsverk.

MATS WIKLUND

Frilansskribent

I SAGAN OM SVERIGE var utrikespolitiken ett centralt inslag. Den var en del av och drevs parallellt med folkhemsbyggets och välfärdsstatens utveckling. Diplomater och statsmän bidrog under nästan hundra år till utformandet av berättelsen om det godhjärtade och osjälviska lilla landet, som grep in och lade världen till rätta när den inte uppförde sig som den borde.

Vi förfogade över en särskild modell, en särskild politik och ett särskilt folk. En snabb blick på omvärldens oförnuft räckte. Sverige var bättre på allt: välfärd, fred, samhällsbygge, jämlikhet ... Vi var också rika som troll, men förstas på ett solidariskt sätt. Alliansfriheten och neutralitetspolitiken passade som hand i handske. Den bekräftade duktigheten, godheten och särställningen.

Detta var den officiella versionen. I realiteten verkade svensk diplomati och säkerhetspolitik i en värld i vilken styrkeförhållanden bedöms utifrån militära och ekonomiska analyser och i vilken eftergifter, undantag och kompromisser är självklarheter, särskilt för en småstat. När det nationella intresset hotas flyger idealen all världens väg och lidelsefria riskalkyler tar över.

Även om fernissan repades av transiteringspolitiken och baltutlämningen var förtroendet för modellen länge intakt. Tage Erlander, Olof Palme och Ingvar Carlsson kunde tysta kritiker genom att beskriva dem som ansvarslösa äventyrare. De borgerliga statsministrarna Thorbjörn Fälldin och Ola Ullsten visste vad som gällde och avvek inte en tum från gränsdragningen.

De senaste femton åren har förutsättningarna ändrats radikalt. Nu är vi med i EU-laget och ska något utträttas måste vi bilda allianser och nätverk. Utrikespolitiken är mer komplicerad, arenan större och deltagarna fler. Under 1990-talet togs också allt fler ur barnatron om neutralitetspolitiken. Både ryssar och

amerikaner visste var vi hörde hemma. Ingen saknar det kalla kriget, men det blir allt svårare att tro på sagan om Sverige.

– Ett problem för utrikespolitiken är att våra framgångar inte längre är lika synbara, säger Krister Wahlbäck, nyligen pensionerad UD-man. Han är historiker med inriktning på europeisk säkerhetspolitik och var chef för Carl Bildts säkerhetspolitiska analysgrupp under den borgerliga regeringen.

När Sverige genom samarbete med likasinnade får igenom sin vilja i EU uppmärksammas det knappast alls i medierna. Europasamarbetet tar tid, är diffust, opersonligt och sker på distans. Medborgarna noterar i stort sett bara skandaler och misstag. Särlinjens och profileringens tid är förbi.

Sveriges geopolitiska roll har också minskat. Under det kalla kriget baserades vårt säkerhetspolitiska inflytande på det särskilda ansvaret för Finland gentemot Sovjetunionen. Under en tioårsperiod från början av 1990-talet ingick även Baltikumpolitiken som en viktig del i den europeiska demokratiseringsprocessen.

I dag kan inte Sverige spela samma nyckelroll. Som Wahlbäck något maliciöst konstaterar måste en estnisk utrikesminister känna en viss triumf när hans svenska kollega hör efter hur diskussionen inom Natorådet gått. Avsaknaden av publika och uppmärksammas initiativ lär minska allmänhetens engagemang och intresse för utrikespolitiken.

ALLA DELAR INTE uppfattningen att vi har en mindre roll att spela i internationell politik.

– Under min tid har nog Sveriges utrikespolitiska inflytande aldrig varit större, säger Jan Eliasson.

Hans tidsperspektiv är 40 år. Ingen svensk diplomat personifierar bättre den svenska modellen: uppvuxen i en etta i ett arbetarhem på Hisingen; studiebegåvad just vid den tid då pengar upphörde att påverka utbildningsmöjligheter; antagen i UD hösten 1965, precis när rekryte-

ringsprocessen breddades och attachéutbildningen fick en professionell inriktning. Karriären är också lysande: FN-ambassadör, biträdande generalsekreterare i FN, kabinetssekreterare och nu ambassadör i Washington. Eliasson är socialdemokrat och uppmärksammades tidigt av Olof Palme som han assisterade vid dennes medlaruppdrag. Men han är inte partiman. Utrikesministerposten har aldrig kommit på fråga.

Eliasson är verbal, vänlig och ser ut som en diplomat ska göra: lång och stilig i krittstrecksrändig kostym. Denna januaridag sitter han, nyss återkommen från installationen av George W. Bush, lugn och avspänd i sitt rum på M Street. Vi befinner oss på cirka tio minuters promenadavstånd från Vita huset.

– Tre faktorer har förändrat diplomatin sedan jag började: ny informationsteknik, nya frågor och EU-medlemskapet. Allt går fortare och kraven på omedelbara reaktioner är mycket större. Vi har gått från handchiffreering till internet.

Men även i denna nya värld finns,

hävdat Eliasson, utrymme för både klassisk diplomati och en distinkt svensk linje. Just för att frågorna är fler och annorlunda, Eliasson räknar upp miljö, terrorism, internationell brottslighet, migration, aids, forskning och utbildning, och eftersom spelplanen genom EU breddats, kommer behovet av svenska kvaliteter att öka.

– Vi är mycket bra på förhandlingar. Vi är språkbegåvade och har en internationellt sett skicklig yrkeskår. EU-medlemskapet ger oss inte mindre att säga till om utan skapar ett större manöverutrymme. Den nordiska dimensionen har blivit en baltisk-nordisk dimension med en Östersjödimension och där är Sverige ledande.

HANS GLADA BUDSKAP är att det finns hopp för UD. Och där behöver man tröst och uppmuntran. 2004 var verkligen ett *annus horribilis*. Fortfarande präglas man av efterverkningarna av mordet på Anna Lindh. Den massiva kritiken av handläggningen av tsunamikatastrofen har demoraliserat personalen. Särskilt hårt tog statsminister Göran Perssons skuld-

beläggning av enskilda tjänstemän.

Kort tid före tsunamikatastrofen hade dessutom en mediedebatt inletts av sidsteppade äldre UD-män. I samma veva pressades regeringen och UD på omständigheterna kring utvisningen av två terroristmiss-tänkta egyptier. Dessförinnan hade avslöjanden om bedrägerimisstan- kar mot tre diplomater (för fusk med medföljandetillägg) väckt uppmärksamhet. Glömmas ska heller inte tid- ningsskrivierier om utlandsstatione- rades klagomål över brist på swim- mingpool och golfbanor.

Bilden av diplomater som verklig- hetsfrämmande överklassmänniskor har odlats av UD:s belackare. Tsu- namikatastrofen tillförde ett nytt element till kritiken: att personalen var inkompetent. Anklagelsen upp- fattas som djupt orättvis och anses skylta över reella problem som ut- brändhet, familjeproblem, otydlig personalpolitik och politisk styrning.

När man talar med diplomater, utlandsstationerade eller i Stock- holm, är de angelägna om att avfär- da föreställningarna om lyx och gla- mour. Deras beskrivningar handlar om 60-timmarsveckor och vardags- tristess. Ingen ska tro annat än att de är precis som alla andra hårt pressa- de män och kvinnor i staten.

Men diplomatlivet är annorlunda. Det är någonting särskilt att repre- sentera Sverige. Självklart är det sti- mulerande att röra sig i miljöer som en vanlig tjänsteman bara kan dröm- ma om. Känslan av att vara utvald, att höra till eliten, kan förträngas och förnekas men finns där i alla fall och skapar en alldeles speciell kåranda (se till exempel "I rikets tjänst - en ESO-rapport om statliga kårer", Ds 2001:45).

UD:S SÄRSTÄLLNING gentemot andra departement håller emellertid

på att försvinna. Integreringen i det övriga regeringskansliet har pågått i flera år. EU-politiken styrs från stats- rådsberedningen. Regeringskansliet är i dag en samlad myndighet och där måste utrikesdepartementet "bli bättre på att marknadsföra sina unika kunskaper", enligt UD-rap- porten "En modern utrikesförvalt- ning".

De grundläggande motiven för och drivkrafterna bakom en moder- nisering av UD är desamma som för övriga departement. Statsförvalt- ningen "skall, med höga krav på rättssäkerhet, effektivitet och demo- krati, vara tillgänglig och tillmötes- gående och därmed vinna medbor- garnas fulla förtroende" ("Statlig förvaltning i medborgarnas tjänst", Prop. 1997/98:136). Högre kompe- tens, stärkt kvalitet, förenklingar och ökad öppenhet är ledord i moderni- seringsprocessen.

En välkommen ambition, kan tyckas. Men för UD är begreppet modernisering långtifrån kristall- klart och okontroversiellt. Vetera- nen Per Ström hävdar (DN 041122) att en "omvälvande förändring" av UD pågår i det fördolda. De äldre kastas ut, livstidsdiplomaterna för- svinner och externrekryteringen ökar. Detta leder till en politisering och en dränering av kompetens och kunskaper.

Per Ström medger att förändring- en av UD ingenstans finns doku- menterad men att rörelseriktningen är uppenbar. Många håller med honom, hävdar Ström, men få vågar säga det öppet av rädsla för repressal- ier och krossade karriärer. När det gäller anklagelserna om mobbning- en av äldre tjänstemän har han fått politiskt stöd av riksdagsledamoten Cecilia Wikström (fp).

Per Ström säger att han förstår att en reformering och förändring av UD kan vara nödvändig. Det han motsätter sig är hemlighetsmakeriet och hur förändringarna genomförs. Uppenbart är att hans anklagelser handlar om att en dold agenda, som syftar till en politisering och ett min- skat oberoende, flätas samman med den offentliga agendan för UD. Denna agenda, som nu drivs igenom med stor energi, är renodlat organi- satorisk med krav på större öppen- het, tillgänglighet och effektivise- ring. Men dessa förändringar kom- mer de facto att göra det lättare för den politiska ledningen att kontrol- lera och styra tjänstemännen. Oav- sett vem eller vilka som sitter i Rosenbad får de ökade möjligheter att påverka tänkande och analyse- rande i önskad riktning. Statsminis- terstyret ställs mot och utmanar en

Forts. nästa sida

Arvfurstens palats. UD har förlorat sin särställning.

Foto: Johanna Pettersson/Pressens bild

Har vi inte setts förut?

Vartannat år äger en stor internationell bioetikkonferens rum, ofta på intressanta ställen. Denna gång möttes man i november i Sydney, som hade en behaglig badtemperatur (för härdade svenskar) och härliga långa dyningar på beacherna utanför staden. Även på konferensen kunde det gunga till en del. Det gällde inte oväntat transplantationer - transplan- tationskirurgerna tycks ständigt vara på jakt efter nya områden.

Inom transplantationskirurgin har kirurgerna ofta utvecklat nya meto- der som till en början orsakat upprörda känslor hos allmänheten. Först senare har den allmänna acceptansen infunnit sig. För att många av dessa transplantationer skulle bli möjliga krävdes också ett ändrat dödsbegrepp. Transplantation av hjärtan sker från avlidna ("hjärdöda") som vårdas i respirator. När den första hjärttransplantation genomfördes i Sydafrika fanns ännu inte det nya hjärnrelaterade dödsbegrep- pet i lagstiftningen. Det var alltså oklart om donatorn verkli- gen var död juridiskt sett eller avled på grund av ingreppet.

På konferensen i Sydney bland hundratalet presenterade alster om allt från aidsprevention till synen på njutning i sex- upplysning fäste jag mig speciellt vid ett antal presentationer om ett för året helt nytt ämne, nämligen ansiktstransplan- tationer. Detta är senaste nytt inom transplantationskirurgin, än så länge endast på förslagsstadiet. Man opererar loss ett ansik- te från en avliden, avlägsnar ansiktet (eller resterna av det) från den svårt ansiktsskadade som ska bli mottagare och opererar slut- ligen fast det nya ansiktet. Det är tre komplicerade operationer, under vilka mycket kan gå fel. Får man inte ihop nerverna på rätt sätt, blir ansiktet orörigt och inte ett dugg bättre än det man kan bygga upp av hud från den skadade själv. Problemen är inte över om man lyckas med det. Avstöttningsrisken är stor och kräver medicinering. Det betyder att en frisk (men skadad) person utsätts för stark livslång medicinering, som på sikt är cancerframkallande. Är det värt risken?

I presentationerna och den efterföljande diskussionen framfördes många invändningar. Det är riskfyllt, det finns stor risk för att operationen måste göras om. Det diskuterades också hur lik mottagaren blir donatorn med dennes ansikte. Och vad kommer de anhöriga till den avlidne att tycka? Är någon villig att bli donator? I en undersökning där mer än hun- dra tillfrågades (varav 80 stycken läkare eller sjuksköterskor) visade sig ingen villig att donera. De flesta brukar vara villiga att donera organ som avlidna. Det kan kanske vara en tröstrik tanke att ett organ från en närstå- ende avliden kan ge liv åt någon annan och att organet lever vidare. Men att ansiktet lever vidare?

Hur som helst ger ansiktstransplantationer onekligen ny mening åt uttrycket "att tappa ansiktet", vilket kan ske bokstavligen vid allvarlig avstöttningsreaktion. Nu har ett amerikanskt team fått etiskt tillstånd för ansiktstransplantation. Får de en villig donator - mottagare är nog lättare att få - kan så de som träffat den avlidne tidigare, utan att vara så nära bekant, få tillfälle att vid möte med mottagaren på ett party fråga: "Har vi inte setts förut?"

STELLAN WELIN

Professor i Bioteknik, kultur, samhälle vid Linköpings universitet

Foto: Corbis

Ax:son Johnson-stiftelsen på tv

Global Axess

Redaktören för *Newsweek Interna- tional*, Fareed Zakaria, menar att demokrati inte är en självklarhet för alla länder vid alla historiska tid- punkter. Kan till exempel en dikta- tur, under vissa historiska betingel- ser, skapa förutsättningar för mänskliga rättigheter och fri- och rättigheter, medan en demokratiskt vald ledare i själva verket ibland för- hindrar dem, vilket till exempel vissa bedömare anser ske i Ryssland?

Under våren 2005 kommer *Global Axess*, med utgångspunkt i Zakarias tes, att ställa frågor till några före detta respektive nu verk- samma ledare i länder med starkt inskränkta mänskliga rättigheter respektive fri- och rättigheter och i

länder som gått från diktatur till demokrati, samt till forskare med hela världen som arbetsfält. *Global Axess* visas i TV8 på onsdagar klock- an 22.10 med repris söndagar klock- an 22.00.

2 MARS

Georgiens tidigare president **Eduard Sjevardnadze** intervju- as av Thomas Gür.

Engelsbergssamtalen

Socialdemokratins århundrade speglas i en rad intervjuer.

Samtalen visas i TV8 på mån- dagar klockan 22.10 med repris torsdagar klockan 23.10.

7 MARS

Bo Södersten samtalar med Fabian af Petersén.

Forts. UD:s modernisering riskerar ...

grundläggande tradition som varit central för svensk demokratiutveckling: den oväldige tjänstemannen.

EXPEDITIONSCHEF Per Thöresson, högste ansvarig för personalfrågor och i praktiken administrativ chef, viftar emellertid bort Ströms kritik. Vi befinner oss i UD:s lokaler på Malmorgsgatan 3, bokstavligen ett stenkast från högkvarteret Arvfurstens palats. Thöresson har fått hård kritik, fast inte lika hård som Laila Freivalds och Göran Persson, för handläggningen av tsunamikatastrofen. Men nu är det i början av februari och de administrativa rutinerna flyter på. Han ger ett lugnt och avspänt intryck. Per Ströms åsikter har han dock inget tålamod med.

– Han pratar i nattmössan. Vi har inga hemliga planer. Vad vi har är ett oerhört ambitiöst moderniseringsarbete som involverar all personal. Jag kan föreställa mig att de yngre tjänstemännen får allt svårare att tänka sig en livstidsanställning. Men det är inte ett uttalat mål att det ska ske. Tvärtom tror jag att den viktigaste kompetensutvecklingen även fortsättningsvis kommer att vara en varierad tjänstgöring ute och hemma.

Per Thöresson är civilekonom och har en bakgrund i Andersen Consulting. Han beskriver en organisation med stor lojalitet. Personalomsättningen är låg och de flesta som tillfrågats vill stanna kvar efter det att de fyllt 65.

– Självfallet uppstår ibland problem med hemvändande chefer. Vi har 104 utlandsmyndigheter men bara ett 35-tal chefsjobb här hemma. Vissa har svårt att anpassa sig till nya förhållanden, särskilt om de varit ute länge. Jag förstår det.

Men pekar inte Per Ström på ett faktiskt förhållande när han nämner en tilltagande politisering av chefs-tillsättningar? Vi har Carl Tham (s) i Berlin, Margareta Winberg (s) i Brasília, Helena Nilsson (c) i Pretoria, Viola Furubjelke (s) i Damaskus, Maj-Inger Klingvall (s) i Maputo. Nyss lämnade Olle Wästberg (fp) posten som generalkonsul i New York. Göran Persson ratar UD:s förslag och lägger fram sina egna namn.

Facketts representanter motsätter sig förslaget. Åke Isaksson på TCO konstaterar att de som utnämns på politiska grunder på grund av sin bristande erfarenhet kräver extra personal för att klara den dagliga verksamheten på ambassaden. Ett hårt pressat UD går därmed miste om välbehövliga kunskaper och resurser. En annan konsekvens av de politiska tillsättningarna är att karriärvägarna begränsas. Isaksson bedömer att möjligheterna att bli chef för dem som rekryterades genom diplomatprogrammet under slutet av 1990-talet och fram till i dag

Laila Freivalds. Hon skall enligt direktiven bland annat "vinna medborgarnas fulla förtroende".

Foto: Fredrik Sandberg/Scanpix

har halverats på grund av politiska tillsättningar.

Men Per Thöresson försvarar Göran Persson.

– Regeringen har rätt att utnämna den de finner lämplig. Att före detta politiker blir ambassadörer är inte fel *per se*. De kan tillföra unika kunskaper och kontakter, se på Alva Myrdal och Gunnar Heckscher. Och de politiska tillsättningarna är faktiskt inte särskilt många, utan ligger på en ganska konstant nivå. Det krävs mycket för att bli chef på UD.

För att underbygga sitt påstående överlämnar Per Thöresson dokumentet "Utrikesförvaltningens chefspolicy", utskickat i september 2003 och beskrivet som en del av moderniseringsarbetet. Här definieras, i termer välkända från näringslivet, vad som krävs av en chef: helhetsperspektiv, visioner, människointresse, tydlighet och vilja, teambuilding och mentorskap.

För Per Ström och flera med honom framstår detta mest som tomma ord, ridåer för att kamouflera egentliga avsikter. Men reformer och nytänkande ter sig hur som helst ofrånkomliga för en organisation med 2 450 anställda, störst av alla departement. Problemet är att UD:s speciella förutsättningar som arbetsplats, jämfört med den övriga statsförvaltningen, innebär att förändringar tar tid och är svåra att genomföra.

INOM UTRIKESDEPARTEMENTET faller uppgiften att konkretisera och tillämpa regeringens moderniseringskrav, att få med sig personalen på noterna, på enheten för verksamhetsutveckling. Planeringshorisonten sträcker sig tre år framåt, till 2006. Chefen heter Lars-Göran Larsson. Han delar Per Thöressons oförståelse inför Per Ströms kritik.

– Vi har jobbat väldigt demokra-

tiskt. I stället för att tillsätta en utredning låter vi de berörda, personalen, komma överens om hur de jobbar för att sedan gå vidare och tänka på hur framtiden ska se ut. Det viktiga är vad som görs, inte vilka som gör det. Vi står för metodiken och försöker se till att alla goda förslag tillämpas.

Enhets mål, kompetenshöjning, större effektivitet och ökad kreativitet, kräver förstås att UD verkligen vill förändras. Och att de berörda orkar beröras. Arbetsbelastningen är hård och familjelivet ofta utsatt. Lars-Göran Larsson säger att större effektivitet ger mer tid åt annat men medger samtidigt att tillämpningen går trögt.

SAGAN OM SVERIGE är visserligen svårare att tro på än tidigare, men UD utövar fortfarande sin dragningskraft på "the best and the brightest". I år deltar 23 – av cirka 1 600 sökande – i diplomatprogrammet. Åtskilliga har dubbelexamen, talar två eller flera främmande språk flytande och har redan erfarenhet av internationellt arbete på kvalificerad nivå.

Före detta kabinetssekreterare som Leif Leifland och Sverker Åström säger att de sökte sig till UD för att se världen. Deltagarna i diplomatprogrammet 2004–2005 har mer varierande motiv.

Hanna Lambert, före detta Sida-anställd, uppskattar variationen av intressanta och meningsfulla arbetsuppgifter och UD:s spännvidd. För Andreas Norman med förflutet i OSSE – Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa – handlar det om varandet av teori och praktisk tillämpning. Peter Svensson, tidigare i FN:s flyktingkommissariat, UNHCR, tycker att UD ger överblick och sammanhang. Naturligtvis vill de se världen, men det är bara en faktor.

Jag träffar dem under en lunchrast i regeringskansliets lokaler på Jakobsgatan 20. Det är måndag den 7 februari och vecka 6 inleds. På kursplanen står Sverigekunskap med underrubrikerna "Riksdagens organisation och arbetsformer" och "Samspelet mellan regering och riksdag". Ett par dagar senare kan de på plats följa sin chef, Laila Freivalds, i riksdagens utrikespolitiska debatt. Under samtalet slås jag av hur stor vikt de fäster vid självförverkligande. UD är ett medel för att nå ett rikare och mer meningsfullt liv. Det skulle aldrig en ung tjänsteman för 30 år sedan vågat säga högt eller kanske ens tänka. Statens och därmed landets intressen kom först.

Men ideal och ett visst mått av nationell stolthet verkar inte 70-talisterna sakna.

Andreas: – Det är något speciellt att tjäna sitt hemland. För mig är det viktigt att kunna stå för den politik jag argumenterar för.

Hanna: – Visst är det ett ansvarsfullt uppdrag. Alla är olika, men jag inbillar mig att jag har en viss möjlighet att påverka politiken.

Peter: – När man är utomlands upptäcker man styrkan i den svenska modellen.

De är moderna och flexibla. Tanken att bli livstidsdiplomater verkar främmande för dem, UD som en livsstil likaså. De vill ha möjlighet att, som Andreas uttrycker det, "gå ut och in i det här huset". Självfallet ska det vara möjligt att förena familjeliv och karriär.

Men i ett avseende tycks generationsgapet överbryggat.

Hanna: – Visst är vi välutbildade och har bra meriter. Men det har många andra. Vi har alla gått vikariatsvängen och kämpat med anställningsintervjuer. Att ha fått ett fast jobb är ett privilegium. Det vill jag värda.

Hon uttrycker något som generationer svenskar förlitat sig på: att statens kaka är liten men säker. Lika stark har övertygelsen varit att man faktiskt jobbar för staten och ingen annan. Detta har gett yrkesstolthet och integritet.

Ytterst har naturligtvis ansvaret för statens skötsel alltid legat på politikerna. Men deras vilja att tillskansa sig makt och inflytande över statsförvaltningen har vuxit kraftigt de senaste 15–20 åren. Chefstjänstemän i myndigheter och verk lär sig att tolka signalerna och blir allt mindre benägna att hävda en egen, självständig linje. Beteendet sipprar nedåt och påverkar slutligen samtliga anställda.

UD utgör inget undantag från denna utveckling. För 25 år sedan var kabinetssekreteraren opolitisk. I dag är det självklart att han eller hon representerar sittande regeringsvärderingar och därför låter statsministern bestämma vem som är bäst lämpad att bli ambassadör.

UD kommer med all sannolikhet att förändras i den riktning som regeringen önskar. Problemet är att diplomatisk verksamhet rimligen alltid utgår från en politisk analys, men den bör vara baserad på en lidelsefri verklighetsbedömning, inte på politikens egenintresse. Om tjänstemännen börjar presentera analyser som präglas av mottagarens politiska önskemål raseras all trovärdighet. Vad ska man då ha utrikesdepartementet till?

Frågan ställs, säkert med de bästa intentioner, redan i moderniserings- och effektiviseringsnamn. Risken finns att svaret blir att UD ska vara den politiska maktens ombudsman.

Per Thöresson. Expeditionschef på UD.

Foto: Pawel Flato

Gymkort för hjärnan

Tidskriften *Elle* vill veta att det blivit trendigt att vara bildad. I piratkopieringens tid är väl bildning en av de få saker man inte kan göra en billig-hetsvariant av och den blir kanske därför intressant som klassmarkör. Finns en sådan trend beror den nog mer på behov av mening. Fastän pessimistiskt lagd låter jag mig gärna anklagas för önsketänkande på denna punkt: jag tror att underhållningsvägen har nått sin kulmen. Vad den än ger, inte är det fotfäste i tillvaron eller ett livsinnehåll.

Men vad göra om man är en produkt av modern utbildning och saknar de intellektuella redskap som krävs för att orientera sig? En möjlighet är att kontakta Leif Alsheimer, som gjort sig ett namn som reparatör av vårt utbildningsväsendes systemfel.

Han är universitetslektor i rättsvetenskap vid Internationella Handels-högskolan i Jönköping. När han började undervisa där upptäckte han att många studenter hade stora kunskapsluckor när det gällde kultur, historia och samhällsdiskussion.

Alsheimer byggde successivt upp en bildningskurs, *Core curriculum – en bildningsresa*, som sträckte sig över den fyraåriga utbildningen och omfattade 120 titlar inom historia, filosofi, antropologi, statsvetenskap – och så skönlitteratur. I utvärderingarna sade eleverna att kursen hade lärt dem att tänka själva.

Men är inte detta just vad den dominerande pedagogiken berömmar sig av? När Leif Alsheimer och jag träffas en vintreftermiddag på Axess redaktion talar vi om hur misslyckad denna *quick fix* till självständighet är. Den betraktar barn som forskare och vill varken ge dem en kanon eller förebilder.

– Nätälderns föreställning att man inte behöver veta saker utan kan slå upp dem på nätet är förödande. Kreativitet handlar om att kunna associera och göra tvåra kast. Det är den kunskap man har i huvudet som skapar associationsbanorna.

Vi träffas för att jag blivit nyfiken på det följande steget i hans bildningsprojekt. Under en vistelse på Harvard funderade han över om det skulle gå att intressera folk inom

näringslivet för en bildningsresa av detta slag. Första insteget var inom ramen för en ledarskapsutbildning, i vilken Alsheimer anordnade en kurs på temat "Bruk och missbruk av människor". Deltagarna önskade en fortsättning och en del är nu inne på tredje året.

I dag ägnar Alsheimer sig åt verksamheten på heltid och håller kurser för ett antal företag. Grundkonceptet är detsamma som med studenterna. Deltagarna, vanligtvis tolv till antalet, träffas under internatsliknande förhållanden ungefär fem gånger per år. Under ett dygn diskuterar de böcker som de läst och ser filmer tillsammans.

Läsningen är organiserad kring olika teman, som ofta sträcker sig över en termin. Exempel på teman är "Makt och maktmissbruk", "Är Ryssland annorlunda?", "Imperiers uppgång och fall". Alsheimer ser sin roll som igångsättarens. Målet är att få människor att tänka och känna själva. Skönlitteraturen spelar en viktig roll:

– Men det är inte en stilanalys. Litteraturen används som kunskapskälla. Den ger blod, kött och nerv åt det skelett som facklitteraturen tillhandahåller.

Verksamheten bekostas av företagen. Det är en intellektuell motsvarighet till de träningskort man kan få som anställd. Lönar det sig att satsa på långsiktiga bildningsresor? Man kan förvisso anlägga instrumentella aspekter. I relationer med företag i Kontinentaleuropa förväntas ofta en viss bildningsnivå. Men framför allt handlar det om att främja ett intellektuellt hållningssätt.

– Det blir en helt annan självreflektion hos dessa människor efter ett tag. Tvärsäkerheten har försvunnit utan att de för den skull är mindre beslutskraftiga, tvärtom. Även de mest marknadsliberala inser att marknaden inte räcker till i alla hänseenden. Den är bland annat extremt beroende av det kulturella normsystemet och det glömmar man lätt bort.

Kurserna får också konsekvenser utanför själva verksamheten. Kännedom om böcker sprids på arbetsplatserna av kursdeltagare och diskuteras inom familjer och vänskrets. En annan konsekvens är att Alsheimers litteraturlistor fungerar som en kanal för småförlag att nå en publik.

Bildningsresan påminner om de gamla litterära salongerna. När jag frågar Alsheimer om man inte kan se hans verksamhet som ett frö till en rekonstruktion av den bildade borgerligheten, skyggar han för det anspråksfulla i karaktäristiken men säger:

– Det handlar om att återerövra en förlorad terräng.

KAY GLANS

Folkbildare. Leif Alsheimer inriktar sig nu på näringslivet.

D

en som hävdar att det ena eller andra är nedärvt och alls inte en social konstruktion beskylls ofta för biologism. Och den som ruskar på huvudet åt politikernas reformförslag och undrar om vi verkligen

har råd får snart veta att han är fången i ekonomismen. Har avledningsändelsen -ism blivit ett medel att skapa skällsord? Ja, faktiskt. Biologi och ekonomi är vetenskaper. Det hörs på att de slutar på -i, för det gör alla vetenskaper, i varje fall de som inte slutar på -ik. Genom att vi låter dem sluta på -ism i stället kommer de att likna ord för diverse ideologier som kommunism och fascism. Vips har vi gjort vetenskap till dess raka motsats, det vill säga till ett knippe åsikter, lite tyckande och ganska mycket beaktelse. Eller kanske är avsikten att dra en gräns mellan vetenskapens sanna

Det vimlar av nedsättande makarord:

pratmakare, propagandamakare, teori-

makare, tesmakare och så vidare. Precis som

-eri så tål inte -makare kombinationen med

intellektuell, ja inte ens mental verksamhet.

kompetensområde (som vi vill se som så litet som möjligt) och den angripna personens kvasivetenskapliga jumbo dumbo? I vilket fall, ändelsen -ism är ett debattgrepp, och ett mycket smidigt sådant.

Och det är fritt fram för nybildande. Den som ogillar vad jag skriver kan säga att jag ägnar mig åt lingvism, eller är det filosofism?

Men det är egentligen inte så nytt. En mycket gammal svensk avledningsändelse är -eri i till exempel snickeri och snideri. Det står alltså för rejält gammeldags hantverk. Men koppla ihop hantverksändelsen med intellektuell verksamhet och märkliga ting händer: grubbleri och navelskåderi. Det rejäla är som bortblåst, och framträder något som är både valhant och destruktivt. Och värre kan det bli. Ord som ränksmideri, rofferi, kappvänderi och pryderi står helt och hållet för negativa verksamheter. Vi använder eri-orden systematiskt för att racka ner på saker vi inte gillar, och vi kan till och med bilda ord som Hollywooderi – ganska långt från gammalt hederligt hantverk. Även ord utan minsta negativa klang blir negativa med -eri: regereri och gifteri (= giftermål). Det helt neutrala ordet låtskrivande kan lätt som en plätt göras om till en ganska tvivelaktig kommersiell verksamhet: låtskriveri.

Är detta konflikten mellan handens och tankens arbete? Kanske det, för vi har ytterligare ett exempel, -makare. Det är helt okej med manuella urmakare och sadelmakare, men vad är en versmakare mot en poet, och vad är en reklamamakare mot en art director? Rena klåpare. Och det är det som är meningen. Det vimlar av nedsättande makarord: pratmakare, propagandamakare, teorimakare, tesmakare och så vidare. Precis som -eri så tål inte -makare kombinationen med intellektuell, ja inte ens mental verksamhet.

I vår moderna övertveteoretiserande tid kanske vi snart är framme vid snickerismen och sniderismen för den som är pratmakare i stället för möbelmakare eller ägnar sig åt testuggeri i stället för snideri.

I grund och botten är i-ord bra, både snickeri och biologi. Men här är en sorts tripp-trapp-trull. Vetenskap blir tyckande med -ism, och tyckande blir hantverk med -eri. Och det blir riktigt tarvligt med -makare.

Härmed inleder Lars Melin sitt medarbetarskap som språkrönikör i Axess. Han har bland annat skrivit böckerna *Vett och etikett i språket* och *Corporate Bullshit*.

LARS MELIN

Docent i svenska

Irak är inte Vietnam

Den amerikanske historikern John Lewis Gaddis följer i *Foreign Affairs* (January/February 2005) upp sina tidigare analyser av Bushadministrationens *Grand Strategy*. I kritiken av dess missbedömningar och misslyckanden tillför han inte så mycket nytt till diskussionen. Det är framför allt i historiska paralleller som han skapar perspektiv och eftertanke. Förmodligen blir alla politiska läger provocerade av detta sätt att behandla samtiden på ett lika distanserat sätt som historien.

Många befärar att Irak skall bli ett nytt Vietnam. Gaddis påminner om att USA:s förluster efter ett och ett halvt års strider i Irak motsvarar siffrorna för en månad under Vietnamkriget. Men det finns ytterligare en lärdom från Vietnam för dem som hoppas eller fruktar att USA kommer att köra fast militärt i Irak, nämligen att man faktiskt inte gjorde det i Vietnam. Den amerikanska militärens förmåga att lära av erfarenheter underskattas ofta. Mot slutet av Vietnamkriget hade man utvecklat en effektiv militär strategi för att bekämpa motståndaren, men då fanns det ingen vilja i USA att fortsätta kriget.

Vad Gaddis vill säga med detta är bland annat att man inte skall underskatta den amerikanska krigsmaktens förmåga att reagera flexibelt och att den kanske också kommer att bemästra motståndet i Irak efter hand.

Men Vietnam är också en påminnelse om att man inte skall se hela Mellanöstern genom Irak som lins och tro att allt står och faller med framgång eller misslyckande där. För att tala med Kissinger: USA "förlorade" Vietnam men "vann" Kina genom det diplomatiska närmandet under Nixon. Vilka svårigheterna i Irak än kommer att bli, skall man därför inte dra slutsatsen att hela Mellanösterns öde vilar på utvecklingen där. Komplexiteten i processer av detta slag är enorm, utfall och orsaker ofta andra än samtiden varseblir. Gaddis konstaterar nyktert att Bushadministrationen i alla fall lyckats bryta status quo i regionen. Det är mer än tidigare administrationer lyckats med. RED.

RÄTTELSE

I artikeln om det kalla kriget mellan Kina och Japan (Axess nr 1/2005, s. 10) omtalades en kinesisk ubåt som i november 2004 vågade sig in i vattnen runt de Japankontrollerade Pinnacleöarna. Det var en atomdriven, inte en kärnvapenbestyckad, ubåt. Vi beklagar felaktigheten. RED.

Strid om rätten till döda

INBLICK/ Arkeologi. Utgrävning av gravar ger viktig kunskap men kolliderar allt oftare med ursprungsbefolkningarnas krav på att deras kulturarv skall skyddas.

LIV NILSSON STUTZ

Fil. dr i arkeologi

Gravar är en av arkeologins viktigaste källor till insikt i det förflutna. Genom studier av de döda och det sätt på vilket de blivit begravda har arkeologer sedan länge sökt svar på en rad frågor, från spösmål om demografi och hälsotillstånd till utforskandet av sociala och religiösa dimensioner av det förflutna. Men gravar är inte bara en källa för arkeologer, de är framför allt en plats för de döda. Att störa en grav i syfte att utföra vetenskaplig forskning är något som man i många kulturer uppfattar som minst sagt stötande. Utifrån detta perspektiv blir den arkeologiska undersökningen en form av gravplundring. Detta är långt ifrån den bild arkeologerna själva har av sitt arbete, en bild som präglas av humanism och av genuint intresse och respekt för andra kulturer.

I Nordamerika och Australien har arkeologi som berör framför allt gravar blivit kontroversiell de senaste decennierna. Stiftandet av lagar som skyddar ursprungsbefolkningars kulturarv har i bästa fall lett till samarbeten och dialog, men har också i flera fall ställt arkeologer och antropologer mot ursprungsbefolkningar i tvister om ägande och tillgång till lämningarna. Dessa lagar skyddar inte bara gravar och rituella lämningar från utgrävning, utan ger också olika grupper möjlighet att kräva att mänskliga lämningar och föremål återlämnas från museer och samlingar till de grupper som kan påvisa en rimlig länk till dessa. Denna process kallas repatriation (återföring). Föremålen återgår då i deras ägo och i många fall återbegravs de.

Arkeologer och antropologer har menat att detta förfarande förstör unika föremål och lämningar och därmed utgör ett hot mot kunskapen om den kulturhistoria som finns representerad i området. I förlängningen hotas vår kunskap om hela mänsklighetens förflutna i all dess diversitet. Man har också vid flera tillfällen ifrågasatt de kriterier utifrån vilka man hävdar en samhörighet med lämningar som är flera tusen år gamla. Här ställs en i grunden vetenskaplig syn mot en kreativistisk, och det är ofta svårt att finna en väg till kompromiss.

Vetenskap mot kulturarv. Vilket skall väga tyngst?

Foto: Peter Hoelstad / Pressens bild

Ursprungsbefolkningen å sin sida har hävdar rätten till sin egen kultur och sin egen historia, något man ofta menat att arkeologer och antropologer inte har bidragit till, och inte heller kan bidra till. Man har, kanske viktigast av allt, menat att det sätt på vilket arkeologer behandlar de döda och rituella, heliga lämningar till förmån för vetenskaplig analys, är oacceptabelt. För många är det ett djupt religiöst och ideologiskt problem att bevittna hur arkeologer och antropologer behandlar lämningarna av förfäderna.

SEDAN 1980-TALET har arkeologin som disciplin integrerat ett postmodernt perspektiv och ibland ett stort mått av relativism i förhållande till den kunskap vi skapar. Detta har blivit särskilt tydligt i debatten om arkeologins relation till allmänhet och ursprungsbefolkningar. Många arkeologer har sett det som etiskt omöjligt att försvara sin "rätt" till föremål och mänskliga lämningar. De har därför valt att helt undvika att arbeta med gravmaterial och rituella lämningar. Detta förhållningssätt är förstående, men knappast hållbart i längden. Arkeologi är politisk dynamit. Det förflutna har använts, och

används fortfarande, för att legitimera olika politiska anspråk.

Fallet med fyndet av ett 8 500-årigt skelett i Kennewick i USA visar hur problematisk situationen kan bli. Detta fynd kom först att hävdas för återföring av flera lokala indianstammar (Native American Tribes). Men när en antropologisk analys visade att skelettet uppvisade morfologiska egenskaper som snarare återfinns i kaukasiska populationer kom även högerextremistiska "vita" grupper att betrakta det som sin förfader. Fyndet fick extra sprängkraft eftersom det användes för att besvara frågan om vem som var först på kontinenten. De politiska konsekvenserna är uppenbara.

Ett annat exempel på problemets komplexitet finner vi i Israel. Där har man sedan en tid tillbaka en allt hårdare lagstiftning rörande arkeologers arbete med gravar. Lagstiftningen är motiverad av religiös övertygelse om att kroppen måste bevaras intakt efter döden och den har starkt stöd från ortodoxa judiska grupper. Till skillnad från situationen i USA, där en socialt utsatt ursprungsbefolkning hävdar sina rättigheter, drivs frågan i Israel av en grupp med etablerad politisk makt. Konsekvenserna är annorlunda än i jämförelse med det amerikanska exemplet, men grundvalen för en bedömning är densamma: respekt för en religiös övertygelse.

ARKEOLOGER MÅSTE vara lyhörda för andra uppfattningar, och vi bör arbeta utifrån ett grundläggande respektfullt förhållningssätt i dialog med människor utanför vår disciplin. Samtidigt vill jag understryka att den kunskap arkeologin kan tillföra dialogen mellan allmänhet och ursprungsbefolkningar är värdefull och kompletterande, och kan bidra till förståelse och kunskap om det förflutna.

Våra etiska värderingar är naturligtvis inte oberoende av den politiska kontexten, men de borde heller inte vara helt beroende av den. Vi bör ha några utgångspunkter som förblir desamma oavsett vart de politiska vindarna blåser. Utifrån detta perspektiv blir debatten om återföring och återbegravning en test, inte bara på arkeologins legitimitet, utan också för den politiska roll arkeologin och andra samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen kan spela. ■

AXESSKOMMENTAR

Tokville om dumokratin i Sverige

Att vi gärna projicerar våra föreställningar på omvärlden är välbekant. Bertrand Russell påpekade en gång att till och med råttor i laboratorier tenderar att uppföra sig i enlighet med forskarnas förväntningar. När engelska råttor skall lösa ett problem är de empiriska och prövar sig fram, under det att tyska råttor helst sätter sig ner och kontemplerar tills de kommit på lösningen.

Liknande projektiionsmekanismer kännetecknar ofta resenärer, som lätt projicerar sin egen kultur på andra länder. Hur det kom sig att den franske aristokraten Alexis de Tocqueville i *Om demokratin i Amerika* projicerade Sverige på USA är litet svårare att förstå. Men boken handlar faktiskt om Sverige. För vad som framför allt utmärker detta "minst militaristiska" och "mest prosaiska" av världens folk är enligt Tocqueville att de är så besatta av jämlikhetssträvanden att de väljer jämlikheten före friheten. Ju mindre

skillnaderna blir, desto viktigare blir det att helt utplåna dem. "Det hat som människor hyser mot privilegier tilltar i takt med att privilegierna blir sällsyntare och obetydligare. [...] Ju fullständigare den rådande likformigheten är, desto outhärdigare blir åsynen av en olikhet." Om ett sådant folk någonsin får despoter, profetiserar Tocqueville, kommer det inte att bli tyranner, utan ett slags förmyndare, som reglerar vardagslivet in i detalj. "Gäller det att sköta livets små angelägenheter, i vilka sunt förnuft räcker gott och väl, anser de inte att medborgarna är i stånd till det."

Någon som fortfarande betvivlar att det handlar om Sverige? Tocqueville ger en pregnant analys av vårt debattklimat. Det finns ingen äkta diskussionsfrihet i Amerika, för majoriteten har dragit en skrämningjagande cirkel kring tanken och den har en makt som aristokratiska folk inte ens kan föreställa sig. "Den använder inte sakskalet när den argumenterar för

sina övertygelser, den påtvingar dem och får dem att tränga in i sinnena genom en sorts mäktigt tryck som allas tänkesätt utövar på vars och ens intellekt."

Det här är Jante och problemformuleringsprivilegiet i ett innan de ens var påtänkta. Kom bara inte och påstå att detta skulle handla om Robert Kagans och Bill Gates Amerika. Men de stöddiga jänkarna som på sitt navelskådande sätt tror att hela världen är som USA envisas på sitt kulturimperialistiska maner med att betrakta Tocqueville som "sin". Han kallas ibland för "He who must be quoted" och tidskriften *New Republic* lär ha utfärdat instruktioner till sina skribenter om hur ofta de fick citera honom. Att amerikanerna har förläst sig på Tocqueville är kanske en förklaring till deras ansträngda relationer till omvärlden. Den förkrossande imperiemakten ser sig som ett litet Sverige som bara i all välmening vill lägga saker och ting till rätta. RED.

BLÄCK ARMY

- plumpar och huliganer i offentligheten

Varje död amerikansk soldat är en tragedi, men varför skulle det irakiska motståndet vara mindre legitimt än exempelvis det danska, norska eller franska under andra världskriget – motstånd som med självklar rätt har skrivits in i historieböckerna som rättfärdigt och hjältemodigt men som ingalunda skedde utan våld, blodspillan eller stora civila förluster."

Åsa Linderborg och Erik Wijk, Aftonbladet 21/1 2005

Bombad vänster angriper bombhöger. Om det irakiska motståndet alls har en parallell under andra världskriget måste det vara de så kallade Werwölfe, fanatiska nazister som förberedde gerillakrig efter nederlaget.

Jag är redo att löpa linan ut och hävda att själva den stalinistiska ideologin också i sin mest 'totalitära' form utdunstar en emancipatorisk möjlighet."

Slavoj Žižek, DN 13/2 2005

Denne postmodernistiske kulturkritiker har tidigare kallats för Lacan-leninist. Är inte Lacan-stalinist mer träffande?

Jag vill inte låta cynisk när det gäller de små barnen, men min erfarenhet är att de har en stark förmåga att lägga obehagliga upplevelser bakom sig. Däremot är risken stor att unga studenter som håller på att förbereda sig för en konstnärlig karaktär får djupa och långvariga sår i en sådan här process."

Per Lysander, SvD 6/2 2005

Som en ömsint far månår rektorn för Dramatiska institutet om sina egna barn, DI-studenterna (intervju i SvD).

AXESSREFLEX

Från kändis till brändis

Om man skulle försöka bli nobelpristagare i litteratur, funderade en gång Tecknar-Anders i SvD. En uppenbart helt avgörande egenskap besatt han ju redan – han var okänd. Så här i efterhand kan man tillfoga ytterligare en merit som brukar premieras i litterära sammanhang, nämligen att han i sammankopplingen av okändhet och nobless var före sin tid. För detta att vara känd håller i dag, i dokusåpornas era, på att bli ett underklassstigma, något vulgärt som människor med förfining helst vill undvika.

Låt oss dra en parallell till solbrännans klassresa: en gång det arbetande folkets förbannelse, sedan ett tecken på att man hade råd att resa, för att slutligen med massturismen åter bli underklassens stigma. Över-

klassen väljer ekoturism och håller sig åter klädsamt blek.

Kändisskapet genomgår kanske en liknande klassresa nu. En gång var detta att vara känd ett tecken på att man tillhörde de utvalda och hade speciella kvalifikationer. Men i masskändisskapets era kanske den verkliga statusen i dag ligger i att kunna vara okändis. Med det menas att det i och för sig finns en grund för att man skulle kunna figurera i offentligheten, men att man är så privilegierad att man kan bestämma över sin situation och välja att låta bli. Den verkliga lyxen i kommunikationens och exponeringens tidevarv är att få vara i fred och att slippa vara tillgänglig.

Att förekomma i seriösa sammanhang då och då kan gå för sig, det ger en lätt och frisk mediefärg åt

ansiktet. Men att figurera för mycket i medierna kan likställas med att gå för mycket på solariet. Att vara kändis är snart att vara brändis. RED.

AXPLOCK

Fråga: Hur många tjänstemän i Bushs regering behövs det för att skruva i en glödlampa?

Svar: Inga alls. Det är inget fel på lampan. Den blir bara bättre för varje dag som går. Alla rykten om att den saknar glöd är fullständigt grundlösa och har uppstått till följd av fanatiska, elitistiska, liberala mediernas vilseledande manövrer. Denna lampa har fullgjort sin plikt med den äran, och det du säger kan bara försvaga dess lyskraft och släcka dess självförtroende. Varför hatar du friheten?

Besserwisser av Anders Mathlein

Dokumentärerna visar det politiska i estetiken

Filmfestival. I mars hålls i Stockholm en festival för dokumentärfilm som eftersträvar att återupprätta bandet mellan människa och omvärld.

ASTRID SÖDERBERGH
WIDDING

Kulturskribent i SvD och professor i filmvetenskap vid Stockholms universitet

I EN TID NÄR värderelativismen står högt i kurs i samhället kan det te sig föga opportunt att tala om eviga och absoluta värden – om "sökandet efter sanningen om människan" eller "skönheten i sanningen". När Leo Kantor, i spetsen för organisationskommittén bakom den fjärde internationella dokumentärfestivalen i Stockholm, *Människan i världen* (17–20 mars 2005) vågar ta sådana ord i sin mun, föder det därför lätt en viss osäkerhet kring hur de bör uppfattas. Kan man verkligen säga så, och vad mera är, säga det om filmmediet, detta manipulationens medium framför andra? Det är knappast oproblematiskt. Men Kantors budskap, med dess grundmurade tilltro till humanistiska värden, dess hyllning till människans värdighet, har samtidigt djupa rötter i filmhistorien: här har det från tidiga år, vid sidan av sensationerna och spektaklen, också funnits en tradition som förlitat sig på mediets förmåga att på ett unikt sätt inte bara återge, utan också återupprätta människans förbindelser till omvärlden, hennes tro på världen och livet.

Det urval filmer som visas vid fes-

tivalen griper sig an det mänskliga lidandet ur olika aspekter, som i filmen *Livet framför dig* (2003) om en polsk internatskola för blinda barn, där vi får lära oss något nytt: vem visste tidigare att världen är hal, sträv och mörk? Men i flera filmer behandlas också svåra samtidskonflikter, som till exempel i *Märkt* (2004), där kriget mellan serber och bosnier skildras genom en match i handikappvolleyboll, för spelare som blivit benlösa av landminor.

Filmen *Tragedin i Beslan* (2004) hör också till de filmer som kommenterar dagsaktuella samhällsproblem. Den är bara 8 minuter lång, gjord av tre tonårsflickor från trakten kring den skola som drabbades av ett terrordåd i samband med skolstarten 2004. En av dem, Zalina Bogazova, var själv elev i skola nummer 1 och förlorade där sin mamma och sin syster. Men vad filmen berättar är något helt annat än det man kunde förvänta sig. Journalistiken försöker gärna – legitimt nog, ty däri ligger dess uppdrag – förmedla hela nyheten, alla detaljer som står att uppbringa om en inträffad katastrof. Närgångna reportage hör till allmängodset. Ofta talas det om behovet att få veta exakt vad som hänt, om de drabbades krav på att i detalj få kunskap om hur deras närstående dött, för att kunna "komma till ett avslut". Som om en i efterhand förvärvat kunskap om ett

Tragedin i Beslan.

Regi: Ekaterina Gabakova

ogripbart skeende skulle kunna motverka den ohjälpliga förlusten.

I *Tragedin i Beslan* intar Zalina Bogazova överraskande den rakt motsatta hållningen. Hon vill inte veta exakt hur hennes mamma och hennes syster dog. Det skulle inte längre tjäna någonting till, helt enkelt därför att det inte hjälper henne, inte leder framåt. Det enda som just nu räknas är saknaden och insikten att hon själv trots allt måste gå vidare. Hon visar här djup respekt för det lika fundamentala som ignorerade faktum att såväl död som liv är ett mysterium, som ytterst undflyr mänsklig kontroll. Det enda människan kan kontrollera är vad hon själv gör med den egna sorgen och saknaden. De tre flickorna har valt att göra sin film som ett bidrag till kampen mot terrorismen. Denna miniatyrfilm är därför också märkligt hopp-
ingivande mitt i sin tragik.

EN ANNAN FRÅGA som lätt kan inställa sig i samband med festivalen är graden av relevans för ännu ett svenskt filmforum vikt åt Förintelsen. Ett snart sagt oräkneligt antal filmer på detta tema, såväl fiktiva som dokumentära, har ju redan producerats och visats i varje tänkbart sammanhang: på biografer och festivaler, i televisionen och vid olika special-evenemang, såväl i Sverige som internationellt. Att det är nödvändigt att påminna om Förintelsens verklighet står i och för sig klart, som motivikt mot revisionism och historieförnekelse. Men frågan är om det inte kan bli för mycket bilder. Kan inte effekten riskera att bli den motsatta – att historien fikionaliseras genom alla dessa bilder, när dokument och fiktion så gärna blandas samman?

Själv måste jag tillstå att jag av rädsla för utnötning – för att inte bli avtrubbad – gärna undviker filmer om andra världskriget och Förintelsen. Alain Resnais *Natt och dimma*, Claude Lanzmanns *Shoah*: ett fåtal filmer har för alltid etsat sig fast på näthinnan och format en inre bild av Förintelsen i mitt medvetande. Denna inre bild ter sig både mer konturskarp och detaljrik än det mesta som kan tillföras genom nya yttre intryck. Kan det inte vara nog? Det är därför inte utan viss tvekan jag nu ser ett urval festivalfilmer på temat. Men mina farhågor kommer på skam.

Den film som får inviga festivalen bär titeln *Silverskeden* (2004), och har regisserats av polacken Michal Nekanda-Trepka. Den inleds med bilden av en sked med ett namn och ett datum ingraverat, 5/1 42. I filmen möter vi så Elzbieta Ficowska, skedens ägare. Den visar sig vara det enda minne hon har kvar av sin biologiska mor, som skickade med den i trälådan som användes för att smuggla ut Elzbieta från gettot vid sex månaders ålder, till en ny identitet

Silverskeden.

Regi: Michal Nekanda-Trepka

som kristen polsk flicka med en ny mor. Poeten Jerzy Ficowskis gripande dikt "Dina två mödrar", tolkad till svenska 1987 av Rita och Erik Tornborg, med Per-Arne Bodins medverkan (i samlingen *Att läsa i Aska*), är tillägnad hustrun Elzbieta.

Först vid 17 års ålder förstod hon sanningen om sitt ursprung. Hon delar sitt öde med många: 5 000 judiska barn i Polen, som på liknande sätt räddades undan Förintelsen men som oftast ingenting vet om sin biologiska familj eller ens om sitt födelsedatum. Inte mindre än 2 500

Märkt.

Regi: Dragan Elcic

av dessa barn räddades ur Warszawas getto av en i dag 94-årig kvinna, Irena Sendler, som porträtteras och själv är närvarande i filmen. Här rör det sig knappast om något filmspråkligt nyskapande. Men det finns en oerhörd enkelhet och äkthet i framställningen som frapperar. Rörande är skildringen av mötet med de amerikanska flickor som efter att ha skrivit en skolpjäs om Sendler beslutat söka efter hennes grav i Warszawa och i stället funnit henne levande. De delar de flesta åskådarnas predikament: att inte ha varit med, att sakna förstahandserfarenhet och därmed också vara beroende av andras berättelser, andras förmedling av den ofattbara verklighet som varit deras.

Filmen *Amatörfotografen* åter, regisserad av ryskan Irina Gedrovich (2004), ställer samma problematik i

Amatörfotografen.

Regi: Irina Gedrovich

starkt kontrasterande belysning. Här berättas historien om menige Gerhardt, som efter att tidigt ha engagerat sig i Hitlerjugend, som så många andra samtida tyskar, fortsätter sin bana som soldat i Tredje rikets armé. I denna egenskap hamnar han så småningom i Sovjetryssland. Han blir förtjust i trakten och drömmer om en lantlig framtid där med sin käresta. Men i dag hade han med all sannolikhet varit glömd om det inte varit för hans bägge följeslagare på färden – kameran och dagboken. Med deras hjälp dokumenterade han och återberättade sin vardag, han beskrev och fångade i bild både miljöer och människor – inte minst de dramatiska och våldsamma mötena, som när han sköt en äldre jude som gick ut med sitt ok över axlarna för att hämta vatten men saknade pass. Filmen bygger till stor del på dessa stillbilder, interfolierade med foton av dagboken. På ljudspåret läses utdrag från texten, där den oförblommerade skildringen med sin närmast olidligt nyktra ton ibland kan te sig chockerande. Jag är en smula tveksam till tvåspråkigheten,

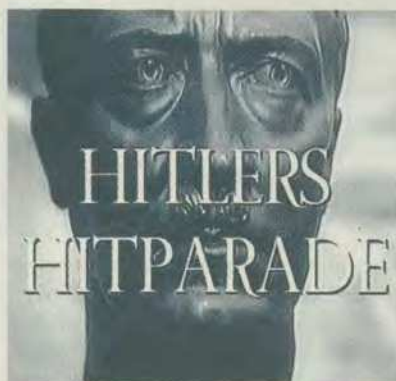
som skapar en viss långdragenhet i framställningen – dagboksutdragen återges nämligen först på tyska och sedan i rysk översättning. Men i all sin sakliga vardaglighet ger filmen en unik inblick i krigets verklighet, där skjutandet blivit trivialt, där dödan- det är en plikt, samtidigt som längtan efter ett "normalt liv" någons- tans på andra sidan håller modet uppe. Men det liv som dess huvud- person efter kriget trodde sig ha för- verkligat i Östberlin visade sig vara illusoriskt, och slutet helt logiskt – 1956 tillfångatogs och avrättades Gerhardt av ryssarna. Vad *Amatörfoto- grafen* lyckas med är en nästan ska- kande neutralitet i skildringen, just därför att den sker med utgångs- punkt i ett berättarjag, en huvudper- son bortom gott och ont, själv både offer och förövare.

BLAND FILMERNÄ om Hitlertysk- land är nog ändå Oliver Axers och Susanne Benzes *Hitlers hitparad* (2003) den mest spektakulära och definitivt den mest originella. Det är knappast någon konventionell doku- mentär, snarare som en underrubrik anger "en komposition i bild och ljud". Här presenteras ett collage av unikt bildmaterial från Hitlertysk- land, alltifrån glamorösa artistfram- trädanden till tecknade filmer, som nioporträttet av den gamle juden som går ut i skogen och plundrar trä- det på dess gyllene löv. På ljudspåret åter spelas tidens musik. Zarah Leander sjunger kända sånger – "Ich weiss, es wird einmal ein Wunder gesche- h'n", och "Drei Sterne sah ich scheinen –", bägge lika klassiska som sällan visade inspel- ningar från UFA-Ton- film. Men här finns också en rad dåtida melodier i nytolkning. Texter – flera välkända slogans från tiden, som "Kraft durch Freude", eller "Blühendes Land" – presenterar samtidigt bilderna eller fungerar som kontra- punkt till dem.

Redan från början placerar sig *Hit- lers hitparad* i medias res och ger där- med åskådaren unika och oförmed- lade inblickar i Tredje rikets estetik. Om de böcker som tidigare publice- rats på temat gärna uppehållit sig vid exempelvis arkitektur eller konst, sådant som med fördel låter sig fångas i stillbildens form, ger den rörliga bilden här nya infallsvinklar. Inte minst lyfts maskinkulten fram, dyr- kan av hastighet och modernitet, företeelser som oftare brukar för- knippas med fascismens Italien, men som, visar det sig här, är minst lika viktiga i nazismens kulturindustri, som befinner sig "mitt uppe i ett tek- nologiskt och kulturellt uppsving där modernitet och kultur som musik,

dans, film och teater intar en huvud- plats", som det heter i presentation- en. Samtidigt är det påtagligt att utvecklingen är långtifrån neutral eller oskyldig. Steg för steg smyger sig nazismens värderingar in och tar över hela scenen.

Ett stycke in i filmen inträffar också en avgörande vändpunkt, till

Hitlers hitparad.

Regi: Oliver Axer, Susanne Benze

synes lika omärklig som fatal. En kvinna sitter och läser på en park- bänk, medan hunden smiter med hennes barnvagn. En soldat upp- täcker det hela och återbördar barn och hund till den lätt skamsna modern. I nästa bild ser man så en annan kvinna dra en exakt likadan barnvagn men nu i stället i gettot, och med Davidsstjärnan fäst utanpå kap- pan. Från och med detta ögonblick skymtar också effekterna av nazis- mens skenbart så allmänt hållna visu- ella retorik allt oftare fram i berättel- sen. Effekten blir stundtals grymt ironisk i sin kontrastverkan, som när reklamen för den tyska järnvägen – "Millionen faren Reichsbahn" – förknip- pas med bilden av tåg- transporterna till läg- ren.

DEN ENA EFTER den andra av festivalens fil- mer påminner om att estetik och politik är och förblir oerhört intimt samman- flätade. Den som inbillar sig att este- tiken är en harmlös företeelse någons- tans vid sidan av de centrala sam- hälleliga skeendena har tagit grund- ligt miste. Det är den lärdom som måste dras av filmer som *Hitlers hit- parad*. Och det svenska samhällets all- männa nedrustning av humaniora i dag – och då inte minst de estetiska vetenskaperna – till förmån för den skenbara samhällsnyttan, framstår därmed till sist också som helt fatal: tecken på en hållning till lika delar aningslös och historielös. ■

Festivalen bistås ekonomiskt av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftel- se för allmännyttiga ändamål. Besök <www.interkulturforum.org> för filmfestivalens program.

LÄSARBREV

List och Latinamerika

Nathan Shachar

Dagens Nyheters korrespondent i Latinamerika.

I en intressant artikel om ekonomen Friedrich List (Axess nr 9/2004) påminde Lars Magnusson om att det tankvärda faktum att höger-vänster och protektionism-frihandel är distinkta åsiktsspektra. Det tål att påpe- kas. I 1905 års Sverige var tullar och handelsrestriktioner högerns tros- artiklar, programpunkter som appel- lerade till breda lager i stad och land. De konservativa var den tidens svur- na antiglobalister. Framstegsivrarna, de unga diktarna, vänstern, ja alla radi- kala och moderna människor var fri- handelsvänner och betraktade tariff- systemet som skräpukarnas och de besuttnas bastioner, en gemen sam- mansvärjning för att manipulera pri- ser, slå vakt om privilegier och sabo- tera export och sysselsättning. I 1920- talets Argentina var det, svindlande tanke, socialisterna som pläderade för världshandel och teknologisk utveckling.

Lars Magnusson skriver att Lists idéer säkert influerat Latinamerikas första populistregimer, Getulio Vargas i Brasilien och Juan Peróns i Argentina. Sådan påverkan kan visst ha förekommit, fast jag inte känner till några belegg för saken. Men det intressanta med den nya ekonomis- ka ideologin i Vargas och Peróns sys- tem var att den producerades hem- mavid, något mycket anmärknings- värt på en kontinent där allt tanke- gods av hävd importerats. Den sena- re så ryktbara beroendeteorin utfor- mades inte av de marxister som pre- dikade den kring 1970, utan redan på 30-talet av Raúl Prebisch, en konser- vativ ekonom anställd av den argen- tinska boskapslobbyn Sociedad Rural.

Vargas ekonomiska orakel var Roberto Simonsen, en typisk företrä- dare för det nya dynamiska São Paulo, som härstammade från danska invan- drare och, på modernet, från den gamla plantagearistokratin. Han del- tog i São Paulos uppror mot Vargas 1932, men i stället för att låta arke- busera honom gjorde Vargas honom till sin rådgivare, och den djärva struk- turomvandling som bar presidentens signatur var i hög grad Simonsens verk. Klokkt applicerade tariffer och väl utnyttjade lån gjorde i sinom tid Bra- silien till det första landet i tredje vär- lden med en egen tung industri, som sedan länge producerar stål, flygplan, jaktrobotar och lastbilar för den inter- nationella marknaden. ■

"Alla män häftar i skuld för kvinnomisshandel"

GRUNDFÖRUTSÄTTNINGEN i utredningen *Ett slag i luften* är köns- maktstrukturen. Mikael Kurkiala tror inte på den. Utredningen anger att nästan hälften av Sveriges kvinnor utsatts för våld av något slag från en man. I själva verket finns det en rad undersökningar från andra länder med ungefär samma metoder och samma resultat. Det är fel, enligt Kurkiala. Han citerar siffror från BRÅ som anger att 3 procent av kvinnorna utsatts för våld i hemmet per år. Skillnaden i siffror är så egen- domlig att det måste finnas förklaringar i statistiken.

Det gör det också. Som exempel kan man ta en kanadensisk under- sökning. Det är en bred undersök- ning där över 12 000 kvinnor, 18 år och äldre (ingen övre åldersgräns), deltog. Frågorna gällde om kvinnan någonsin upplevt hot från en man, att mannen kastat något mot henne, knuffat eller gripit tag i henne, gett henne en örfil, sparkat, bitit eller slagit henne, slagit henne med något, tagit struptag på henne, hotat med pistol eller kniv, tvingat henne till sexuell handling genom att hota, hålla fast eller skada henne. Totalt hade 51 procent upp- levt det våld som beskrevs, 45 pro- cent om det gällde våld i nära rela- tioner. Som var och en förstår blir det skillnad om man såsom BRÅ begränsar tiden, vad som räknas som våld och urvalet som BRÅ gör i sin enkätundersökning med 3 300 förvärvsarbetande kvinnor (BRÅ- rapport 2002:14). Ingendera upp- giften behöver vara fel.

MEN KURKIALA HAR RÄTT I att det behövs mer forskning. Det finns inom genusforskningen en oklar debatt om hur man skall se på dessa olika resultat. Skall man i sin vrede över sakernas tillstånd använda sig av de höga siffrorna eller skall man nyansera? Halva den svenska kvin- nliga befolkningen är inte utsatt för systematiskt våld i nära relationer. BRÅ beräknar i enkät rapporten 2002:14 att 1 procent motsvarande cirka 25 000 förvärvsarbetande kvinnor misshandlades under 2001 av en man som de har eller haft en nära relation med. Det blir 40 000 när BRÅ i ett antagande lägger till icke förvärvsarbetande kvinnor. Det blir en större svensk stad. Å andra sidan tycks många män ha stannat på sandlådestadiet. Liksom det mindre barnet är förödmjukad av det större barnet som slår, är det förödmjukande för kvinnor att bli knuffade eller slagna även om det är en engångsföreteelse och även om de inser att det inte är fara å färde. Själva det faktum att mannen tydli- gen kan göra det kan vara skräm- mande. Men det är inte samma sak

som det vi nor- malt tänker på som misshandel i en nära rela- tion. Det är här oklarheten upp- står.

DET ANDRA empiriska miss- taget utredarna gör enligt Kurki- ala är att envist hålla fast vid att man inte kan klassificera män som slår som avvi- kare. Det är vanliga män och utre- darna öppnar med detta för tanken att alla män är potentiella kvinno- misshandlare. Man kan visst göra skillnad, säger han och refererar åter till BRÅ:s rapport 2002:14, men denna gång till den undersökning som utgår från polisanmält våld, där det framgår att en majoritet av män- nen är missbrukare, arbetslösa, psy- kiskt störda etcetera. Att kvinno- misshandlare som hamnar i polissta- tistik är mer marginaliserade än genomsnittliga män är inget att för- undra sig över. I BRÅ:s ovannämnda enkätundersökning hade ingen av dem som uppgav att de hade blivit misshandlade gjort polisanmälan. Vi vet alltså inte mycket på denna punkt. Genusforskaren Margareta Hydén skriver att det borde finnas "beskriv- ningar av män som 'vardagsdrumlar' som krävande och gapiga, som lätt- retade och fysiskt våldsamma men i begränsad omfattning. Då skulle det finnas beskrivningar på extremt kvinnoföraktande och hänsynslösa män, eller missbrukande män som lever en Dr Jekyll och Mr Hyde-till-

DEBATT

ANNE MARIE BERGGREN

Fil. dr i historia, sekreterare i forskningsråds- nämndens genuskommitté 1991-2001

varo som växlar beroende på grad av nykterhet" (BRÅ 1997:2 s. 20). Vi behöver sådana kunskaper i kvinno- fridslagstiftningen.

Utredarnas skakiga teoretiska grund är enligt Kurkiala att det finns en könsmaktstruktur i samhället. Jag vet inte riktigt vad han menar med "teori". Vad sägs om ett histo- riskt perspektiv? "*We are all liable to fall, gentlemen, we must be lenient*", uppmanar en domare sina kolleger 1914 i ett beryktat citat. Det var den tidens engelska kvinnorörelse som uppmärksammade detta uttalande i sin kamp mot att 8- eller 13-åriga små flickor förförde medelålders män.

DEN SOM PÅ MINSTA VIS är med- veten om samhällsutvecklingen vet vilken kamp det varit att göra all- mänheten och det juridiska och poli- siära etablissemangen medvetna om att sexuella övergrepp på minderåri- ga är mer än sällsynta avvikelser. Minns att i *Gökboet*, denna kultfilm från 70-talet, befinner sig hjälten, Jack Nicholson, i fängelse för våld- täkt på en minderårig som enligt vad han säger varit så ivrig att han hade haft svårt att värja sig, något som tyd- ligt är tänkt att visa att han egentli- gen inte hör hemma där. Kvinno- våldskommissionen lade 1995 ett sär- skilt förslag i fråga om barn: "det framgår av dagens lagstiftning, att om offret (barnet) inte säger nej och gör motstånd kan brottet inte betrak- tas som våldtäkt. Vi tycker det är dags att införa en särskild bestämmelse när det gäller våldtäkt av barn. En bestämmelse som lägger ansvaret på den vuxna personen, istället för bar- net" (BRÅ 1997:2 s. 179). Som fram-

går av Motalafallet är förslaget ännu inte genomfört. Vad är det egentligen för civilisation vi ärvt?

DET ÄR SAMMA SAMHÄLLE som under årtusenden utgått från att kvinnans sexualitet är något som män har tillgång till om inte andra män ställer sig i vägen. Det var först 1965 det blev juridiskt möjligt att åtala för våldtäkt inom äktenskapet. År 1982 var det år då man till slut jäm- ställde misshandel på enskilt område med misshandel på allmän plats

Kurkiala ifrågasätter existensen av en könsmaktstruktur. Det gör han, såvitt jag förstår, för att göra kvinnomisshandel till något avvi- kande. Utredarna vill inte höra talas om detta. Jag förstår dem. Varje sådan uppluckring tenderar att lösa män som grupp från skuld. Men alla män häftar i skuld för kvinno- misshandel!

En tysk jude, Victor Klemperer, undkom deportering tack vare sitt järnkors och sin "ariska" hustru. Han skrev under hela kriget dag- bok. Vid ett tillfälle träffar han en man, som uppenbarligen inte är antisemit. Kemperer berättar om sitt liv för honom. Han har avske- dats från sin universitetslärartjänst, han får inte äga något, han är satt i tvångsarbete etcetera. Tysken hör häpet på. Detta hade han inte en aning om. Hans är tyska folkets skuld för jedeförföljelserna, passivi- tetens och okunskapens skuld. På samma sätt är alla män skyldiga till kvinnomisshandel.

Varför är det bara kvinnorörelsen som genom århundradena kämpat mot mäns våld mot kvinnor? Hela tiden, hela tiden, bara den.

SVAR: Orimlig anklagelse om manlig kollektivskuld till våldet

JAG SER INTE hur ett oprecist begrepp som "köns- maktstruktur" bidrar till att förklara vare sig mönster eller variationer i mäns våld mot kvinnor. Jag föreslår att man i stället bör se kön som blott en bland flera vari- abler att beakta för att begripliggöra våldet. Berggren, och utredningen hon försvarar, förespråkar en analys liknande den som högerpopulister nyttjar när de förlä- ger samhällsproblemens orsak till en enda faktor: invan- dringen. Vi förväntar oss att forskare erbjuder mer komplexa förklaringsmodeller än så.

DEN KANADENSISKA UNDERSÖKNING av mäns våld mot kvinnor som Berggren hänvisar till använder samma metoder som den svenska. Det är därför föga överraskande att den kommer fram till liknande resul- tat. Bägge ser våld som en envägskommunikation mel- lan aktiva manliga förövare och passiva kvinnliga offer. Andra undersökningar, från till exempel Norge, Kanada och Nya Zeeland, visar att våld i nära relationer oftast är symmetriskt; att bägge parter utövar ett ungefär lika frekvent och grovt våld mot varandra. I ett fåtal fall handlar det om patriarkal terror, om ett systematiskt och asymmetriskt våld mot kvinnor.

Våldet i samhället drabbar generellt sett kvinnor i

något mindre grad än män. Genom att tolka våld enbart i termer av kön osynliggör man våldets vidare orsaker och mekanismer. Det polisanmälda våldet ger inte en fullständig bild av våldet, men det visar på ten- denser som inte går att ignorera, till exempel att kultu- rella och sociala faktorer har en betydelse som "enfak- torsanalyser" inte förmår förklara.

VARE SIG MÄN UTÖVAR VÅLD ELLER INTE, vare sig de ger det sitt tysta medgivande eller kämpar mot det, bär de alla, menar Berggren, en skuld för detta våld. Vad säger oss denna allokering av skuld? Vilka juridiska och polisiära implikationer borde den få? Anklagelsen är lika orimlig som andra som genom historien kollekti- viserat skuld, vare sig detta skett i etniska eller nationel- la termer. Och Berggrens implicita jämförelse mellan svenska kvinnor och de av nazisterna förföljda grupper- na är enbart infam.

Vi är många som vill förstå och bekämpa våldet i samhället. Att vi alla inte delar könsmaktsperspektivet innebär inte att vi inte tar våldet på allvar, utan att vi tycker att det varken bidrar till att förstå verkligheten eller till att ge oss redskap för att förändra den.

MIKAEL KURKIALA

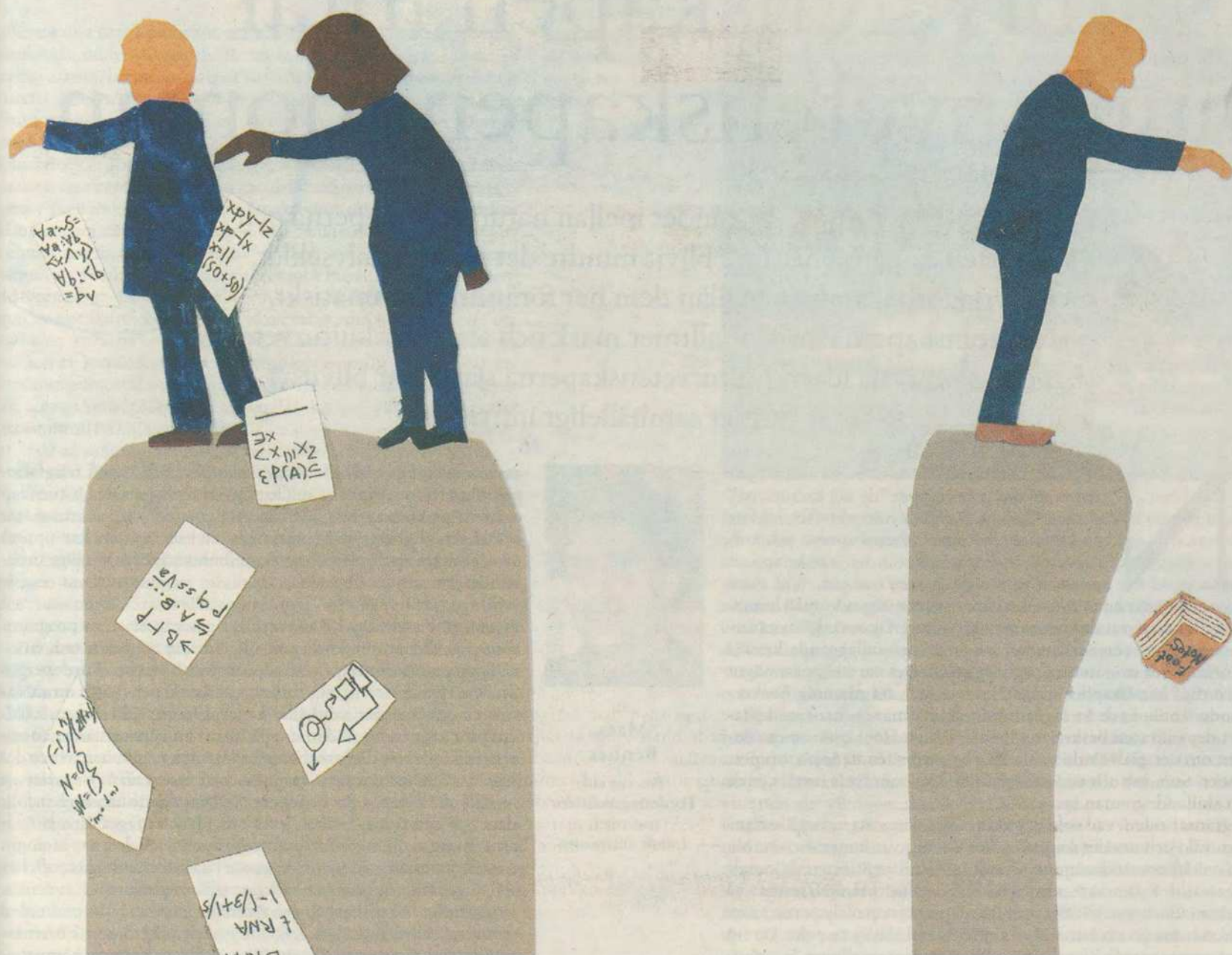

Illustration: Claes Jurander

TEMA: DE TVÅ KULTURERNA

För ett halvsekel sedan myntades begreppet "de två kulturerna" för att beskriva förhållandet mellan naturvetenskap och humanvetenskap. Vad har förändrats? Varför finns klyftan?

Sidorna 14–24

Naturvetenskapen intar humanvetenskapens domän

ESSÄ/ Klyftan vidgas. Avståndet mellan naturvetenskaperna och kulturvetenskaperna har inte blivit mindre det senaste halvsekle, men styrkeförhållandena mellan dem har förändrats dramatiskt. Naturvetenskaperna erövrar alltmer mark och angriper kulturvetenskapernas centrala idéer, kulturvetenskaperna själva har blivit inåtvända och förlorat alltmer samhälleligt inflytande.

När författaren och fysikern C. P. Snow för 45 år sedan myntade begreppet "de två kulturerna" skapade han en förvånansvärt slitstark bild av en klyfta mellan naturvetenskaperna och kulturvetenskaperna.¹ Avståndet har knappast minskat under de år som har gått. Vid förra seklets mitt var naturvetenskapernas stjärna stigande, men humaniora var fortfarande kunskapens kronjuvel. Okunskap om naturvetenskapliga rön ursäktades, medan en grundläggande litterär och kulturell orientering togs för given. Det var knappast något allvarligt handikapp i bildade kretsar att vara okunnig om termodinamikens andra lag, att inte vara närmare bekant med Shakespeares dramatik var däremot oförlåtligt. Här såg Snow en civilisatorisk tragedi. Båda kulturerna behövdes för att balansera perspektiven i den alltmer osäkra atomålder som hade inträtt, men de fann aldrig varandra.

Snow beskrev en värld där naturvetenskaperna satts på undantag och där kunskapskapitalet framför allt var humanistiskt. Nu gäller det omvända, åtminstone utanför kultursidornas skönandliga värld. Kulturvetenskaperna tycks stå och stampa, rent av gå bakåt i klarhet och inflytande, medan naturvetenskaperna erövrar mer mark och åtnjuter allt större samhällelig respekt. De två kulturernas språk blir alltmer olika och deras ställning och position alltmer skilda.

Efterkrigstiden har tveklöst varit en revolutionerande period för naturvetenskapen. Det biologiska fältet har exploderat, från molekylärbiologin över biotekniken till sekvenseringen av arvsmassan – en gång benämnt biologernas jakt på den heliga Graalen, en jakt som alltså slutade lyckligt – och kartläggningen av samspelen mellan gener och funktioner. Det är inte bara livets mekanismer som är bättre förstådda. Ett annat uttryck för kunskapernas tillväxt är utvecklingen av avancerade material, som inleddes i och med kvantmekaniken, fortsatte inom halvledarfysiken och bland annat resulterade i transistorer. Miniaturiseringen av materialen har funnit tillämpningar på så olika områden som transportmedel, datorer och sjukvård.

Det är lockande att föreställa sig en framtid där det inte finns några gränser för livets och materiens föränderlighet.² Extremt snabba och minnesstarka kvantdatorer, biochips som radikalt förkortar tiden för genetiska studier, skräddarsydda läkemedel utan biverkningar, stamceller som skapar reservdelsmänniskor för livslånga reparationsbehov, artificiell fotosyntes med evig och obegränsad tillgång på energi, intelligenta material som revolutionerar vardagstingens funktioner och biosensorer som håller koll på hälsotillståndet. Allt detta är fullt möjligt, en del redan realiserat, medan annat ligger inom en längre tidshorisont. Gränserna för det som räknas som "naturligt" förskjuts och modernitetens avförtrollning når ända in i biologins och materiens kärna. Människan kan frigöra sig från biologiska begränsningar och själv kontrollera den materiella omgivningen, liksom den egna reproduktionen, åldrandet och döden.

Allt detta är visioner, drömmar och föreställningar som eggat, beskriver en möjlig verklighet, ett tillstånd i vilket tillämpningen

Av
Mats
Benner

Docent vid
Forskningspolitiska
institutet,
Lunds universitet

av vetenskapliga möjligheter är okomplicerad. Vägen från laboratorium till vardagsrum är naturligtvis längre än så; ny kunskap måste kunna översättas i tekniska möjligheter, som i sin tur måste ses som möjligheter på en marknad som i sin tur bara kan uppstå om det finns upplevda behov. Bara för att något är möjligt innebär det inte att det uppstår.

PERIODEN EFTER ANDRA världskriget var de stora programmens tid, då naturvetenskapen allierade sig med de stora nationella projekten om krig och fred, energi och försvar. Kärnenergin skulle tämjäs för civila och militära ändamål och bygga ett säkrare men också rikare samhälle: kärnvapen för säkerheten, kärnkraft för välståndet. Tiden har på olika sätt sprungit ifrån denna samhällsroll. När den amerikanska kongressen abrupt avbröt det jättelika SSC-projektet (*Superconducting super collider*) var det en symbolisk dödsstöt för högenergifysiken. Andra länder har följt efter och den tunga fysiken lever i dag på en mager diet. Intresset och engagemanget har snabbt förflyttats till den nya biologin och till materialfysiken, som bägge är lättare och billigare, och har betydligt mer gripbara samhälleliga tillämpningar.

Samtidigt har vetenskap och samhälle hamnat i viss otakt med varandra. Efterkrigstidens ledande fysiker plågades av kärnenergens destruktiva potential och sökte på olika sätt begränsa vetenskapens tillämpningar. Dagens naturvetare har inte sådana hämningar. De håller en mer offensiv ton i det vetenskapliga samtalet och i samhällsdebatten. Sociobiologin, för att ta ett exempel, avfärdades under lång tid som ett säregnet försök att överföra lärdomarna från savannen till det urbana samhället och den moderna människan. Inte så längre. Ett av de mest våltaliga och kontroversiella uttrycken för den nya hållningen är Steven Pinkers arbete om relationen mellan arv och miljö.³

Pinker framhåller den biologiska komponenten inom sexualiteten och tänkandet, men ger sig också in på fält som politik, våld och kön, där sociala och kulturella perspektiv länge dominerat. Ett pregnant exempel är Pinkers diskussion om politiken och rättvisebegreppet. Han attackerar föreställningen om att politiken och institutionerna kan forma människor och skapa social rättvisa, och hävdar i stället att det finns starka gränser för hur långt denna reglering av den mänskliga naturen kan gå. Själva idén om välfärdspolitik, nämligen att det går att bygga kollektiva institutioner för utjämning mellan individer och grupper, ställs mot föreställningen om en hård och tämligen oföränderlig kärna av arv och inlärt beteende. Det skulle i så fall betyda att samhällen som lägger begränsningar på denna mänskliga natur också kommer att gå under i den historiska utvecklingen, likt arter som inte anpassar sig efter omgivningen. Denna direkta koppling mellan biologi och samhällelig utveckling har radikala implikationer för förståelsen av politikens möjligheter och gränser. Pinker vill också avmystifiera den "goda smaken" och de finkulturella attityderna och ser dem som misslyckade försök att revoltera mot den mänskliga naturen. Om folk i allmänhet uppskattar figurativ konst och rättframt berättade deckare, torde detta avspeglade deras naturliga önskan att söka efter upplevelser som behagar sinnena. Inte ens

1 Charles Percy Snow, *The Two Cultures and the Scientific Revolution. The Rede Lecture*, Cambridge 1959.

2 Susan Greenfield, *Tomorrow's People*, London 2003.

3 Steven Pinker, *The Blank Slate. The Modern Denial of Human Nature*, New York 2002.

rollen av smakdomstol i den egna kulturella hemisfären är ohotad när naturvetenskaperna expanderar.

NATURVETENSKAPERNA HAR alltså, åtminstone delvis och stundtals, udden riktad direkt mot kulturvetenskapernas kärna och centrum, bland annat mot föreställningen att sociala och kulturella institutioner formar mänsklig aktivitet. En annan konfrontationszon gäller synen på naturvetenskaperna. Särskilt omdiskuterat har det fält blivit som ägnat sig åt att studera – och kanske också demaskera – den naturvetenskapliga praktiken. Den naturvetenskapliga praktiken har dekonstruerats och presenteras som vilken annan sorts mänsklig aktivitet som helst, präglad av konformism, datamanipulation och maktsträvanden. Är naturvetenskaperna en avspeglning av verkligheten, gör kunskapsframstegen att vi kan stiga från mörkret mot ljuset, vilket dess ledande företrädare gärna framhåller? Eller är de delar av konstruktionen av kunskapsanspråk, som växer fram som konventioner om vad som är "sant" och "falskt"? Det finns ett betydande mått av osäkerhet inom naturvetenskaplig forskning. Det vi kallar för forskningsfronten utmärks av betydande osäkerhet och är öppet för många olika tolkningar – handlar det om slarv, misstag eller genombrott? Det finns inslag av ett slags "sanningsförhandlingar" i detta osäkra stadium av kunskapsprocessen.

Och det finns andra utmaningar. Materialfysikens expansion har lett till animerade diskussioner om moratorier för forskning om sensorstyrd biologisk övervakning, ett forskningsfält som expanderat kraftigt efter 11 september. Debatten i Sverige, EU och USA om stamcellsforskningen visar också på den svåra balansgången mellan tekniska möjligheter och tillämpningar bortom det "naturliga". Stamcellsdebatten har över huvud taget provocerat fram en oerhörd variation i sociala och politiska reaktioner, i USA demonstrerat av Bushregeringens restriktiva hållning som skär sig helt med hållningen i det likaledes republikanskt styrda Kalifornien. Där har stamcellsforskningen givits ett fribrev, inte olik det som den fått i Sverige, i syfte att hålla den regionala bioteknikindustrin i gång. Stamcellsfrågan visar därmed på klyvnaden i attityder och på den fundamentala osäkerheten om hur den nya naturvetenskapen ska tas emot och formas. Ska alla fördämningar öppnas och alla möjligheter provas eller ska en försiktigare hållning väljas?

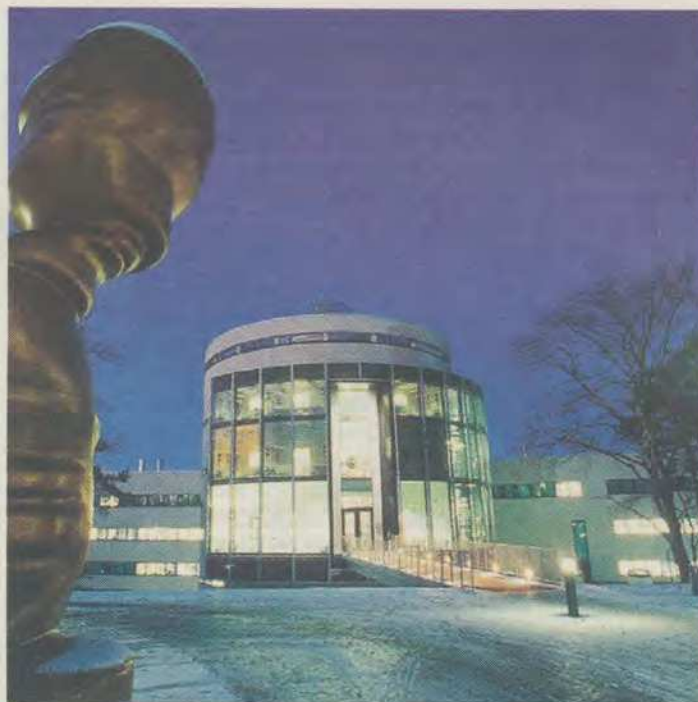
NATURVETENSKAPEN LEVER därför i en korseld av löften och osäkerhet. Lägg därtill kulturvetenskapliga försök att avmystifiera den naturvetenskapliga praktiken och vips är den vetenskapspolitiska aktören född, som vill lägga alla missförstånd om den ondsinta naturvetaren till rätta. Pinker är ett exempel, ett annat är fysikern Alan Sokal. Den omtalade kupp som den senare utsatte den kulturvetenskapliga världen för med sin artikel "Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity" är det kanske mest uppmärksammade uttrycket.⁴ Sokal förlöjligade där försöken att förklara naturvetenskapernas utveckling med kulturvetenskapliga metoder och förklaringar. I en senare bok gick Sokal till angrepp inte bara mot dem som enligt hans uppfattning relativiserar och förminskar värdet av det vetenskapliga arbetet, utan också mot alla dem som han ser som bärare av postmodernt tankegods och som klär dunkla tankar i svärgenomtränglig jargong med stora vetenskapliga anspråk. En hel rad inflytelserika filosofer, feminister, litteraturvetare och andra (Lacan, Deleuze, Kristeva med flera) attackerades och avfärdades som charlataner och frasmakare med vetenskapliga ambitioner utan täckning. Underförstått: naturvetenskapen står för upplysning och klarhet, medan kulturvetenskaperna sjunkit ned i obskurantism.⁵

Naturvetenskapen har med andra ord blivit frivol och expansiv, den tar sig ett större utrymme och större friheter än på länge, naturaliserar sociala och kulturella fenomen och drar sig inte för att spela på kulturvetarnas planhalva och utmana humanioras dogmer. Är detta då en enkel historia där ljus står mot mörker? Inte nödvändigtvis. En fråga som måste ställas gäller naturvetenskapernas ställning och kunskapsanspråk. Alla är helt enkelt inte överens bland naturvetarna. Till stridsäpplena hör den kraftfulla inriktningen mot reduktionistiska förklaringar, som bygger på att mänskligt beteende och biologiska förlopp studeras utifrån den minsta beståndsdelen, genen. Här finns spänningar mellan perspektiv som finner en hård biologisk kärna och en svag och huvudsakligen avspiegande social periferi, och andra som ser en

Fysikcentrum i Stockholm.

Naturvetenskaplig kunskap har blivit en allt viktigare insatsvara i ekonomin.

Foto: Orasis foto

komplex och kanske aldrig fullt förståelig, dialektisk rörelse mellan delar och helhet. Till den senare kategorin hör den amerikanska vetenskapsteoretikern Evelyn Fox Keller, som hävdar att gener snarare talar i en kakofoni av röster inom och utom organismen än gör något på egen hand.⁶ Ett sådant perspektiv utgör ett väsentligt avsteg från den gendeterminism som länge präglade förståelsen av sjukdomar och andra utvecklingsförlopp, ett synsätt som har hämtat mycket näring i framväxten av biotekniken och möjligheterna att analysera och modifiera arvsmassan.

Det finns också en växande diskussion om den nya naturvetenskapens inbäddning i samhälleliga förhållanden. En komplicerande faktor är att gränserna mellan marknad och naturvetenskaplig kunskapsbildning har blivit allt suddigare. Kunskapen har blivit en allt viktigare insatsvara i allt större delar av ekonomin. Det tydligaste tecknet på detta finns inom det biomedicinska området, där gränstytorna mellan företag och universitet i kunskapsbildningen blir alltmer oklara. Företagen hämtar allt fler av sina idéer från den offentliga forskningen, samtidigt som man önskar monopolisera tillgången till strategisk kunskap. På samma sätt riskerar universitetens alltmer uttalade inriktning mot att bli aktörer på marknaden att devalvera den vetenskapliga trovärdigheten och bromsa den fria cirkuleringen av vetenskaplig information.⁷ Ekvationen går naturligtvis inte ihop, åtminstone inte på lång sikt, men för varje enskilt företag och lärosäte är det förnuftigt.

Eftersom de samhälleliga förhoppningarna kring de nya kunskaperna och teknologierna är så högt ställda, finns förstås också förväntningar om att de nya rönen snabbt ska kunna realiseras på den ekonomiska marknaden (idéernas marknad har de som sagt redan erövrat). Mötet mellan sanningsanspråk och ekonomiska krafter är dock inte okomplicerat, det driver på kunskapsanspråken och skapar stora – kanske alltför stora – föreställningar om hur de laborativa resultaten kan omsättas i praktiken. Naturvetenskapernas allt tätare relationer med marknaden omformar därmed forskningspraktiken. Stamcellsforskningen och nanoteknologin är exempel på områden som i huvudsak ligger långt från praktiska tillämpningar, men där förväntningarna är enorma, vilket skapar ett slags kunskapshype som riskerar att driva forskningen mot ohållbara kunskapsanspråk och löften som byts mot pengar i en till slut okontrollerbar spiral.

Naturvetenskapen har alltså genomgått en våldsam utveckling, men skulle möjligen vara betjänt av mer modesta kunskapsanspråk och en försiktigare hållning till marknaden och dess kommersiella imperativ. Emellertid är det inte lätt att hålla emot, eftersom kunskapsanspråk betyder pengar, prestige och position. Den nya kunskapen skakar också om sociala och kulturella föreställningar utan att omedelbart kunna erbjuda några nya. Vad skulle till exempel hända med synen på familj, levnadsförlopp och sociala relationer om reproduktionen frigjordes från ålder och kön? Sannolikt en hel del, men de svaren finns inte i reproduktionsforskningens provrör. Teknikens amoralitet är därför en fundamental

⁴ *Social Text* 46/47 (Spring/Summer 1996), s. 217–252.

⁵ Alan Sokal & Jean Bricmont, *Impostures intellectuelles*, Paris: Odile Jacob 1999.

⁶ Evelyn Fox Keller, *The Century of the Gene*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2000.

⁷ Marcia Angell, *The Truth About the Drug Companies*, New York: Random House 2004.

komplikation i kunskapsutvecklingen, och naturvetenskapen lever i ett gränsland mellan vetenskap, ekonomi och kultur.

VAR STÅR DÅ kulturvetenskaperna? Den stora striden de senaste decennierna har gällt postmodernismen och dess kritik av de stora berättelserna om förnuft och framsteg. Somliga, till exempel den brittiske sociologen Gerard Delanty, utmålar just dessa relativistiska ansatser som ett uttryck för att de förklarings- och upplysningstraditioner som länge präglat kulturvetenskaperna befinner sig i förfall.⁸ Samtidigt har de postmoderna perspektiven fördjupat och berikat kulturvetenskaperna, lett dem bortom den enkla representationen till en mer sofistikerad förståelse av begreppens makt över handlingen och sanningsanspråkens relativitet. Utvecklingen har dock lett till en alltmer inåtvänd hållning; det är snarare mot den egna praktiken än mot de stora sammanhangen som engagemanget riktas. Postmodernismen har sopat bort den troskyldiga positivism och det teorilösa berättande om samhället och kulturen som länge var förhärskande, men den har lämnat ett intellektuellt tomrum som väntar på att fyllas.

Också i fråga om den kulturvetenskapliga diskussionens närvaro i samhället bevittnar vi snarare en tillbakagång än en expansion. De moderna samhällsvetenskaperna föddes i symbios med nationalstaten och dess växande mandat. Dess senaste storhetstid inföll ungefär samtidigt med Snows föreläsning, en tid av växande metodarsenal och en till synes aldrig sinande ström av frågor som väntade på att belysas: boende, utbildning, universitet, ekonomisk planering, kulturkonsumtion. I dagens tider av omvandling och avreglering av samma stat finns inte längre någon uppenbar mottagare av samhällsvetenskaplig forskning. *The show goes on*, men utan att den riktigt syns eller märks. Samma utveckling kan skönjas för humaniora. Från att ha varit en del av samhällets och medborgarnas självförståelse har humanioras samhällsroll tunnats ut men också förvandlats, från självmedveten kulturell högborg till utbildningsfabrik. Diskussionen om Sverker Sörlins omtalade idéhistoriska översiktsverk, där perspektiv ställts mot användbarhet, är talande.⁹ Kostymen måste sys så att den passar köparen. Denna demoraliserande utveckling har påskyndats av utbildnings- och forskningspolitiker som ser humaniora som det ideala medlet att förverkliga de frikostiga löftena om utbildningsexpansion. Om hälften av ungdomskullarna skall genomgå högskoleutbildning i en tid av kronisk resursbrist passar de humanistiska lågprisutbildningarna perfekt.

Andra predikament handlar om kunskapsfälten som sådana. En hel del av de problem som konfronterar dagens samhälle är till synes eviga och oföränderliga; frågor som plöjdes för 3 000 år sedan plöjs än i dag. Inom områden som styrelseskick, rättvisa, kulturella uttryck, mänsklig identitet, hushållning med resurser och annat finns inga absoluta kunskapsfronter, utan målen rör sig konstant. Därför kan man inte tala om framsteg på samma sätt som inom naturvetenskaperna. Detta är kulturvetenskapernas öde och rimligen kan de inte lastas för att kunskapsutvecklingen är komplex och

Från att ha varit en del av samhällets och medborgarnas självförståelse har humanioras samhällsroll tunnats ut ...

föränderlig. Experimentella vetenskaper har faktiskt en lättare match med sina kontrollerade studier i strikt laborativ miljö.

Ett område som varit expansivt är som sagt de kulturvetenskapliga studierna av naturvetenskapen, ett område som ju faktiskt vuxit i betydelse och inflytande och därför också skärper den kulturanalytiska blicken. Men just detta område har mer än något annat skapat spänningar och upprätthållit bilden av de två kulturerna. Det finns onekligen en underton av "avslöjande" i studierna av den naturvetenskapliga praktiken – se här, det finns godtycke, makt och politik bakom de mest rena och oskyldiga anspråken på sanning och trovärdighet! Också detta är förstås en del av en postmodern orientering, där stora sanningar och sakrosankta institutioner ska brytas ned. Även naturvetare tenderar att vara införstådda med det temporära i anspråken, men ser samtidigt vetenskapens hus som ett uttryck för framsteg, en unikt framgångsrik institution i en värld som i andra avseenden mer tycks gå bakåt. I denna spänning finns det till synes ingen gemensam mark att erövra, bara kamp mellan olika sätt att se på vetenskapliga anspråk. Så framstod det i alla fall i de "science wars" som pågick som mest intensivt kring millennieskiftet. Nu görs dock alltmer intensiva försök att foga samman "kulturerna" och skapa interaktion och kommunikation mellan de troskyldiga och de cyniska. Samtalet pågår kring sanningsbegreppet, den laborativa praktiken och naturvetenskapens samhällsroll, vilket är löftesrikt.¹⁰

SNOW HÖLL SIN FÖRELÄSNING i ett kritiskt skede i samtidshistorien, präglad av kalla kriget och kärnklyvningen med dess civilisatoriska konsekvenser. Även om en del av hoten från atomåldern tycks ha blåst över tills vidare saknas det inte motiv för ett närmande och en dialog mellan kulturerna. I gränslandet mellan biologi och kultur finns fält att öppna för en fruktbar dialog mellan olika traditioner. Arne Jarricks artikel i detta tidskriftsnummer beskriver ett sådant närmande. Vetenskapsfilosofen Ian Hacking har också anvisat en väg som kan förena biologi och kulturvetenskaper inom ett av de mest kontroversiella fälten, studiet av psykiska sjukdomar och samspelet mellan biologisk diagnos och mänskligt beteende.¹¹ Den mänskliga naturen uttrycks i sammanhang som formas och präglas av ideologier och institutionella strukturer. Mötet mellan dessa två storheter är och förblir en nyckel till förståelsen av den samhälleliga och den biologiska utvecklingen. Den nya biologin öppnar oändliga möjligheter men skakar och skapar också om hela det sociala och politiska landskapet, ett landskap som emellertid har stora möjligheter att ge biologin "svar på tal" – se bara på den segslitna striden om genmodifierad mat. Laborativa framsteg skapar ny förståelse av sjukdomsförlopp och nya etiketter, benämningar som i sin tur formar självförståelse och beteende hos de diagnostiserade. Klassificeringar grundade på laborativa studier används och förstås på ett sätt som inte enkelt kan härledas ur genetiken, därmed inte sagt att de laborativa studierna skulle vara falskier. Ny vetenskap skapar med andra ord inte ett nytt samhälle, utan det sker genom en långsam, starkt utspridd och komplex trafik mellan "kultur" och "natur", mellan vetenskap och samhälle.

Det finns alltså mycket som förenar och som upphäver de starka gränserna mellan kunskapstraditionerna. Pinker nämner det respektfulla mötet mellan biologi och kultur i studier av skapandeprocessen, språkinläring, estetiska upplevelser och kreativitet. Hacking tar upp det komplexa mötet mellan biologiska diagnoser och socialt och kulturellt skapad identitet. Andra fält som väver in såväl "natur" som "kultur" är den biobaserade ekonomins utveckling, där den biologiska kunskapen och dess förväntade tillämpningar säljs på den finansiella marknaden. "Livets politik" är en annan möteszon, där biologisk kunskap griper in i identetsbildningen och där den politiska regleringen av livet alltmer utnyttjar den nya biologins och de nya materialens teknologier.¹²

Vår tids ödesfråga är de forskjutningar och förändringar som den expansiva biologiska och materialvetenskapliga kunskapen konfronterar värden, beteenden, ekonomi och politik med. Här finns inga absoluta gränser mellan vad som är "natur" och vad som är "kultur", inga svar som enbart kan hämtas från naturvetenskapen, eller för den delen enbart från humaniora och samhällsvetenskap. De svar vi söker finns i en reflexiv kombination av båda traditionerna. Vår tid präglas av de växande gräzonerna mellan natur, kultur, ekonomi, politik och samhälle. Här, bortom den förenklade och polariserade bilden av två kulturer, finns framtidens kunskapsfronter.

UB i Lund. Från kulturell högborg till utbildningsfabrik.

Foto: Per Magnuson/Scanpix

8 Gerard Delanty, *Challenging Knowledge*, Buckinghamshire: Open University Press 2001.

9 Sverker Sörlin, *Europas idéhistoria 1492–1918*, Stockholm: Natur och Kultur 2004.

10 Jay A. Labinger & Harry Collins, *The One Culture?*, Chicago: The University of Chicago Press 2001.

11 Ian Hacking, *Social konstruktion av vad?*, övers. Bengt Hansson, Thales: Stockholm 2000.

12 Nikolas Rose, "The Politics of Life Itself", *Theory, Culture & Society*, Vol. 18, No. 6, 1–30 (2001).

Även kulturvarelser förblir naturvarelser

ESSÄ/ Ohållbar åtskillnad. Trots djurens påhittighet är kulturen något unikt för människan. Det betyder inte att hon upphör att vara en naturvarelse. Vi kan aldrig frigöra oss från biologin, och vårt kulturella skapande framtvings vid konfrontationen med naturens gränser. Föreställningen om en humanvetenskap som är artskild från naturvetenskapen är ohållbar och båda har allt att vinna på att bryta sin isolering från varandra.

Bland allt som människor gör finns sådant som bara människor gör. Bland allt som humanister utforskar finns sådant som bara de utforskar: det som särskilt kännetecknar människorna. Det är just genom att referera till förekomsten av något unikt mänskligt som de humanistiska vetenskaperna försvarar sin särskilda ställning bland övriga vetenskaper.

Det finns goda skäl för att hävda en sådan särställning. Det är uppenbart att humanister och samhällsvetare genom århundraden och årtusenden har levererat människokunskaper som saknar motsvarigheter inom de andra vetenskapsområdena om förhållanden som saknar motsvarigheter bland de andra arterna: konst och politik, krig och institutioner, religion och ekonomi och andra företeelser som det är viktigt för oss människor att veta något om. Lika troligt är att det kommer vara så i framtiden.

Så långt är allt gott och väl. Men ofta har idén om människans och humanvetenskapernas särställning lett dess företrädare till tanken att människan är så unik att hon nästan inte ens är en naturvarelse, ja ända till föreställningen att hon ensam skulle vara fri från de naturlagar som andra levande varelser är underordnade. Då är det inte gott och väl längre, för man upphör inte med att vara en naturvarelse därför att man blir en kulturvarelse. Att studiet av det unikt mänskliga motiverar ett särskilt kunskapsområde, kallat humaniora, är därför en sak för sig, en praktisk sak utan invändigt samband med den orimliga tanken att människan skulle vara fri att rumstera med sig själv och sina villkor som det passar och faller henne in.

Medan det alltså tycks klart att det även i framtiden kommer att finnas en särskild

Av
Arne
Jarrick

Professor i historia
vid Stockholms
universitet

humanvetenskap och en särskild naturvetenskap med gränser dem emellan, är det lika klart att forskare nu som förr måste överskrida dem om de vill förstå den människa som i sitt verkliga liv ständigt demonstrerar att dessa gränser inte finns, utom som ett arrangemang för att sortera kunskaper.

MÅNGA ARTER ÄR LIKA sociala som människan, men ingen så påhittig, så lärsaktig och kommunikativ. Följden av detta är en ständigt växande och växlande formriktighet i det mänskliga samhället. Annorlunda uttryckt: följden är att människan har en historia, det vill säga lever i ett samhälle som ständigt förändras, och därtill en global historia eftersom hon tack vare sin påhittighet har kunnat kolonisera nästan alla typer av miljöer.

Inför anblicken av all den uppslagsrikedom och formriktighet, såväl destruktiv som konstruktiv, som präglar det mänskliga samhället är det rimligt att se kulturen som en i stort sett artemogen företeelse. Visserligen finns det ingen anledning att tro att det skulle finnas någon absolut gräns mellan människor och andra djur.¹ Frånvaron av en sådan gräns hindrar dock inte att den mänskliga historien flödar över av vittnesbörd om en kulturutveckling som saknar motstycke bland djur i allmänhet, hur många egenskaper vi än har gemensamt med dem. Genetiskt sett är människor och schimpanser mycket lika varandra, likgiltigt om en del menar att likheterna uppgår till 98,6 procent medan andra säger 95 procent.² Men denna lilla skillnad i förutsättningar har gett en stor skillnad i det verkliga livet.

Kulturen är en artemogen företeelse, trots ett och annat vittnesbörd om påhittiga och påstått kulturella djur.³ Ett av de mer omtalade fallen är den japanska makakhonan

som på 1950-talet fick idén att doppa en potatis i vatten för att tvätta bort sanden från den. Intet anande blev hon snart ryktbar i hela världen för sin lilla reform av vardagslivet, och numera relateras händelsen överallt i den litteratur som berör kultur bland djuren.⁴

Man kan undra vad som ansetts så märkvärdigt med denna bedrift. Det kan inte vara innovationen i sig själv. Därtill är djurvärlden alltför rik på snillen som finner nya lösningar på gamla problem, lösningar som varken är mer eller mindre märkliga än den japanska makakhonans. Nej, det märkvärdiga med makakhonans potatistvätt var att den fick genomgripande och varaktiga följder för artfränderna i hennes omgivning. Dessa började själva rengöra potatisar i vatten i stället för att snylta på frukterna av den berömda makakhonans arbete. Dessutom kom den nya vanan att överföras till kommande generationer och på så sätt etableras som ett självklart inslag i makakernas liv.

Det finns andra exempel på djur som också sägs ha utfört betydelsefulla kultur-gärningar. Redan Darwin förmedlade vittnesmål om djurens förmåga till eftersinnande, avsiktlig problemlösning. Ju mer ingående man studerade de lägre varelserna, desto högre blev de, det vill säga desto mer tycktes deras beteende vara följden snarare av inlärning än av medfödda "instinkter". Schimpanserna har länge varit föremål för vetenskapligt intresse. I början av 1900-talet gjorde till exempel Wolfgang Köhler experiment som visade att dessa oss närstående primater var förmögna att finna lösningar på praktiska problem bara genom att sitta stilla och tänka. De behövde inte handgripligen ägna sig åt dem, samtidigt som de dock måste ha problemet inom synhåll för att lyckas. Schimpansexperimenten har sedan fortsatt och i

1 Robert Boyd & Joan B. Silk, *How Humans Evolved*, New York & London 2003, s. 345 ff.
Matt Ridley, *Nature via Nurture*, New York 2003, s. 24 f.

2 Ridley, *ibid.*

3 Se Michael Tomasello, *The Cultural Origin of Human Cognition*, Cambridge, MA & London 1999.

4 Till exempel John T. Bonner, *The Evolution of Culture in Animals*, Princeton 1980, s. 177; Boyd & Silk, a. a. s. 610 f.

vår tid är Frans de Waal en av de mest kända bland de primatologer som hävdar kontinuiteten mellan människor och apor. På samma sätt som vi kan schimpanserna retas med varandra men också vara snälla och tröstande. de Waal har observerat hur fysiskt handikappade apor hjälpts av sina artfränder att överleva till vuxen ålder. Andra forskare har till och med lyckats lära några primater att använda ett begränsat antal symboler – ända upp till ett hundratal – för att beteckna företeelser och uttrycka sin vilja. Det gäller den ryktbara schimpansen Washoe, gorillan Koko, liksom dvärgschimpansen Kanzi, den mest berömda av dem alla.⁵

SÅDANA KULTURELLA djurexempel kan tyckas ge stöd för tanken att artskillnaden mellan människor och andra djur i själva verket är en gradskillnad. I likhet med människorna kan en del av dessa lära sig nya ting under livet och "överföra kunskap till framtida generationer", som populationsgenetikern Luigi Cavalli-Sforza har sagt.⁶ Men det bör samtidigt betonas att dessa gradskillnader är stora och betydande. Schimpansernas kulturella prestationer är mycket begränsade; trots att de är skickliga redskapsanvändare förmår de bara i begränsad utsträckning modifiera de föremål de finner i naturen och på så sätt själva skapa nya redskap. Den kulturella evolution som ändå förekommer bland vissa djur i form av redskapsutveckling är vidare mycket långsam, medan man nog kan säga att motsvarande utveckling bland människor är både snabb och till och med accelererande.

Detta sammanhänger just med människans förmåga att lära av erfarenheten, vilket är grunden för de särskilda mentala processer som skiljer ut henne från de andra djuren. Innovationer måste överföras mellan hjärnor för att fortleva, till skillnad från de så kallade arvsanlagen. Psykologi eller inte – historien ger oräkneliga vittnesbörd om den oerhörda potentialen i denna förmåga. Genom kollektiv inläring i form av tekniska lån har en del samhällen kunnat "hoppa över" utvecklingsfaser som andra samhällen varit tvungna att gå igenom, vilket ibland drastiskt har påskyndat den kulturella omvandlingen. Genom att lära av andras erfarenheter kunde till exempel en del kulturer i det svarta Afrika gå direkt från stenålder till järnålder utan att passera bronsåldern, något som omvänt tycks ha varit omöjligt för de samhällen där järnet introducerades innan det hade skett någon annanstans. Eller ta exemplet Tyskland, ett land vars industrialisering påskyndades av erfarenheter gjorda framför allt i Storbritannien. Det är svårt att föreställa sig att några djur skulle vara förmögna till liknande härmning.⁷

Överföringen av makakhonans potatis-tvätt gick mycket långsamt – enligt den evolutionäre antropologen Michael Tomasello till och med så långsamt att den knappast kan ha varit följden av imitation, ett grundläggande moment i mänsklig inläring. Dessutom har det visat sig att det ingår som ett naturligt och lätt förvärvat beteende bland makaker och andra apor att

tvätta rent mat från sand. Därför har den berömda makakhonan egentligen inte förtjänat sin ryktbarhet. Och om man bortser från sand och potatis är många av djurens intellektuella framsteg frampressade i experiment arrangerade av människor. Ändå är det mycket få primater, om ens några av dem, som når över den intellektuella nivån hos ett tvåårigt människobarn. Den omvända relationen har naturligtvis aldrig skådats: det var inga marsianer som lärde människorna alfabetet, utan det var de själva som gjorde det sedan de själva hade hittat på det.

Också Darwin, med sina utmanande tankar om kontinuiteten mellan djur och människor, satte människorna i en särställning. Bara de kunde åstadkomma kumulativ förbättring av sina villkor och göra redskap, domesticera andra djur och äga ting, tänka abstrakt och vara självmedvetna, skapa språk och ha en känsla för skönhet, känna tacksamhet och tro på Gud, med mera, med mera. Och framför allt: bara människan var i stånd att belasta sig själv med samvete och ånger, de obönhörliga följderna av det som Darwin kallade hennes unika "moraliska instinkt".⁸

Mot bakgrund av sådana iakttagelser och betraktelser kan man därför tillåta sig att påstå att kultur och kulturell omvandling på det hela taget är en för människan artegen företeelse och att människan i så måtto är en unik varelse i ortagården. I århundraden har många sagt just så. Det finns inga problem med ett sådant påstående. Problemen ligger i följsatserna, de förhastade som ofta dras och de mer genomtänkta som borde dras.

Det första man bör tänka på är att den unika människan inte är exklusivt unik. I likhet med oss kan grodan uträtta ting som varken vi eller några andra djurarter kan. Varje art är unik utifrån sin särskilda förmåga, men lik alla andra arter utifrån sin avsaknad av någon annan arts särskilda förmåga. Från människans synpunkt ter sig människan särskilt märkvärdig, men inte från grodans.

Det andra man bör tänka på är att vi människor inte är kulturvarer där för att vi valt att vara det, utan därför att vi måste. Vi hade ingen världskonferens en gång i urtiden där vi bestämde oss för att bli kulturella. Vi bara blev det för att med tiden upptäcka att vi var det. Det betyder att vi inte med nödvändighet är friare än andra arter bara därför att vi har en unik förmåga till kultur. Jag skulle till och med säga att det med nödvändighet förhåller sig tvärtom.

DET FINNS INGET i vår kulturella särställning som motiverar en särskild vetenskap för studiet av människan; det är mest svårigheten att samla all kunskap på ett enda ställe som gör det. Kulturen är inte en sak som bara kan förstås av en särskild kulturvetenskap, lika lite som naturen är något för sig, ämnad för majestätiskt avskild naturvetenskap. Just som kulturforskarna bör vara förutsättningslöst öppna för alla relevanta rön, skulle naturvetenskapens företrädare ha mycket att vinna på att ta till sig av all den kunskap

om människan som har producerats utanför dess egna domäner. Det är kunskap som flödar över av vittnesbörd om människans unika förmåga att oavslutligt förnya och omdana sina livsformer.

Det är numera ganska många som säger att gränserna mellan kulturvetenskap och naturvetenskap borde bevakas mindre ängsligt och till och med lösas upp, att människoforskare i de olika disciplinerna borde inse att de studerar detsamma fast de har vant sig vid att närma sig sina studieföremål på olika sätt.⁹ Tråkigt nog är det samtidigt många som fortsätter att hävda den urmodiga, mer än hundra år gamla vetenskapliga särartsidén att de två vetenskapsområdena bör hållas åtskilda. Idén torgfördes vid 1800-talets slut av tyska och andra filosofer, som oroade sig för att de så kallade moralvetenskaperna skulle malas sönder av de positivistiskt orienterade naturvetenskaperna. För att rätt studera människan och hennes medvetande såväl som hennes omedvetna krävdes insikt om betydelsen av det subjektiva, i motsats till den schematiskt objektiva ordning som naturvetenskapen försökte påtvinga den yttre världen.

Liknande idéer hävdades i dag bland human- eller kulturvetare och samhällsforskare som fruktar detsamma och som inte vill att människan ska reduceras till sina materiella beståndsdelar. Människan måste hållas för en högre, mer irreducerbar helhet än andra arter. I en sådan anda har bland andra antropologerna Clifford Geertz, David Bidney och Gordon Childe var för sig framfört tanken att människan "skapar sig själv".¹⁰ Inför sådana idéer måste man åter göra skillnad mellan det rimliga påståendet att människan är en art med exklusiva egenskaper och det osannolika i att hon därmed skulle vara mer obunden av naturen än andra arter. Man är inte mindre underordnad vissa naturprocesser bara därför att man är ovanlig. Vore det så skulle alla arter vara obundna eftersom den ena arten inte är ovanligare eller vanligare än den andra arten.

Jag vet inte vad det betyder att människan skapar sig själv, om det ska förstås poetiskt eller som ett allvarligt menat sakpåstående. Kanske innebär det något i stil med att människan, till skillnad från andra arter, är fri i sina handlingsval, att hon råder över sitt eget öde och därför inte lyder under naturlagar.

Omvänt är det enkelt att förstå att människan ska ses som en helhet, det vill säga som ett levande väsen inom vilken många processer samspelar, liksom att denna helhet samspelar i en större helhet med allt det som omger den. Det betyder samtidigt att vi människor inte kan rädda oss undan de grundläggande fysikaliska, elektriska och kemiska processer som ständigt verkar i naturen eller i den värld vi har skapat åt oss. Är vi en helhet så är vi, och det går därför inte att lösgöra kulturen som en särskild och oberoende företeelse, skild från de förlopp där kulturen skapas.

ÄNDÅ GÅR DET NATURLIGTVIS att tänka på kulturen som skild från naturen. Det går att tänka nästan vad som helst, och om människan har en särskild förmåga att

5 Frans de Waal, *Good Natured*, Cambridge, MA 1996. Köhlers experiment, se Per Saugstad, *Psykologins historia*, Stockholm 2001, s. 133; Ridley, a. a., s. 16; Bo Gräslund, *De första stegen*, Stockholm 2001.

6 Luigi Luca Cavalli-Sforza, *Genes, Peoples, and Languages*, New York 2002, s. 173 f.

7 Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective*, New York 1965, kap. 1–2; Robert L. Carneiro, "The Four Faces of Evolution", i John J. Honigman (red), *Handbook of Social and Cultural Anthropology*, Chicago 1973, s. 99–108.

8 Charles Darwin, *The Descent of Man*, Princeton 1981, s. 77; Tomasello, s. 36, 40 med flera sidor; Peter Gärdenfors, *Hur homo blev sapiens*, Nora 2000, särskilt s. 92, 96, 103, 115–117, 119, 129, 133.

9 Paul R. Ehrlich, *Human Natures*, Washington 2000, s. 169; Jfr Victor W. Turner, *On the Edge of the Bush*, Tuscon 1985, s. 169 ff.

10 Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, London 1993, s. 47, 49; David Bidney, "Human nature and the Cultural Process", *American Anthropologist* (New Series) 49:3 (1947), s. 376; Ehrlich, a. a. s. 62–65, 72; Carroll Quigley, *The Evolution of Civilizations*, Indianapolis 1979, s. 50.

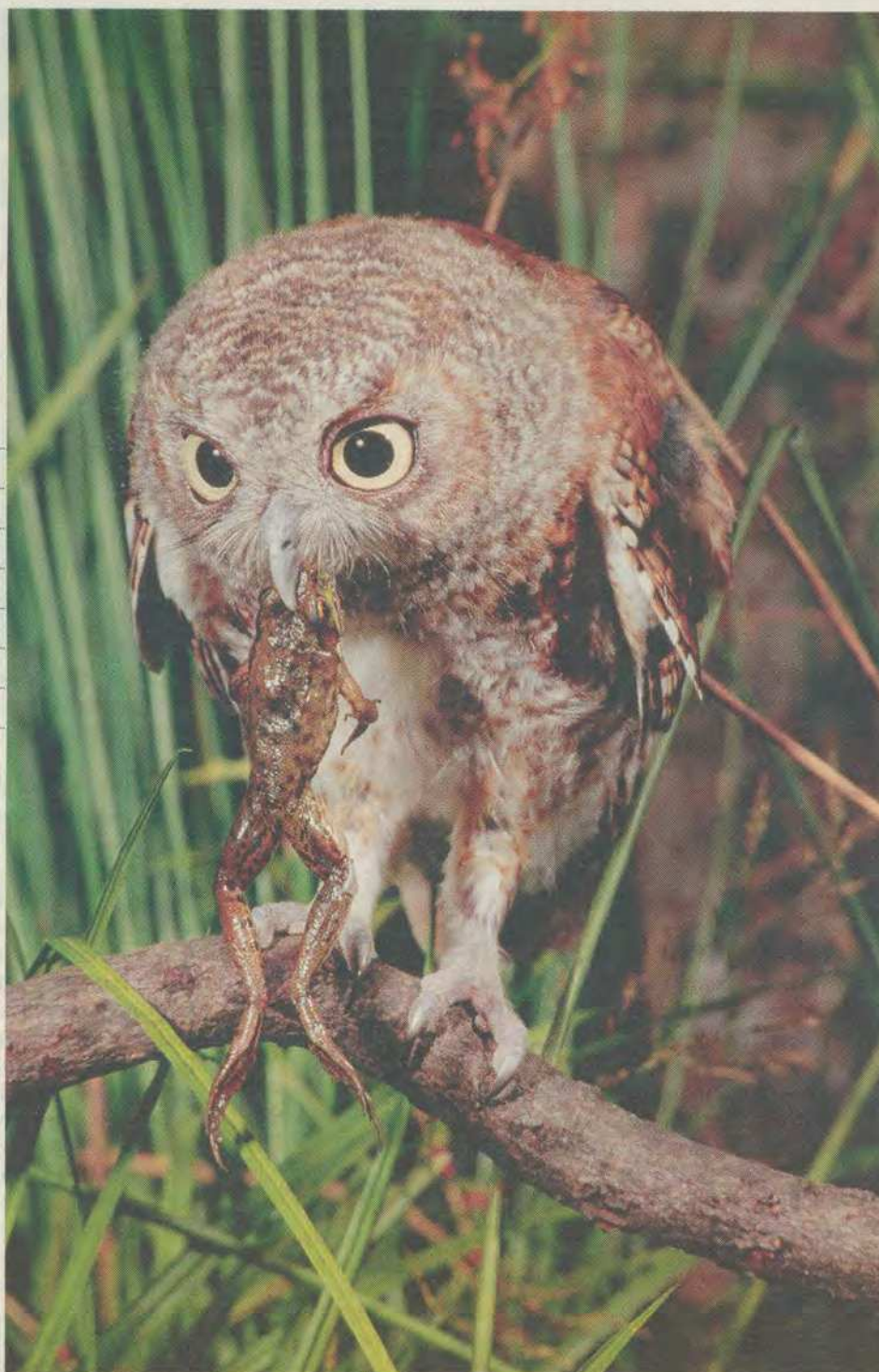
tänka på det frånvarande, så har hon också en väldokumenterad förmåga att tänka på och önska sig det omöjliga. Men vad vi än tänker och hur andliga och kulturella vi än känner oss, kan vi ändå aldrig krypa ur kroppen eller undfly den fysiska miljö som verkar på oss, trots att vi, som produkten av inverkan från alla dessa krafter, själva inverkar på den. En mänsklig individ kommer till världen med en genetiskt präglad utrustning, som starkt påverkar hur hon sedan reagerar på sina erfarenheter av den miljö hon möter. Eftersom varken miljön eller erfarenheterna i utgångsläget är bestämda av just denna individs gener (fast miljön i form av andra människor delvis är bestämd av dessas gener) och båda dessa "krafter" i sin tur påverkar hennes fortsatta uppträdande i världen, går det inte att på något enkelt sätt fastställa vilken andel generna har i det hon sedan gör.

Eftersom den så kallade miljön oavslutligt ändrar sig och på så sätt ändrar förutsättningarna för genernas inverkan, går det nog aldrig att fastställa genernas andel. Men det betyder inte att vare sig klostret, biblioteket eller någon annan förändlig plats kan erbjuda en exil från de materiella krafter som ständigt bygger upp, gör om och bryter ner oss, för det går inte ens för ett ögonblick att spärra kroppen ute från en tänkt okroppslig själ. Enligt hjärnforskaren Antonio Damasio var det Descartes stora misstag att tro så, ett misstag som han anser ha haft ett stort och negativt inflytande på diskussionen om medvetandet, hjärnan och kroppen alltsedan 1600-talet. Det leder fel, menar Damasio, att som den store filosofen se tanken som om den vore något alltigenom immateriellt, utan rumslig utsträckning och utan förbindelse med den alltigenom materiella kroppen, och det är också fel att betrakta tanken som "den mänskliga existensens fundament". Först finns vi, sedan tänker vi, menar Damasio.¹¹

Döden och den för oss artegna insikten om vår dödlighet är ett av de mest kraftfulla exemplen, inte bara på detta enkla faktum utan också på de skoningslösa fysiologiska processernas kulturalstrande inverkan. "När gudarna skapade mänskligheten, stiftade de döden till människornas öde", som det står i *Gilgamesh-eposet*.¹² Begravningsskickets långa historia kan tjäna som exempel på detta. Alla människor begraver sina döda, har alltid gjort det och kommer förmodligen alltid att göra det om de ska fortsätta att vara människor. Människor, men inga andra. Inte schimpanserna eller dvärgschimpanserna, trots att de tycks stå oss så nära. Inte heller elefanterna, fast de av sitt ofta gripande uppträdande att döma tycks förmögna till känslor som kunde tänkas leda dem att göra det.

Det är lätt att föreställa sig rader av praktiska skäl till att skaffa döda artfränder i jorden, såsom rädslan för smittspridning från ruttnande lik och hoten från predatorer eller asätande djur. För medlemmarna av vår egen art har begravningen emellertid aldrig varit ett enbart praktiskt arrangemang. Alltid – eller nästan alltid – har den också varit en rituell händelse, då människor under former långt utöver det som

**Men vad vi än
tänker och hur
andliga och
kulturella vi än
känner oss,
kan vi ändå
aldrig krypa
ur kroppen ...**

Matnyttig kunskap. Ugglan är en symbol för humaniora, grodan för naturvetenskapen. De behöver närma sig varandra.
Foto: Joe McDonald/Corbis

nöden krävt tagit farväl av dem som inte längre kunde nås av en sådan sista hälsning. Här ingår processioner och iscensatt veklagen, böner, predikan och sång, för att inte tala om alla jaktvapen, smycken, kläder, dockor och andra kära leksaker, mat och dryck och till och med slavar och hustrur som hävts ned i gravarna tillsammans med de döda.

Om begravningen räknas till en del av den mänskliga kulturen, tycks det därför samtidigt klart att den har sin grund i naturen, i en tidig evolutionär händelse som gav oss förmågan att reflektera över vårt eget predikament och gjorde att vi skaffade oss vanan att på ett särskilt sätt högtidligt hålla passagen ut ur livet. Nu är det inte nödvändigtvis så att denna existentiellt reflexiva förmåga i alla sina delar är oundgänglig för vår fortlevnad som art, bara därför att den har sin grund i naturen. I ett evolutionärt perspektiv är det

inte svårt att se vilka fördelar de framväxande forntidsmänniskorna kunde ha av sin stora hjärna i kampen med relativt sett dummare predatorer. Det är därför rimligt att betrakta hjärnans långsiktiga tillväxt och den därmed sammanhängande artmodifieringen som en gynnsam anpassning till aldrig vikande utmaningar, såväl från andra arter och mikroorganismer som från andra ständigt skiftande omständigheter.

Att begravningskulturen har sin grund i naturen har heller inte hindrat själva begravningsskicket från att variera i tid och rum. Så är det också med andra inslag i vårt förhållningssätt till döden och den döda kroppen, liksom med de flesta inslag i den mänskliga kulturen. Det är tur för kulturforskarna, eftersom de på så sätt fått möjligheten att använda materiella lämningar, och andra vittnesbörd efter sådana variationer, för att spåra upp perioder

¹¹ Antonio Damasio, *Descartes misstag*, övers. Per Rundgren, Stockholm 1999, s. 110 ff., 143 ff.

¹² *Gilgamesh-eposet*: "han som såg djupet", nyöversättning av Lennart Warring och Taina Kantola, Stockholm 2001, rad 300.

då människor ändrat kurs i sitt samspel med varandra.¹³

BEGRAVNINGSSKICKET ÄR bara ett bland många exempel på dödens kultur- alstrande kraft, och döden i sin tur bara ett exempel bland sådana tillvarons naturom- ständigheter som tycks framtvinga kultur bland sådana arter som visat sig vara för- mögna till det. Så betraktad är kulturen en aspekt av naturen och inte något tillägg till den, något som humanvetenskapen, så sär- skild den är, måste bygga in i sina grund- satser. Vore människan en kulturvarelse av fri vilja, skulle detta i så fall betyda att hon på en punkt i sin utveckling, innan hon ännu blivit kulturell, fattade ett beslut om att bli det: "Från och med nu skall vi sorg- ligt akulturella existenser vara kulturella." Tanken är lika befängd som den att homi- niderna i tidernas begynnelse skulle ha be- stämt sig för att ställa sig på bakbenen och ta av sig pälsen därför att de insåg förde- larna med att göra så (frakta saker i hän- derna och slippa loppor), eller att cromag- nonmänniskorna bestämde sig för att bli symbolskapande varelser innan de satte i gång med att göra sina makalösa grottmål- ningar (om det inte var någon tidigare vari- ant av hominiderna som gjorde det genom att hitta på att göra skärverktyg av lämpli- ga stenar).

Resonemanget återgår på samma grund- påstående som jag gjort ovan, det att vi aldrig kan frigöra oss från kroppen, natu- ren, biologin eller vad man nu vill kalla de delar av oss som vi i tanken tenderar att skilja ut från viljan, medvetandet, kulturen. Med rätta kan man säga att jag därmed intar en deterministisk hållning till kultu- rens upphov. Det är jag inte ensam om, även om just kulturvetarna sällan gör det, medan flertalet av de biologer som har intresserat sig för den mänskliga kulturen brukar göra samma slags härledningar. I princip. Det är naturen som har gjort män- niskan till en kulturvarelse, och denna kul- turvarelse är själv en del av naturen. Där- för är kulturen som helhet ingen social konstruktion, även om sådana konstruk- tioner är ett självklart inslag överallt i det sociala livet. Hur skulle det kunna vara annorlunda? "Kulturen", sade en gång antropologen Marshall Sahlins medan han ännu var på det humöret, "är evolutionens fortsättning med nya medel."¹⁴ Att Sahlins senare kommit att hävda kulturens relati- va frihet från förkulturella bestämningar måste inte vara en motsägelse, även om det kan vara det.

KULTUREN KOMMER UR naturen och för- blir en del av naturen, just såsom det nyföd- da barnet förblir en människa även utan- för livmodern. Ibland är det trögt, ibland går det fort – såväl med det förra som med det senare. För ungefär 40 000 år sedan inträdde en lång period av snabb kulturell förändring, snabb i jämförelse med de 40 000 åren dessförinnan då inget särskilt hände trots att människan i anatomiskt hänseende hade varit densamma hela tiden. Plötsligt – plötsligt i ett evolutionärt perspektiv – kom en hel serie relaterade innovationer till stånd, såsom mer utveck- lade redskapsbestånd, knivar med vass egg,

Förmågan och tvånget till kultur betyder alltså att människan dömer sig till ständig kulturell förändring

Har jag kultur eller ej? Trots djurens uppfinningsrikedom är kulturen artem för människan. Foto: Renee Lynn/Corbis

alltmer varierade material för att fram- ställa redskapen, som sten, ben, ebenholts, horn, allt längre förflyttningar av råmate- rial för redskapsframställning, alltmer avancerade "skyddsbyggen", konst och ornamentik, inkluderande begravningsri- tualer och andra symboliska handlingar.

Det bör samtidigt framhållas att den närmast explosiva kulturella förändringen som nu tog sin början hade en föreliggan- de genetisk förändring som förutsättning, nämligen framväxten av homo sapiens sapiens, den moderna människan, trots att det tog denna nya art åtskillig tid att träda fram ur den kulturella evolutionens kokong. Och vidare, att kulturen har sitt upphov och sin förankring i naturen bety- der inte att den bara är ett passivt svar på den. Redan det faktum att människan under de senaste 40 000 åren har mött såväl nya utmaningar som gamla och tid- löst pockande problem med kulturella medel är en sida av den saken. Såsom naturprocesser i allmänhet inverkar på varandra, har också kulturen genom hela den mänskliga historien inverkat på de fenomen som vi inte räknar till kulturen själv, sådant som man i det här samman- häng kan sammanfatta med ordet natu- ren.¹⁵

Det nya med den nya sortens människa var att ett förändrat eller ökat så kallat selektionstryck möttes av kulturella inno- vationer, i stället för att framtvinga gene- tiskt präglad artförändring i enlighet med den evolutionära logik som dittills i hög grad präglat hominiderna och ännu präg- lar resten av djurvärlden. Från de första urtidsmänniskorna i Rift Valley i centrala Afrika till neandertalarna och homo sapi- ens beledsagades anpassningen till nya miljöer och nya omständigheter av en till- växt av hjärnan, vilken sedan har uteblivit eftersom artens företrädare därefter fram- gångsrikt lyckats möta nya utmaningar med kulturella snarare än genetiska medel. De upp till 35 000 år gamla grottmålningarna i södra Frankrike och norra

Spanien är de allra mest pregnanta och på sitt sätt imponerande avtrycken av den paleolitiska människans kulturella poten- tial.

Kulturen (= den kulturella delen av naturen) och naturen (= den icke-kultu- rella delen av naturen) inverkar alltså på varandra. All denna korsvisa påverkan är svår att överblicka men samtidigt lätt att finna exempel på. Människans påverkan på miljön och miljöns påverkan tillbaka ger en utmärkt illustration, på så sätt att människor utifrån givna möjligheter och begränsningar har modifierat sin omgiv- ning redan genom att värma upp sina boplatser och koka maten, hugga ned skog eller dränera våtmarker, varpå den modi- fierade naturen tvingat fram nya anpass- ningar hos de kulturellt innovativa män- niskorna. En annan typ av exempel är de uppfinningsrika människornas bidrag till utrotningen av olika djurarter. Med hjälp av båg och pil medverkade de till att jaga slut på mammutar, uroaxar, lemurer, ele- fantfåglar och andra stora bytesdjur – naturligtvis utan och mot sin egen önskan och parallellt med andra i samma riktning verkande omständigheter, som klimatför- ändringar. Också avsiktlig avskogning i syfte att komma åt timmer och etablera jordbruk har orsakat utrotning, till exem- pel av getter och kaniner. Utfiskningen av torsken till följd av övereffektiva fångst- redskap är ett närliggande exempel från vår egen tid, liksom bilköerna i dagens tät- orter.

ATT SÄGA ATT MÄNNISKAN inverkar på naturen är detsamma som att säga att hon förändrar sin värld, och att hon förändrar sin värld är detsamma som att hon har en historia. Denna inverkan är nödvändig, därför att människan inte bara har en för- måga till kultur utan också är tvungen att uppträda som kulturvarelse. Förmågan och tvånget till kultur betyder alltså att människan dömer sig till ständig kulturell förändring med konsekvenser som kan vara både avsedda och oavsedda, önskade och oönskade.

Detta visar också att humaniora och naturvetenskap har allt att vinna på att bryta sin isolering från varandra, även om de därför inte har anledning att upphöra att existera som särskilda forskningsom- råden. Forskare inom olika områden måste sluta försvära sig åt det ena eller andra perspektivet, ja över huvud taget upphöra med att tro att vetenskap är en fråga om att välja sig ett perspektiv och sedan sluta upp med att lyssna till andra. Därför måste de sluta skydda sig med hjälp av självbekräftande arrangemang för att stärka sig själva i tron på den egna upp- fattningen och i stället söka upp de for- skare och den forskning som de har mest och inte minst att frukta av. Det vi behö- ver är för den skull inte någon allmän och till inter förpliktande tvärvetenskap. Vi behöver bara nyfikna forskare som ställer öppna frågor och söker svaren där dessa står att finna med de metoder som krävs, oavsett om detta leder dem över gränsen till andra forskningsområden eller då och då ger dem goda skäl att stanna kvar inom den egna disciplinens gränser. ■

13 J. David Lewis-Williams, *The Mind in the Cave*, London 2002, s. 81; Lynn Åkesson, *Mellan levande och döda*, Stockholm 1997, s. 81–83; David Christian, *Maps of Time*, Berkeley 2004, s. 168; Graeme Snooks, *The Dynamic Society*, London & New York 1996, s. 50; Ehrlich, a. a., s. 215; Eva Åhrén-Snickare, *Döden, kroppen och moderniteten*, Linköping 2002, om eldbegängelserörelsen, särskilt kap. 6.

14 Marshall Sahlins, "Evolution: Specific and General", i P. Bohannon & M. Glazer (red.), *High Points in Anthropology*, New York 1988.

15 Boyd & Silk, a. a., s. 455; Jfr Phillip G. T. Chase & Harold L. Dibble, "Middle Paleolithic Symbolism: A Review of Current Evidence and Interpretations", *Journal of Anthropological Archaeology* 6:1987, s. 274–275; David Bidney, "On the concept of culture and some Cultural Fallacies", *American Anthropologist* (New Series) 46:30 (1944), s. 32.

Den ensammes monografi och forskargängets pek

ESSÄ/ Forskning. Spänningen mellan de två kulturerna återspeglas i forskningens former. Humanvetare och naturvetare arbetar, handleds och skriver olika – bokstavligen på skilda språk. Skillnaderna har inte bara traditionella utan även rationella orsaker. Men en sammanflätning med utbyte av metoder och perspektiv är på väg.

Att naturvetenskap och humanvetenskap är två olika vetenskapskulturer är en av vår tids grundläggande idéer. Detta definierar utövarna inför sig själva, inför varandra och inför samhällets övriga medborgare. Talet om kulturer väcker dock en viktig fråga: Rör det sig om skillnader betingade av traditioner eller betingade av olika forskningsområden? (Jag använder fortsättningsvis beteckningen humanvetenskap som en sammanfattande term för samhällsvetenskap och humaniora.)

Oftast brukar de som diskuterar de två kulturerna koncentrera sig på skillnader i teoribildning, inte minst den ställning som naturlagen har inom naturvetenskapen, medan humanvetenskaperna på sin höjd kan konstatera empiriska regelbundenheter. Jag skall här i stället ta upp några aspekter av det vetenskapliga hantverket. Skildringen är baserad på ett slags deltagande observation på olika nivåer från fakultetsnämnden över diskussioner med kolleger i gemensamma projekt till handledarskap för naturvetare under de år då jag arbetat som agrarhistoriker på SLU.

I beskrivningen av vetenskapen som hantverk skall jag börja med två idealtyper, en naturvetenskap som kan betecknas som laborativ och en humanvetenskap som har stark anknytning till det egna språkområdet. I särskilt hög grad gäller beskrivningen av humanvetenskaperna ett litet språkområde som det svenska. Jag är medveten om att jag där-

Av
Janken
Myrdal

Professor
i agrarhistoria
vid Sveriges
lantbruks-
universitet (SLU)

med har spetsat till motsättningen, och att det finns många gränsöverskridande vetenskapsområden. En fixeringspunkt, som jag återkommer till, är de olika publiceringsformerna. Arbetet med en humanvetenskaplig avhandling, skriven som en monografi, måste handledas annorlunda än när det gäller en naturvetenskaplig avhandling skriven som en sammanläggningsavhandling. Detta påverkar tidsplanering, disposition, avgränsning, seminarier och så vidare.

DEN IDEALTYPISKA humanisten skriver på svenska, publicerar sig i större monografier, använder språket som ett verktyg. Tankar och idéer framkommer ofta först i själva skrivprocessen, då formuleringar vänds och vrids. Tabeller och siffror används men är underordnade texten i den meningen att de förklaras i ord. Utvikningar och långa redogörelser är legio, och detta återverkar på notapparat. Humanvetaren väljer helst fotnoter eller slutnoter som kan inkludera ytterligare utläggningar. Dispositionen är relativt fri. Metodbeskrivning och källkritik får visserligen egna avsnitt i början av boken men återkommer sedan gång på gång i texten som integrerade delar av diskussion och tolkning. Humanvetaren skriver nästan alltid ensam.

Den idealtypiske naturvetaren skriver på engelska, vår tids lingua franca, kort och koncentrerat och ofta med ett formelartat språk. Artiklar kallas ibland "pek", vilket lär ha sitt ursprung i ordet pekorall. (De flesta svenska humanvetare och

naturvetare saknar för övrigt förmåga att uttrycka sig på litterärt godtagbar engelska.) Dispositionen är som regel strikt enligt IMRAD, som uttolkas: Introduction, Method, Results, and (ibland Analysis) Discussion. (På svenska: inledning, material och metod, resultat, analys, diskussion). Denna uppställning gör det lätt att hitta i artiklarna och jämföra med andra artiklar – vad är nytt, vilken metod har använts? Naturvetarna skriver oftast i grupp, med flera undertecknare till en artikel.

INTE BARA SKRIVANDE utan också avgränsning skiljer sig åt. Humanvetaren har mera flytande gränser för sitt ämne, ofta med utförliga redogörelser för tidigare forskning. Detta påverkar litteraturlistorna som kan omfatta hundratals titlar. Naturvetarna har mera strikt avgränsade ämnen, tidigare forskning presenteras koncentrerat och litteraturlistorna är korta. Dessa listor anger dessutom oftast att artikeln omfattar sidorna x-x. Förklaringen är att de hänvisar till tjocka tidsskriftsvolymer med korta artiklar, som annars skulle vara svåra att hitta.

Ytterligare en intressant skillnad är att en humanvetare kan "boka" ett ämne, medan det bland naturvetarna råder hård konkurrens om samma ämnen med därav följande risk för att den enskilde forskaren blir "förbisprungen" precis före publiceringen.

Naturvetaren måste publicera snabbt och internationellt för att inte bli passerad av konkurrenter. Att ämnena inte är

nationsspecifika bidrar till att publiceringen sker på engelska. Att försöka lägga beslag på ett ämne förefaller för en naturvetare ofta absurt; det anses vara just konkurrensen som driver fram bra forskning. Forskaren kan inte vänta flera år, tills forskningen kan samlas i en stor volym.

Dessutom finns en tendens att försöka krama ut så många artiklar som möjligt ur ett forskningsområde och därför stycka upp publiceringen i flera artiklar. Denna strategi är dock inget som naturvetare gärna framhåller eller är stolta över. Många naturvetare uppfattar det dessutom som ett problem att tidskriftsartiklens format (kort, komprimerat, formaliserat) styr forskningen.

DESSA SKILLNADER i skrivande påverkar också läsning och undervisning. Naturvetare har få sidor i kurserna medan humanvetare kan läsa upp till tre hundra sidor i veckan. Naturvetarna läser alltid noggrant, medan humanvetare måste lära sig läsa i olika hastigheter, ibland mycket översiktligt. Humanvetarna studerar oftast ensamma för att träffa sin lärare vid enstaka tillfällen, naturvetaren har intensivare undervisning och handledning från grundkurserna upp till doktorandnivå.

Att naturvetare läser färre sidor beror på att texterna är koncentrerade och därför kräver en noggrann läsning. Humanvetarna är vana vid att långa partier av texten är transportsträckor, med hänsyn till den avsikt de för tillfället har i sin läsning. Andra gånger kan dessa transportsträckor bli själva huvudsaken, och en lång not som vid tidigare läsning helt förbisågs kan tilldra sig huvudintresset.

Dessa olikheter i skrivande och avgränsningar kan leda till en viss värdeförbistring, vilket var och en som suttit i en betygsnämnd (eller motsvarande) hos den andra kulturen kan vittna om.

Humanisten tittar på naturvetarens publicering och säger sig att detta är ett antal korta artiklar och dessutom publicerade ihop med andra forskare. Humanisten frågar sig: Klarar vederbörande inte av att genomföra en större forskningsuppgift självständigt? Naturvetaren

däremot tittar med avsmak på humanistens textmassor och undrar varför denna forskare inte kan koncentrera sig. Dessutom medför dispositionen att det inte framgår vad som är viktigt och nytt. Vidare frågar naturvetaren varför humanisten bara har publicerat sig isolerat; kanske vederbörande har samarbetsproblem?

Den ene kan även ha svårt att förstå vad den andre säger. I den humanistiska texten finns ett omfång och en dubbeltydighet som förbryllar naturvetaren, medan den naturvetenskapliga texten har en avskalad formalism som gör att humanisten snabbt läser igenom och missar poängen. Något som brukar förundra naturvetaren är humanistens hänvisningar till forskning som skedde för årtionden sedan. Humanisten svarar att detta är självklart, eftersom där finns relevanta diskussioner och presentationer av källmaterial och dessutom intressanta teorier som kanske borde tas upp till diskussion igen. Den humanvetenskapliga diskussionen slår mycket långsamma slag, och det kan gå årtionden innan nästa inlägg om 1800-talets torpare i Södermanland kommer.

DESSA UPPRÄKNADE skillnader har ett inre samband. Jag skall börja med "bokningen" av ämnen för att därefter gå över till sättet att skriva.

En naturvetare konkurrerar med andra forskare som studerar nästan exakt samma företeelser runt om i världen. En ko mjölkar på samma sätt i Australien som i Sverige. Humanisten kan vara ganska ensam om sitt ämne. Den som studerar torpare i Södermanland behöver inte befara att det finns någon eller några som håller på med just detta någon annanstans. Detta får konsekvenser för publiceringen. Humanistens säregna ämne medför att han eller hon kan "boka" det. Ingen annan humanist antas hålla på med just detta. Det bör påpekas att även naturvetenskapen kan ha en dold bokning. Om en insektsforskare vet att någon kollega håller på med en speciell typ av skalbaggar, undviker han att kasta sig över just denna art. En helt annan faktor kan dock

spela in. Finns det mycket pengar i ett forskningsområde – till exempel Förintelsen eller cancerforskning – bryr sig varken naturvetare eller humanvetare om bokning.

Förklaringen till skillnaden ligger också i språkområdets litenhet. Anglosaxiska humanvetare har länge levt med hög konkurrens, ett oöverskådligt antal sysslar med exempelvis Beowulf eller Shakespeare och någon bokning av ämnen är inte möjlig. Exempelvis måste litteraturvetare i USA ofta publicera snabbt i form av artiklar. Trots detta fortlever parallellt idealet att publicera resultatet i genomarbetade monografier – och monografin har en rad fördelar för humanvetaren.

I en monografi kan faktamaterialets alla problem beskrivas i detalj, vilket behövs eftersom varje faktauppgift kan vara förvriden på sitt speciella sätt. Väldiga textmängder läggs fram för att undersökningen skall kunna kontrolleras av andra forskare – det vill säga dessa skall i princip kunna återvända till samma källor och göra om undersökningen (vilket också regelmässigt sker, exempelvis vid disputationer). Humanvetenskapen, särskilt historieforskningen, är närmast besatt av faktamaterialet. Källorna är all forsknings ursprung, därav metaforen.

Här ligger ett av tvärvetenskapens stora problem. Humanvetaren kräver att materialredovisningen är omfattande, så att den kan kontrolleras. Detta tillåter inte naturvetarnas koncentrerade artikelskrivande. Alltså publiceras naturvetenskapliga artiklar med humanvetenskapligt källmaterial, till exempel kulturlandskapsrekonstruktioner, på ett sätt som gör humanvetaren synnerligen missnöjd med att inte datamaterialet redovisas på ett tydligt sätt.

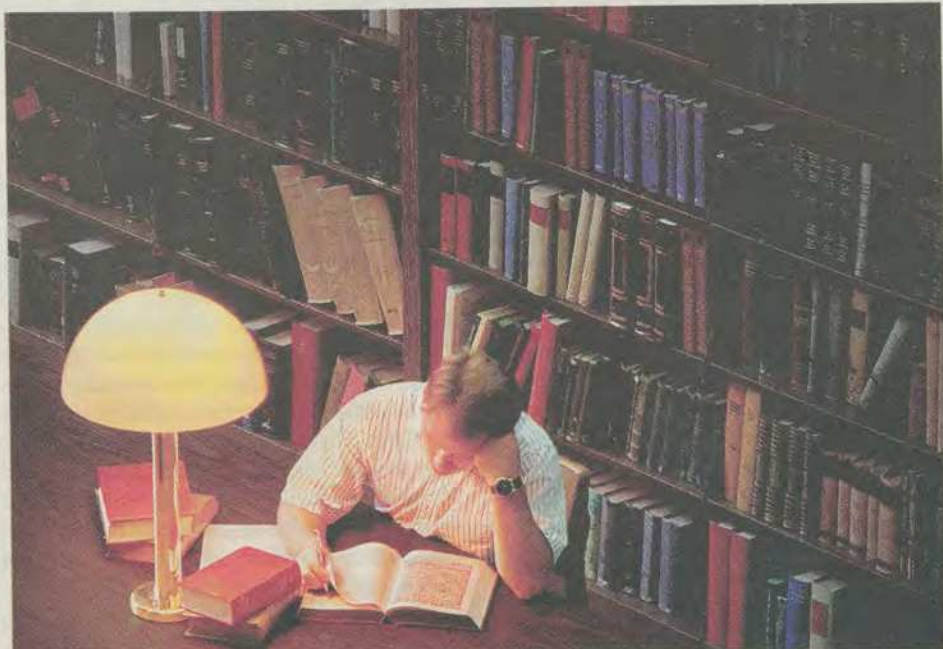
Eftersom både begreppsbildning och faktamaterial är svårfångade inom humanvetenskap måste språket användas som verktyg, vilket underlättas om man skriver på det egna språket. Att uttrycka sig precist och varierat på ett andraspråk är mycket svårt. Språkets centrala roll och den detaljerade faktaredovisningen bidrar också till att humanvetare ofta arbetar längre tid med ett projekt. Denna faktor minskar dock i betydelse med en press på ökad produktivitet också bland humanvetare.

Att det krävs stora textmassor är den viktigaste orsaken till att monografin, som samlar forskningen till en volym, blir en föredragen publiceringsform.

En annan intressant aspekt är att det finns en glidande övergång mot populärvetenskap, att humanvetarens forskning kan bli läsvärd för fler än kollegorna. Så är långtifrån alltid fallet, och många humanvetare skriver erbarmligt tråkigt. Denna skillnad skall således inte överdrivas, särskilt som mycket av den bästa populärvetenskapen handlar om naturvetenskap, skriven av naturvetare.

KONTROLLEN från forskarsamhället sker inom humanvetenskapen oftast genom recensioner i ansedda tidskrifter. Därför innehåller många humanvetenskapliga tidskrifter digra recensionsavdelningar.

**En naturvetare
konkurrerar
med andra
forskare som
studerar
nästan exakt
samma
företeelser
runt om i
världen.**

Hantverkssklyfta. Humanvetaren skriver nästan alltid ensam. Foto: Lester Lefkowitz/Corbis

(Inom hela vetenskapssamhället är den mest avgörande kontrollen dock sakkunnigbedömningar vid tjänstetillsättning.)

Kontrollen bland naturvetare sker i hög grad genom förhandsgranskning före publiceringen, ett så kallat referee-system där forskaren också får utförliga kommentarer. Detta avdramatiserar disputationerna, eftersom artiklarna har "godkänts" av erkända forskare i förväg. I stora språkområden finns motsvarande förkontroll av artiklarna även för humanvetenskap; det är omöjligt att ha någon överblick över alla forskare inom ett forskningsfält, vilket framtvingar ett referee-system.

Eftersom det inom naturvetenskap finns en given och allmänt accepterad begreppsapparat och dessutom en stor mängd allmänt accepterade metoder (och grundläggande teorier) behöver inte naturvetaren använda särskilt mycket text till avsnitt som gäller dessa ting, samtidigt som mycket av naturvetenskapen består i att utveckla nya metoder. Faktamaterialet redovisas sällan faktauppgift för faktauppgift, även om redovisningen i siffror kan vara nog så detaljerad. Målet för redovisningarna är både för humanvetenskap och för naturvetenskap kontrollerbarhet. Naturvetarens datainsamling eller experiment skall kunna återupprepas, humanvetarens material skall kunna återfinnas eller återskapas.

HUMANVETARNA HAR ofta svårt med den strikta avgränsningen. Forskningsområdet flyter in i andra kringliggande, och tillåts göra det. Förutom torpare i Södermanland beskrivs också statare och småbönder, liksom godsorganisation etcetera. Detta har till stor del sin grund i att det är svårt att isolera undersökta faktorer, eftersom dessa ingår i ett komplicerat fält av olika samband. Humanvetaren strävar efter att fånga in gränsområden snarare än att strikt avgränsa. Att redogöra för forskningsläget tar många sidor, med utvecklingar och sidospår. Detta är accepterat och i viss mån uppmuntrat. Det som en naturvetare uppfattar som bristande koncentrationsförmåga betraktas av humanvetare som kringssyn.

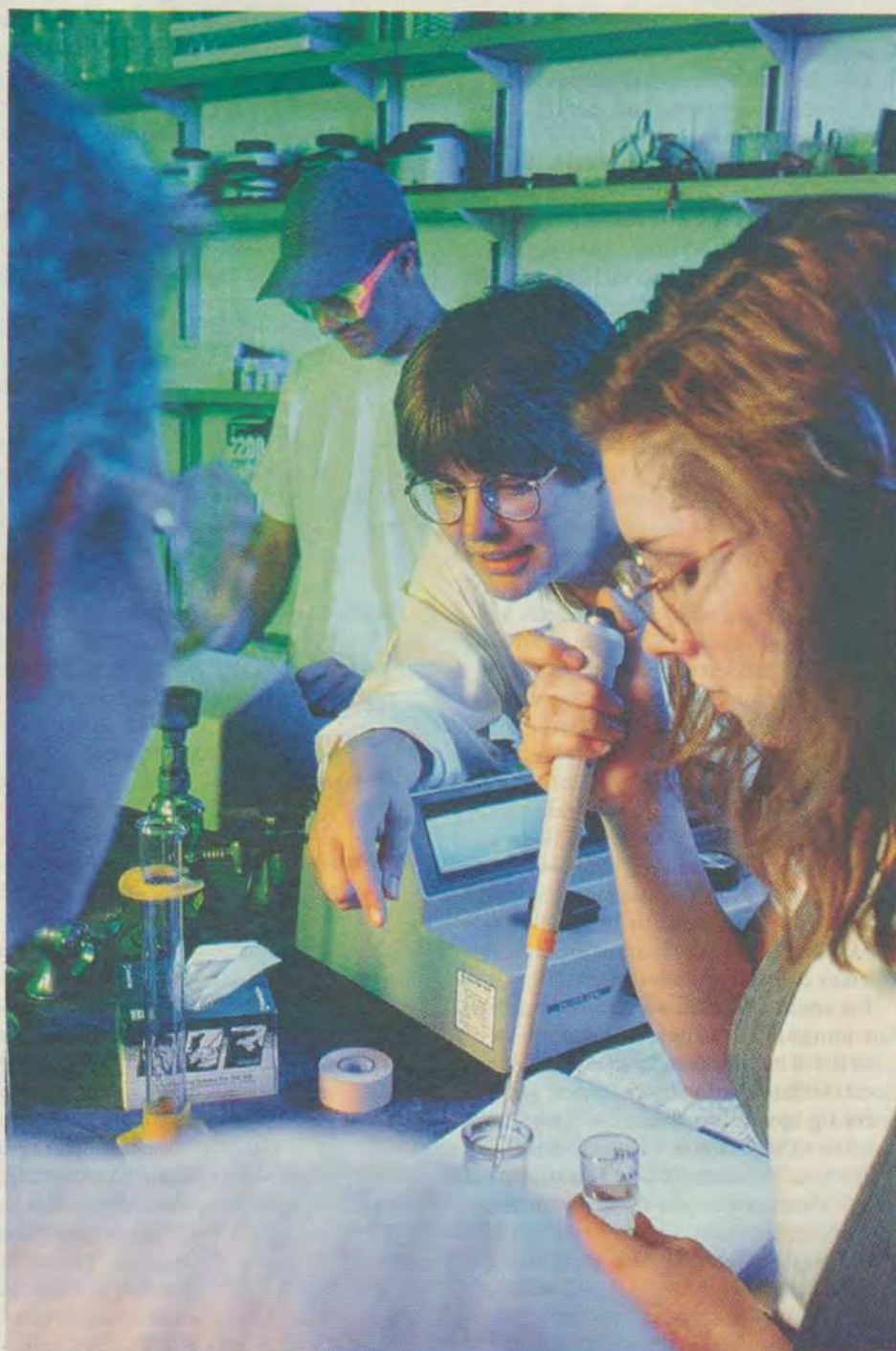
Det finns dock gränser för denna acceptans, och just därför att humanvetare har en tendens till utveckling är handledarens huvuduppgift att hindra doktoranden från att gripa över för mycket.

Skillnad i avgränsningsförmåga hör också samman med naturvetarnas annorlunda arbetssätt. Alla naturvetare arbetar inte med experiment, där några få faktorer isoleras, men det upprepningsbara experimentets metod kan ses som ett ideal för naturvetare. (Experiment är inte möjliga i samma omfattning i humanvetenskapen, dels av praktiska skäl, dels av etiska.)

Med klara avgränsningar kan arbetsdelningen drivas längre och arbetet sker normalt i grupper, inte sällan med en professor som arbetsledare. Av detta följer att naturvetare ofta publicerar sig i grupp. Att man publicerar sig tillsammans har också andra orsaker; exempelvis kan en äldre forskare med sitt namn öppna vägen för

Grupphantverk.
Naturvetare skriver oftast i grupp.

Foto: Chuck Savage/Corbis

en yngre forskare till en prestigefylld tidskrift (så som han eller hon själv en gång blev lotsad in i de rätta farvattnen av äldre kollegor).

Humanvetare föredrar att publicera sig ensamma. De kan då själva bestämma sin undersöknings utflöden åt olika håll. Det är den ensamme hjälten som är idealet, och här finns en släktskap med det konstnärliga skapandets originalitetsideal.

Denna ensamhet respektive detta grupparbete har också en annan, ekonomisk sida. Naturvetenskaplig forskning rör sig ofta med betydligt mera pengar i stora projekt. Humanvetarna får mindre summor och idealet är att söka upp något forskningsområde som ingen varit i närheten av på lång tid. Naturvetarna jagar i flock, humanvetarna är ensamdjur.

Avsaknaden av sampublicering inom humanvetenskapen innebär också att handledarens ofta betydande arbetsinsats bara framskymtar som ett mer eller mindre hjärtligt tack i början av doktorandens avhandling. Naturvetare kan nästan inte förstå den vikt humanvetare fäster vid förordets utformning, med alla de underför-

stådda eller antydda kopplingar (eller utelivna sådana) som där görs.

YTTERLIGARE EN central skillnad ligger i hur det omgivande samhället ser på de två kulturerna. Både ekonomer och politiker upprepar ständigt hur mycket nyttigare och värdefullare (en del av) naturvetenskapen (och tekniken) är och vilket problem det är att inte tillräckligt många söker sig till naturvetenskaplig forskning och utbildning. Man kan naturligtvis hävda en "nytta" med humanvetenskapen, i form av insikt, moral och så vidare. Men detta är inte någon överordnad samhällslogi, och man hör sällan någon allmän klagan på att vi till exempel inte utbildar tillräckligt många filosofer.

Det bör betonas att det större ekonomiska stödet från samhället bidrar till att naturvetenskapliga studenter får mer hjälp och därför oftast kan inhämta mer kunskaper (eller i varje fall mer av lärarna begärda kunskaper) på samma tid som humanvetarna. Medicinutbildningen är ett typexempel. Detta är dock en tveeggad fördel, eftersom den humanvetenskapliga

undervisningen just därför ofta innehåller större frihetsmarginaler, vilket i sin tur är kopplat till att humanvetenskapen i varierande grad gränsar till det fria skapandet och konsten.

Bland naturvetare möter man ibland uppfattningen att humanvetare får skylla sig själva, att de söker för lite pengar och dömer sig till självsvält. Kanske ligger det en del i denna kritik, men en blick på den kraftigt olikartade fördelningen av undervisningsmedel i dagens Sverige, så kallade helårsprestationsersättningar, visar att naturvetare får flera gånger så mycket som humanvetare. Mot detta synsätt talar även den kraftiga snedfördelningen i forskningsråden till förmån för naturvetenskap och teknik.

Utsvältningen av humanvetenskapen får för övrigt en mycket intressant sideeffekt: samhällsvetare och humanister tenderar att undvika svåra ämnen. Detta kan vara en bidragande förklaring till att exempelvis medeltidsforskningen (i till exempel historia eller litteraturvetenskap) har skjutits tillbaka. Den långa startsträckan, då forskaren måste inhämta kunskaper om fornsvenska, latin, handstillsläsning och så vidare, avskräcker studenter som får otillräcklig handledning och måste vara klara med uppsatser och avhandlingar snabbt. Detta sagt måste det också sägas att det ändå bedrivs en hel del humanvetenskap som kräver stora arbetsinsatser och intensiva förarbeten.

En annan följd av att naturvetenskap har kommit att kopplas till teknik och industriell produktion är att detta ibland hotat den långsiktiga forskningen. För att freda sig mot nyttotänkandet har naturvetarna därför skapat en skillnad mellan "tillämpad forskning" och "grundforskning". Den sistnämnda sägs enbart drivas av nyfikenhet, men försvaret för grundforskningen brukar dock falla tillbaka på att också denna, i förlängningen, leder till tekniska genombrott och mera nytta.

Inom humanvetenskapen, särskilt inom humaniora, finns inte samma diskussion om tillämpad forskning. Ofta betraktas all forskning som grundforskning: forskning för forskningens skull styrd av inomvetenskapliga hänsyn. Den forskare som på ett seminarium i historia upphäver sin röst och säger "Vad är det för konkret samhällsnytta med det vi gör?" betraktas som en udda provokatör och får till svar något om bildning eller motsvarande. I samhällsvetenskapen däremot finns en diskussion, liknande den inom naturvetenskapen, om samhällsnyttan och hur långt denna skall få styra forskningen.

EN VETENSKAPSKULTUR skapas i ett kontinuerligt samtal på institutionerna, vid kaffebord och på seminarier. Vid tjänstetillsättningar blir traditionskulturens värderingar synliga. Eftersom internationellt publicerade artiklar i högt renommerade tidskrifter är avgörande för karriären utvecklar naturvetare strategier för att samla så många internationella högstatusartiklar som möjligt. Detta innebär att artikelskrivandet har erövrat en status som går långt utöver det som forskningsfältet egentligen kräver.

Ju starkare naturvetenskapen blir, desto mer behöver den humanvetenskapen.

Inom humanvetenskapen har däremot stora och betydelsefulla monografier hög status. I praktiken visar det sig dessutom att humanvetarens skrifter blir mer lästa av andra betydelsefulla kolleger i ämnet om texterna publiceras på det egna språket. (Med en ökad internationalisering försvinner denna faktor.) Även om artiklar i de nationella högstautidskrifterna tillmätts en viktig roll och varje ämne har sin nationella statustidskrift, förblir den stora och uttömmande monografin oftast det som humanvetaren strävar efter att åstadkomma, vilket styr livsplaneringen.

Att det handlar om kulturellt bestämda beteenden framgår också av att dessa strukturer inte är fasta. Det var tidigare vanligt att botanister, vilka arbetade med taxonomi, publicerade stora monografier med ungefär samma arbetsmetod som jag beskrivit som typisk för humanvetenskapen. Detta beteende har minskat i betydelse eller försvunnit med den ökade internationella konkurrensen. Inom humanvetenskapen har det länge funnits en strävan att efterlikna naturvetenskapens publiceringsformer, detta gäller exempelvis psykologin (utmanad av medicinen) och nationalekonomin (som styrs av ett nyttoideal för forskningen). En pågående internationalisering innebär att fler humanvetare måste acceptera den korta artikeln på engelska som en högt värderad insats.

Jag menar att detta gränsoverskridande kommer att öka i betydelse och att det är en del av en stor sammanflätning av de båda kulturerna som vi står inför.

Den grundläggande orsaken till denna sammanflätning är naturvetenskapens ökade kraftfullhet, som medför att vi som mänskligt kollektiv kan göra ingrepp som får långtgående och irreversibla konsekvenser. På punkt efter punkt kommer den naturvetenskapliga kunskapen, om den omsätts i praktisk handling, att så kraftfullt influera det mänskliga livet att den måste inramas av kunskaper om mänskligt agerande. Ju starkare naturvetenskapen blir, desto mer behöver den humanvetenskapen.

Detta betyder inte att humanvetare skulle vara bättre och mera moraliska människor än andra – exempelvis har historikerna givit argument för de blodigaste krig. Men kunskapen om människans handlande kan leda till eftertanke. Ett ofta använt exempel är genetiken: skall vi ingripa i den mänskliga uppsättningen av gener krävs en moraldiskussion (där moralfilosofen förvisso inte sitter inne med givna lösningar). Denna moraldiskussion kan föras längre än vad filosoferna hittills har kunnat med hjälp av nya biologiska kunskaper, och omvänt kan de biologiska kunskaperna ges en ny dimension genom att inbäddas i en årtusenlång diskussion om livet och vårt ansvar för detta.

DEN TEKNISKA kraftfullheten tvingar också till större ansvarstagande för det icke-mänskliga, för djur som lider eller arter som hotas att utplånas. Vi kan visserligen aldrig bryta oss ur den tolkningsram som vår

mänskliga identitet ger oss, men dessa försök att ta ansvar för helheten tenderar att relativisera oss själva och därmed faktiskt till att stärka vår identitet.

Det finns också inomvetenskapliga faktorer som bidrar till sammanflätningen. Naturvetenskapen erbjuder i dag allt fler verktyg för att förstå klassiska problem inom humanvetenskapen. Fler exempel kan nämnas, som de naturvetenskapliga dateringsmetoder som revolutionerat arkeologin (C14, dendrokronologi med mera).

Även inom teoribildning finns ett närmande. Inom naturvetenskapen betonas alltmer komplexitet och slumpmässighet. Sett över längre tid finns också inom humanvetenskapen ökade tendenser till komparativa perspektiv som lyfter fram empiriska regelbundenheter. Sannolikt kommer humanvetenskaperna att återvända till de stora synteserna – delvis som ett svar på den naturvetenskapliga utmaningen.

Det finns ytterligare en faktor som verkar sammanflätande. Denna tredje faktor är att vi på område efter område inser de samband som finns mellan människa och natur. Hela uppfattningen av landskapet och ekosystemet håller på att omformas. Man ser den mänskliga verksamheten som en central faktor för att forma den biodiversitet och det landskap som vi har (och i vissa fall vill bevara). Samtidigt kommer biologismen inom humanvetenskapen att framträda med helt nya perspektiv, när man klarlägger hur människans genetiska koder styr vårt handlande. I denna sammanblandning finns inte ett uppgivande av de egna positionerna utan ett erövrande av nya. Här ligger ett av framtidens mest spännande forskningsområden, som kommer att påverka både framtidsplanering och metodutbyte.

SAMMANFLÄTNINGEN ÄR INTE oproblematisht. När olika ämnesföreträdare går in på varandras områden medför detta en större konkurrens om resurser och om vem som har tolkningsföreträde. Vi kan exempelvis förvänta oss hårdare strider om resurserna just därför att det inte längre blir självklart vad som är humanvetenskap och vad som är naturvetenskap.

Min erfarenhet är att det tvärvetenskapliga mötet kan ske i sammansatta forskargrupper, men att det också måste ske inom forskarna. Naturvetare och humanvetare måste lära sig elementa inom varandras ämnen, utan att för den skull ge upp sin egen ämneskompetens. Detta renässansideal kan förefalla svårt att uppnå med hänsyn till vårt samhälles snabbt tillväxande kunskapsmassa, men det grundläggande är acceptans, snarare än kunskapsutvidgning för den enskilde. Denna acceptans innebär att ta till sig inte bara den andra kulturens teorier utan också det som kanske är ännu mer centralt – hantverkskunskapen och hantverksskickligheten som lärs ut från lärare till elev. Förstår vi den andra kulturens hantverk kan vi också bättre förstå och acceptera dess forskning. ■

Den franske filosofen **Marcel Gauchet** hävdar att den västliga kulturen har en kristen grund. Samtidigt betraktar han kristendomen som en väg bort från det religiösa samhället. Europa intar här en tätposition.

Kristendomen är en utväg ur religionen

Av

Lisa Irenius

Frilansskribent

DET FINNS EN LITE LÖJLIG symbolik i vårt första möte. Jag kommer för tidigt och får sitta och vänta ett tag i entrén till Gallimard, ett av de förnämsta franska bokförlagen, beläget i centrala Paris. Det är i hjärtat av det kulturella och intellektuella Frankrike. Det är mörkt, kyligt och trist som i en källare eller grotta. Golvet är nästan svart, träpanelen murrigt brun. Från väggarna blickar dystert svartvita porträtt av vad som synes vara gamla auktoriteter; jag vågar inte titta närmare eftersom jag är övervakad av bistra receptionister. Här rör sig inget, luften är tung och stilla. Det är som en pretentiös målning av de senaste årens franska debatt, titeln skulle troligen lyda *Stiltje och skymning i Frankrikes intellektuella landskap*. Och så kommer Marcel Gauchet med ljuset. Ljuskul skjorta, ljusa byxor, ljusa glasögonbågar, ljus grått hår, ljus leende, ljus vänlig röst. Han för mig en trappa upp, till ett arbetsrum som är ännu ljusare än han själv. Väggarna är lysande vita, solljus strömmar förbi de röda och rosa pelargonerna, över skrivbordet.

Budskapet om "ett ljus i mörkret" är både övertydligt och överdrivet. Men så har han beskrivits. Det börjar nu bli länge sedan franska stjärnfilosofer som Jean-Paul Sartre och Michel Foucault lämnade denna värld. Sedan sociologen Pierre Bourdieu år 2002 slöt sig till dem har man i Frankrike letat förtvivlat efter nya "intellektuella" med tyngd, och denna jakt lär intensifieras i och med filosofen Jacques Derridas bortgång den 9 oktober i fjol. Men kanske har man äntligen hittat någon? Marcel Gauchet, har det skrivits, är en "exemplarisk illustration" av en ny generation franska intellektuella. Dessa nya intellektuella sägs vara mer diskreta än tidigare, varken "tankemästare" eller "visionära gurus", men också mer ambitiösa (*Le Point* 24/10 2003).

Illustrator: Claes Jurander

"Europa är den kontinent på jorden där folk inte tror på någonting ..."

Marcel Gauchet formulerar sig knivskarpt om religionens ställning i dagens samhälle.

– Ny och ny, jag är inte helt ung! fnysar Marcel Gauchet och skrattar: Sådan är vår värld i dag, man är ung då man är 60 år!

Helt ny i leken är han onekligen inte. Han har publicerat artiklar och böcker sedan tidigt 70-tal och är i dag tryggt etablerad i franskt kul-

turliv genom en tjänst på École des hautes études en sciences sociales och som chefredaktör för tidskriften *Le Débat*. Men de frågor som hela tiden har sysselsatt Gauchet – religionens historiska betydelse och hur religionen har försvunnit ur det europeiska samhället, demokratins kris och det mänskliga subjektets plats i historien – tycks nu ha blivit föremål för ett förnyat intresse. För två år sedan publicerades en intervjubok, *La condition historique* ("Det historiska tillståndet"), som presenterar Gauchets verk för en större publik. I fjol kom både artikelsamlingen *Un monde désenchanté?* ("En avförtrollad värld?") och debattboken *Le religieux après la religion* ("Det religiösa efter religionen") där han drabbar samman med kollegan Luc Ferry.

I en tid när forskningen blir alltmer specialiserad intresserar sig Marcel Gauchet för de riktigt stora perspektiven. Han använder sig av filosofi, historia, psykologi, sociologi och antropologi och låter resonemangen omfatta avlägsna historiska skeenden såväl som det mänskliga psykets mekanismer. En av hans mer kända böcker är *Le désenchantement du monde* ("Världens avförtrollning") från 1985. Det är inget mindre än en "religionens politiska historia", en omfattande teori om hur religionen utvecklas genom tiderna och hur moderniteten på sätt och vis föds ur kristendomen. Boken bygger på det kontroversiella påståendet att kristendomen är "religionen som innebär ett slut på religionen". Den västerländska historien ter sig som en lång rörelse ut ur det religiösa samhället. Men det handlar inte om en utveckling från "primitivt" till "avancerat". Tvärtom anser Gauchet att de "primitiva" religionerna är de mest fullkomliga; där genomsyrar religionen precis allting i samhället. Kristendomen blir sedan ett steg mot en nedbrytning av religionen. Genom att göra Gud så stor och enväldig

fjärmar den kristna monoteismen Gud från människorna. Dessa blir utlämnade åt sig själva på jorden. En spricka uppstår mellan den religiösa och mänskliga världen, och ur den senare växer efter hand sekulära samhällsinstitutioner.

På så vis tillmäter Marcel Gauchet kristendomen en enorm betydelse i den västerländska historien, säkert större än vad många troende kristna gör i dag.

– Så är det nog, instämmer han. Mitt synsätt handlar om att tillskriva kristendomen också dess omedvetna, inte nödvändigtvis det som finns i huvudet på de troende, men det som kristendomen medför i grunden, och mer därtill. Till exempel reflexer hos personer som inte ser sig som kristna. Jag är inte troende, men jag är väl medveten om att jag är en sociologisk kristen, det vill säga att jag på sätt och vis är en produkt av kristendomen.

Det kristna arvet är underskattat i Europa, anser Gauchet. Dels till följd av upplysningen och framgångarna för den progressiva vänstern, som liknat kristendomen vid "något arkaiskt som måste sopas bort", dels till följd av en avveckling av kyrkor och samfund i Europas samhällen.

– Det finns ett europeiskt undantag. Europa är den kontinent på jorden där folk inte tror på någonting, åtminstone vad gäller en majoritet av befolkningen. Det innebär att en vanlig europe, också en bildad sådan, är likgiltig inför religionsfrågan och även likställer moderniteten med något som inte är religiöst. Och varför skulle något som inte är religiöst ha religiösa rötter? Spontant förefaller tanken absurd och motsägelsefull. När folk tänker efter så ändrar de åsikt, men i en vanlig europés medvetande har religionen ingen betydelse vare sig i dag eller i det förflutna. Och jag tror inte att detta hjälper européerna att få en god förståelse för sin historia. I dag är Europa en kontinent som lider lite grann av minnesförlust.

TROTS ATT GAUCHET efterlyser en uppvärdering av kristendomens historiska betydelse är han inte särskilt populär bland kyrkans företrädare. Det beror förståeligt nog på den kontroversiella tesen om att kristendomen innebär ett slut på, eller en utväg ur, religionen. Påståendet låter dock mer provocerande än vad det är. Det handlar om hur man definierar religionsbegreppet. Är religion människans förmåga att tro, en konstant som återfinns i olika former i alla tider, eller är det främst en sammanlänkande samhällsinstitution? Marcel Gauchet lutar åt det senare. Han gör skarp skillnad mellan religiösa övertygelser å ena sidan och religion som en form av samhällsorganisation å andra sidan.

– Jo, det är hela poängen. Det som vi i dag kallar religion betraktar jag som en utväg ur religionen. Det är personliga övertygelser, ett slags föreställning som finns i huvudet på folk. Men det är en definition som är alldeles modern och alldeles ny. För en europeisk 1700-talsmänniska är religion förvisso också övertygelser, men det är sekundärt. Det som verkligen räknas är den religiösa organiseringen av den mänskliga världen. Religion är något som ordnar hela världen såsom människor känner den, från den mest blygsamma nivån, som gäller familjen, moralen, förhållandet mellan individer, till den politiska nivån, som gäller samhällsformen. Det som jag har försökt utforska är djupet i rollen som religionen spelade i de samhällen som föregick det moderna. Det är något som vi underskattar väldigt mycket.

– Jag skulle säga att det vi inte förstår av dåti-

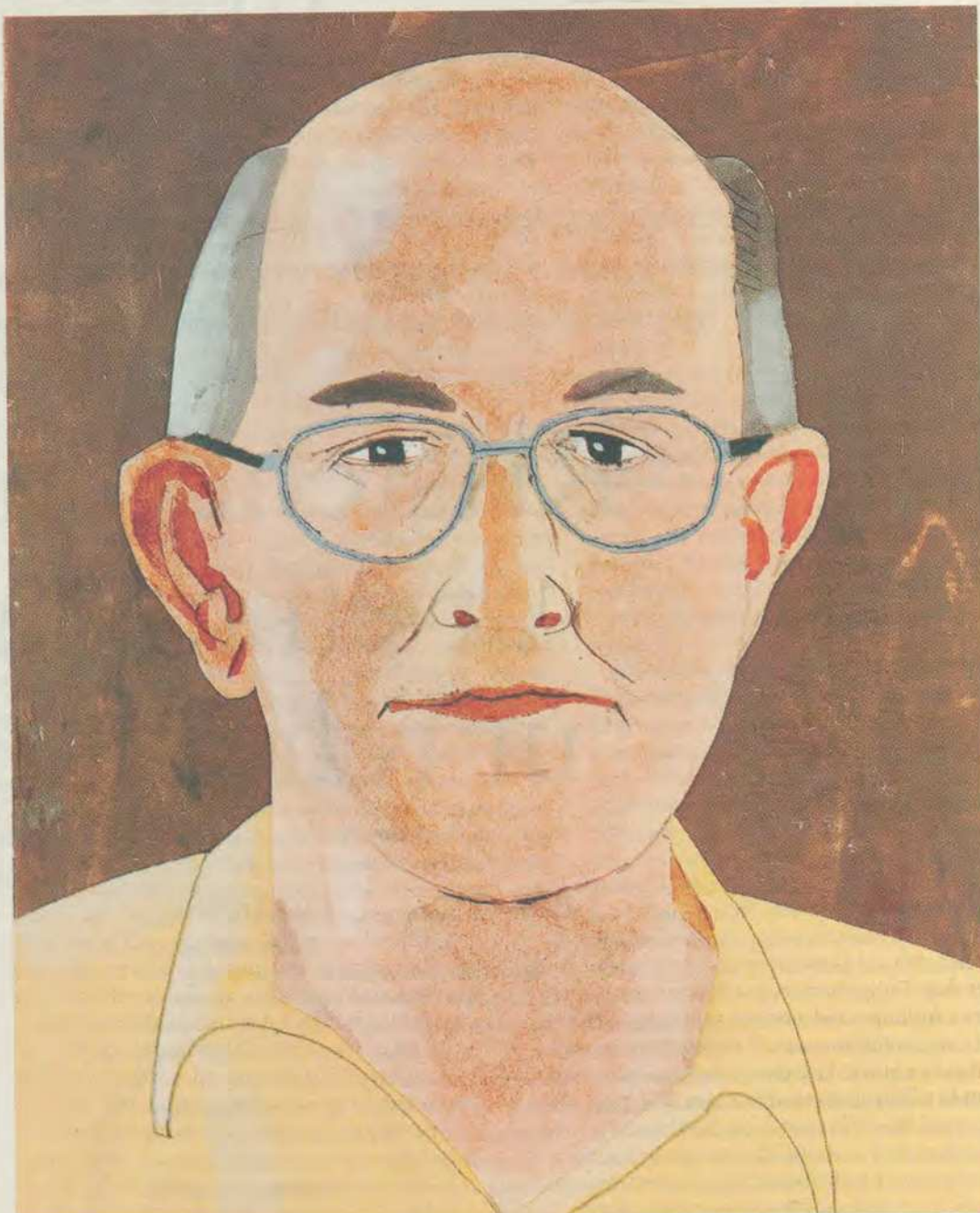

Illustration: Claes Jurander

"En demokrati kan vara kristen, vilket kan påverka dess värderingar och funktioner, men alla är medvetna om att människorna bestämmer lagen, inte Gud ..."

Ur Marcel Gauchets synvinkel är demokratier ateistiska även om befolkningen är religiös.

dens samhällen, det är den plats som religionen hade. Det innebär inte att individerna var väldigt religiösa, tvärtom. I deras ögon var det viktiga inte vad man trodde, utan det sätt på vilket saker och ting fungerade: kalendern, kollektiv, ceremonier, riter, festligheter, hela ramverket. Man blir döpt, gifter sig, dör. Detta var viktigare för folk än att tro på den heliga treenigheten eller jungfru Marias oskuld. För oss är det tvärtom. Det vi inte förstår är att det folk förr gjorde av religionen var det samhället gjorde av religionen. "Utväg ur religionen" innebär en förvandling till en religion som fortlever främst genom individernas övertygelser, men en utväg ur ett samhälle av religiös karaktär.

Detta, menar Gauchet, möjliggör förekomsten av ett samhälle som fungerar på ett ateistiskt och materialistiskt vis, men som samtidigt tror på Gud. USA är enligt honom det tydligaste exemplet på detta. Men tänk om den religiösa övertygelsen i USA är så stark att den faktiskt påverkar den samhälleliga organisationen? Är inte gränsen flytande mellan ett samhälle med religiös organisation och ett samhälle med stark religiös tro?

– Nej, inte särskilt. Det avgörande exemplet är den politiska makten. I ett religiöst samhälle gör den politiska makten sig gällande utan att diskuteras. Gud bestämmer genom människorna. I ett samhälle som har lämnat religionen bakom sig kommer den politiska makten från samhället. En demokrati kan vara kristen, vilket kan påverka dess värderingar och funktioner, men alla är medvetna om att människorna bestämmer lagen, inte Gud, och att det är ett ateistiskt samhälle även om de är goda kristna.

DEN SYMBIOS MELLAN materialism och religiositet som finns i USA är dock ett lite märkligt exempel, anser Gauchet. Han tror inte att det är en modell, eller att landets missionsvilja kommer att bestå på lång sikt. Och hans fokus ligger på Europa. Eller är det egentligen Frankrike? En kritik som har riktats mot hans historieskrivning är att den gör något "europeiskt" av något typiskt franskt.

- Nej, jag tror att det är något som är specifikt för Europas historia. Mitt resonemang gäller i första hand den europeiska historien, eftersom den är avgörande och på väg att sprida sig till övriga världen. Det som är intressant med Europas historia är att där bara finns undantag. Det finns inte, som Marx ville, ett land som ger ett slags klassisk version av historien. Det finns bara väldigt speciella fall, som i slutändan närmar sig varandra. Efter vitt skilda vägar sammanstrålar man i något gemensamt, det är mycket intressant.

I mötet med invandrare från övriga världen börjar européerna åter fundera kring religionsfrågor, påpekar Gauchet. De nya européer som kommit hit utifrån definieras ofta genom en religiös snarare än nationell identitet.

- Det är egentligen bara fransmän och engelsmän som i viss mån förmår dela in den arabiska befolkningen i olika nationaliteter. För många européer är det annars främst en "religiös befolkning".

- Folk ser allt tydligare Europas egenart, som är en avsaknad av religiositet, främst om man jämför med USA men också med Japan, för att bara nämna den utvecklade världen. En europeisk medvetenhet utvecklas, försiktigt men obestridligen, och denna återuppväcker ett intresse för religionen. Vad är det som har hänt oss som gör att vi inte är som andra? Européerna definierar sig i förhållande till religionen, men närmare bestämt till sin *avsaknad* av den.

Apropå idéer om olika religioners betydelse för olika kontinenter finns Samuel Huntingtons mycket omtalade tes om "the clash of civilizations". Marcel Gauchet suckar trött då jag nämner den. Enligt honom har Huntington förvisso rätt i att långa traditioner har stor tyngd, men fel i att "civilisationerna" skulle agera som enhetliga block. Har dock inte Gauchet ett liknande tillvägagångssätt när han understryker kristendomens historiska betydelse och hävdar att islam ofta medför ett "instabilt och tvistigt" samhälle? Är han inte rädd att därmed stärka känslan av en konflikt mellan civilisationer, och att understryka konfliktens religiösa karaktär?

- Jag är helt och fullt medveten om faran som finns i den här sortens tillvägagångssätt, men också om nödvändigheten i att ta risken. När man tar risken gäller det att vara så behärskad det går och inte hemfalla åt klichéer. Man måste understryka både pågående förändringar och existerande skiljelinjer. Jag tror att den stora faran är det som sker i universitetsvärlden i dag. Ur avståndstagandet från klichéer, en sympatisk rörelse i sig, kommer en oförmåga att tänka kring vad det än må vara.

ETT PLÖTSLIGT ALLVAR har kommit över Marcel Gauchet. Annars skrattar och ler han mycket. Hemvant och avslappnat liksom gungar han fram och tillbaka i sin svarta, vadderade kontorsstol här på Gallimard, mitt i Kulturfrankrike. Det är långt från hans födelsestad på den franska landsbygden. Modern var sömmerska och fadern vägarbetare. Marcel Gauchet valde läraryrket och när maj 1968 kom undervisade han i franska i en skola nära Caen. Då skedde det "intellektuella uppvaknandet", han engagerade sig i den antistalinistiska vänstern.

I dag är Marcel Gauchet politiskt svårklassificerad, vilket tycks provocera lika mycket: här-omåret utpekades han tillsammans med ett par andra intellektuella som "nyreaktionär" i Daniel Lindbergs bok *Le rappel à l'ordre* ("Återkallande till ordningen"), som utlöste stort rabalder i Frankrike. Omnämmandet av Gauchet för-

vånade många och har heller aldrig fått någon ordentlig förklaring. Men frågan är om inte boken bidrog till att öka intresset för hans verk?

- Nej, nej, man får inte göra sig illusioner. Jag är inte religiös, jag är ateist, jag har svårt att tro i allmänhet, också på mig själv. Lindenbergaffären är mycket talande. När man i dag intresserar sig för intellektuella ting så är det av fel anledningar. Det är för övrigt eftertruppernas strider. För det handlar fortfarande om att försvara om inte vår heliga kyrka så ett sextio år gammalt progressivt tänkande. Alla som försöker skaka om dessa sovande normer kallas för reaktionärer.

I Frankrike diskuteras mycket kring "det intellektuella". Ibland drivs diskussionen väl långt, det handlar om intriger, vem som är "bäst", vem som säljer mest och om vilka idéer som är "på modet". Samtidigt är väl ständiga diskussioner om de intellektuellas roll en del av det intellektuella arbetet, och på sitt sätt bidrar de till analysen av samtiden. En kritik som Marcel Gauchet riktar mot sina kolleger är att de ofta ägnar sig åt ett alltför tekniskt utbyte, som inte svarar mot "de mest elementära kraven på begriplighet".

- Vi befinner oss i en epok som producerar arméer av specialister, på allt. Men ur allt detta kommer, intellektuellt sett, ingen verklig förståelse för världen vi lever i. Det kommer bara speciella kunskaper, högst användbara när det gäller att få maskinen att fungera. Och för övrigt lever de flesta människor med idén att allt fungerar på egen hand, det finns administrationer och politiker för att ta hand om det, för oss är det bara nöjen, fritid, familj... och pensionen. Medborgarna är inte inställda på att rösta på någon som hjälper dem att förstå och som reglerar världen bättre. I det sammanhanget är det svårt att utöva ett intellektuellt arbete, för det måste göras i förhållande till världen av specialister. Det är ett nytt slags prästerskap i vår tid men som, i mina ögon, ofta är fördunklande. Samtidigt tror jag att ointresset för vårt samhälle kanske kommer ur en djup modlöshet. Jag tror att folk i dag är så präglade av känslan av att det är svårt att förstå, och sedan svårt att påverka när man väl har förstått, att de har givit upp. En av utmaningarna är att övertyga dem om att man kan förstå, man kan göra något, och det är där man måste börja.

Så hur ska man gå till väga för att vinna och förmedla förståelse? Det är lätt att säga att allt står illa till, men vilken är lösningen? Det kan tyckas förmätet att återge följande i en tidskrift, men en del av Gauchets svar på den frågan är: tidskriften. Han har själv arbetat med tidskrifter under hela sin karriär. Anledningen till att han förfogar över det mycket ljusa rum där vi sitter är hans nuvarande chefredaktörskap på *Le Débat*, som publiceras av Gallimard. Det anses vara en av Frankrikes mest inflytelserika intellektuella tidskrifter, med konkurrens från *Esprit* och *Commentaire*.

- Sedan 1700- och 1800-talet har tidskrifter varit intellektuella laboratorier eftersom de sammanför väldigt olika människor. Jag tror mycket på dynamiken i att sammanföra saker och ting. Ingen vet allt, men man kan lära sig mycket av varandra. Sedan 30 år tillbaka har vår värld helt ändrat kurs. Vart är man på väg? Frågan är vilka typer av information och förklaringar som behövs för att kunna beskriva vad som har hänt. Det finns förstås en ekonomisk förklaring, men man ser tydligt att kapitalismen inte kan förklara allt. För övrigt får man börja med att definiera den. Det är lätt att prata illa om kapitalismen, men det är svårare att säga vad den är.

- Det intressanta är att sammanföra synpunkter från människor från olika områden och att själv försöka förstå och knyta samman det som händer inom dessa områden. Även om jag själv ofta går tillbaka till ett avlägset förflutet är det alltid för att försöka förstå nuet. Det är det som är ambitionen.

Marcel Gauchet betonar att det är viktigt att försöka vara "av sin tid" och att detta faktiskt inte faller sig naturligt, utan är något man måste anstränga sig för. Den stora utmaningen är att finna de rätta frågeställningarna. "Vi rör över svaren, men vi väljer inte frågorna." Hos honom finns en sympatisk blandning av pessimism och optimism, eller skepsis och handlingskraft om man så hellre vill. Det gäller även hans relation till den franska offentligheten.

- Fransmännen har ett arv av antiklerikalism och står sig därför relativt väl mot det "politiskt korrekta". I vad består den politiska korrektheten? Det är präster som i stället för att predika på söndagar använder sig av tidningar eller teve för att göra samma jobb. Även om Frankrike har mindre trevliga sidor har jag alltid trivts med denna antiklerikala tradition. Prästerna, också förklädda i andra skepnader, har alltid blivit ifrågasatta.

OCH NU IFRÅGASÄTTER alltså Marcel Gauchet gårdagens intellektuella, franska prästerskap. Filosofen Michel Foucault hade en egen, briljant stil - men så fort någon annan håller i pennan fungerar inte hans tillvägagångssätt, hävdar Gauchet. Han kritiserar vidare Pierre Bourdieus disciplin, sociologin, för att sedan 1970-talet ha avlägsnat sig från viktiga sociala omständigheter. Enligt Marcel Gauchet är nu tiden förbi för Frankrikes så kallade *intellectuels critiques*, kritiska i bemärkelsen politiskt engagerade intellektuella. Nu krävs, menar Gauchet, intellektuella som är mer blygsamma - och mer effektiva.

- En "kritisk intellektuell" är, när man tittar närmare, en intellektuell som engagerar sig på ett radikalt vis utifrån fastställda idéer. På det stora hela är en "kritisk intellektuell" intimt förbunden med marxismen. Det vill säga att man utgår från att man vet hur världen är: vi vet att kapitalismen och den borgerliga civilisationen är dåliga och hur som helst utdömda av historien, vi vet vart vi är på väg. Det fanns en historiefilosofi bakom denna attityd som gjorde att man engagerade sig i speciella frågor på ett högljutt vis. Men i dag är världen annorlunda. Låt oss återuppta Marx berömda, elfte tes om Feuerbach som har varit så omskriven: "Filosoferna har bara tolkat världen på olika sätt, men det gäller att förändra den." Det besynnerliga är tron att vi skulle ha en bra tolkning av världen. Det är extravagant! Tvärtom är det ju slående hur lite vi förstår av världen i dag. Och jag tror att det är där man måste börja. När man tar sig för att förändra världen utan att ha en trovärdig tolkning av den är det som upplagt för förstörelse. Därför tror jag att det mer än någonsin finns ett behov av intellektuellt arbete. Ett blygsamt intellektuellt arbete som är medvetet om svårigheterna i att tolka världen.

På sitt självvironiska och lite finurliga vis till-lägger Gauchet:

- Vad beträffar att förändra världen vet jag inte alls hur man ska göra. Den förändrar sig alldeles för mycket på egen hand. Och på ett sätt som vi inte riktigt kan greppa.

En ny eller åtminstone annan sorts franska intellektuella är det nog. Hur effektiva, det får tills vidare vara osagt. ■

Krigets skildrare. En gång i tiden sålde den italienske författaren **Curzio Malaparte** sina böcker i miljonupplagor. Hans krigsskildringar tillhör det estetiska avantgardet och liksom många modernister höll han ondskan högt. Men efter honom kom författare som var både grymmare och mer förskräckliga. Både hans liv och hans böcker handlar om att hamna i fel sällskap, i fel tid och i fel värld.

Ett fördömt helgon skildrar det mekaniserade kriget

THOMAS STEINFELD

Litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung*

CURZIO MALAPARTES mest kända bok, krigsromanen *Kaputt*, börjar i ett fredligt land. Det är september, förmodligen år 1943. Berättaren, utan tvekan författaren själv, står bredvid prins Eugen i halvmörkret i villan på Waldemarsudde. Båda lutar sig emot de immiga fönstren och tittar ut. De första löven skimrar redan i rött. Dimman stiger upp från havet. Från Skansen, på andra sidan viken, hörs folkets glädjeskrik. Hela Europa är uppslukat av blod och eld, men här, i skymningen vid Östersjön, finns rester "av ett vänligt, avspänt liv, som inte är befleckat av dödens närvaro". Berättaren vänder blicken tillbaka mot prins Eugens arbetsrum. Han ser en vapenrydd vit kakelugn. I en kristallvas från Orrefors står en bukett mimosor. På väggarna hänger målningar som visar floden Seine, frodiga landskap eller flickor med utslaget hår och nakna axlar. Men hela inredningen verkar nu som ett matt eko från en gångens tid. "Du côté de Guermantes", lyder överskriften till detta kapitel, och den förmedlar ett perspektiv. Där, på andra sidan livet, befinner sig Marcel Proust, det sena artonhundratalets Paris, den svenska målarkolonin i Grez-sur-Loing, där finns stil, takt, konst och en civiliserad värld. Här, på denna sidan livet, gnider sig författaren i de rödsprängda ögonen, förvånad över att det över huvud

taget finns någonting vackert och stillsamt kvar.

Denna lilla melankoliska buggning inför den tid som flytt räcker bara till några sidor. Sedan reser sig berättaren och beter sig för det mesta på ett annat, betydligt mindre väluppfostrat sätt. Än i dag är det svårt att återge de mest kända episoderna från boken utan att drabbas av avsky och äckel. Malaparte kan, på bara några rader, byta skepnad och förvandla sig från läsarens vän till hans plågoande. Och man får inte tro att det finns någon högre pedagogik bakom bokens råa, smått terroristiska form, att författaren sökt sig till vedervärdigheter för att återskapa krigets fasor som minne och varning för framtiden.

När boken publicerades i oktober 1944 i Neapel var det ännu omöjligt att förutse krigets slut. Amerikanska armén hade nått Florens, men Benito Mussolini satt kvar vid Gardasjön, skyddad av tyskarna, och härskade över republiken Salò. Slaget om Berlin skulle inte börja förrän mer än ett halvår senare. *Kaputt* är ingen minnesbok, ingen melankolisk inventering efter katastrofens slut, utan ett ofta grymt och cyniskt kolportage från Europas östra krigslandskap. Den är en berättelse om en lång skräckresa från Finland över Polen och Ukraina till Syditalien, skriven medan striderna ännu

pågår. Curzio Malaparte själv uppträder som om han reste med världens värsta spöktåg; om han är med som maskinist eller privilegierad passagerare blir aldrig klart. Och ingen tycks heller veta vart resan går.

I Finland ser författaren det sovjetiska artilleriets hästar, som brutit sig ut ur en brinnande urskog, kastat sig i sjön Lagoda och frusit fast där när en kall vind från Murmansk plötsligt föll över Karelen. "Sjön var som en oändlig vit marmorplatta, på vilken hundratals eller ännu fler hästhuvuden hade ställts upp. Det såg ut som om deras huvuden hade blivit avklippa av bödelns vassa bila. Ingenting förutom huvuden tittade fram ur isen. Alla huvuden var vända åt stranden. I de vidöppna ögonen stod fasans vita flamma kvar." Han möter Ante Pavelic, ledaren för den fascistiska lydstaten Kroatien. På dennes skrivbord, berättar Curzio Malaparte, står en korg med "ostron från Dalmatien": fyrtio pund människoögon. I Podul Iloaiei, mitt på den rumänska landsbygden, blir han vittne till hur ett tåg med judiska fångar öppnas, ett tåg som kört flera dagar genom sommarhettan – och liken ramlar över dem som lyckas skjuta upp dörrarna och börjar en lika fasansfull som absurd kamp mot de levande.

VISSERLIGEN ÄR Curzio Malaparte författare, och en mycket skicklig sådan, en snabb, kraftfull och originell berättare. Men hans verk, framför allt de mest kända böckerna, romanerna *Kaputt* och *La pelle* ("Huden", 1949), är en ofta bisarr

blandning av krigsreportage, skräckroman och diktning.

Ändå tillhör romanerna de förvånansvärt få stora krigsböckerna från nittonhundratalet. De måste räknas till samma kategori som *Resa till nattens ände* (1932) av Louis-Ferdinand Céline eller *Vägen till Flandern* av Claude Simon (1960). Faktiskt präglas Curzio Malapartes sätt att skriva mer av det estetiska avantgardet, som skildrade det första världskrigets fasor, än av den mycket realistiska, socialkritiska reportagestil som, i böcker som Norman Mailers *De nakna och de döda* (1949) eller James Jones *Den tunna röda linjen* (1962), fram till i dag bildar grundmönstret för att skildra det andra världskriget.

Kaputt når inte upp till dessa böckers litterära betydelse därför att författaren ger sig själv en alltför stor roll i berättelserna. Han är alltför mondän, alltför världsvan, och den klokaste, djärvaste och mest barmhärtiga människan vid vilken front som helst. Så här låter det alltså, tänker dagens läsare, när någon för sextio år sedan ville skriva romaner för de riktigt stora pojkarna. Men så här kan det också vara, funderar dagens läsare vidare, när en mycket begåvad författare från grunden övertygat sig om att han har hamnat i fel sällskap, i fel tid, i fel värld. De teatraliska överdrifterna, hela den överdådiga retoriken är också uttryck för en halsstarrig trohet gentemot en försvunnen tradition. *Kaputt* och *La pelle* hör till krigslitteraturens viktigaste böcker, men villkoren har förskjutits. Här hör

människan och verket verkligen ihop, genom strävan att vara representanten för en högre och sannare konst (att *Kaputt* börjar med en buggning inför Marcel Proust är ingen tillfällighet), även om detta ibland sker på ett patetiskt, fränstötande sätt, men ibland också i ren förtvivlan. Romanerna är ofta, på ett alldeles uppenbart vis, inte mer än bräckliga konstruktioner, byggda på en hård grund: historien själv (och detta innan historikerna varit där och tagit över hela butiken).

Det har inte blivit mycket kvar av författaren Curzio Malapartes världsrykte. Inte av hans böcker i alla fall, som en gång såldes i miljonupplagor världen över och som numera i de flesta länder bara går att hitta på antikvariat. I memoarlitteraturen från efterkrigstiden dyker han då och då upp, mestadels som tvivelaktig figur eller rent av som fascist. Hans rykte bara löstes upp, kanske för att Curzio Malaparte och den liberala demokratin inte passade ihop, för att hela hans författarskap var förbundet med kriget, men mest av allt därför att det skandalösa i hans böcker blev stumt och trubbigt. Verken förlorade sin vassa egg, kvar blev bjärta iscensättningar. Andra författare följde efter som visade sig vara långt förskräckligare, Jean Genet, Pier Paolo Pasolini, Yukio Mishima.

Bara huset på Capri blev kvar. I det huset spelade Jean-Luc Godard in filmen *Föraktet* sex år efter författarens död i juli 1957, ett blodrött

hus som var och en känner till som då och då bläddrar i en tidskrift om arkitektur, ensligt beläget på klippan i Tyrrenska havet, på öns sydsida. "Det vackraste huset i världen", som någon lär har sagt, men som aldrig kan ha varit där under vintern när vågornas skum slår in över huset och stormen drar genom de otätade fönstren. "La casa Malaparte" är ett citadell, en scen och ett fängelse, en fästning, ett tempel och en asyl, men det är så långt ifrån ett fritidshus som en villa över huvud taget kan vara. Och huset är en mycket talande symbol för mannen som en gång bodde där, åtminstone under några veckor om året, när han inte var på resa eller uppehöll sig i Paris, Rom eller Forte dei Marmi där han hade ännu ett hem.

CURZIO MALAPARTE VAR nästan femtio år gammal när han publicerade *Kaputt*. Född 1898 i Prato nära Florens växte han upp som Kurt Erich Suckert, son till en invandrad tysk tyghandlare och en italiensk mor. Men de ganska välbärgade föräldrarna flyttade mycket, och hemma i Toscana blev pojken omhändertagen av fosterföräldrar – den lika provinsiella som proletära familjen Baldi. Under hela sitt liv förklarade Malaparte att det var denna familj som egentligen hade gjort honom till en sann och ren italienare. I Prato gick Curzio Malaparte på Liceo Cigognini, en av landets elitskolor. Genom en av sina lärare fick han kontakt med den flo-

rentinska futurismen, med Giovanni Papini och Ardengo Soffici i spetsen, som föraktade den borgerliga, "museala" kulturen och krävde en estetisk opposition mot samtidens medelmåttighet, och därför en renässans för renässansen. "Il condottiere", det italienska trettonhundratalets oberoende, bara inför sig själv ansvarige krigsherren, var idealet, som här för första gången dök upp i Curzio Malapartes liv.

År 1913 blev han medlem i det republikanska partiets ungdomsorganisation. Partiet bekämpade monarkin, stred för ett stort, strängt sekulariserat Italien och höll sig, framför allt i Toscana, nära anarkismen och syndikalismen, läran om att arbetarna inget parti behöver för att göra revolution utan måste organisera sig själva i lokala sammanslutningar. Ett år senare deltog han, som ledare för en liten grupp av revolutionärt sinnade arbetare, i gatustrider mot polisen i Prato. Han var nära att bli relegerad från skolan.

Han skulle inte ha stannat kvar länge i alla fall. I augusti 1914 utbröt första världskriget. Italien förblev till en början neutralt, men icke denne sextonåring. I all hemlighet tog Curzio Malaparte tåget till Ventimiglia, gick till fots över den franska gränsen och tog värvning hos en grupp italienska frivilliga som ledades av general Peppino Garibaldi och hans bröder, sonsöner till nationens grundare Giuseppe Garibaldi. Förbandet utbildades i Avignon, där italienarna inhystes i påvens palats. Det ligger ett stort patos i denna rymning, i denna vädjan till fransmännen att anta honom, att befria honom från den italienska underlägsenheten. Det blev inte mycket av det. Hans enhet skulle egentligen ansluta sig till främlingslegionen för att ta upp kampen mot tyskarna, men utöver en kort vistelse vid fronten i Argonnerna kom Malaparte denna gång inte att möta kriget.

I februari 1915 var han tillbaka i Prato för att avsluta skolarbetet med alla nödvändiga examina. Hans utflykt till främlingslegionen för tankarna till en annan, nästan jämnårig poetisk krigshjälte, fast han nu gjorde tjänst på fiendens sida. År 1913 hade den då artonårige tysken Ernst Jünger rymt från gymnasiet för att ansluta sig till främlingslegionen. Han skulle till Nordafrika och litteraturen hade visat honom vägen. För båda dessa unga män gäller en formel som författaren Robert Musil kom på i sina studier för slutkapitlet i *Mannen utan egenskaper*: blickandes tillbaka på augusti 1914 talar han om "kriget som flykt ifrån freden". Något slags panik inför

utsikten av ett evigt artonhundratall måste ha drivit dessa unga män, en våldsam motvilja gentemot det borgerliga, det sansade och demokratiska samhället.

När Italien gick med i kriget i maj 1915, på ententens sida, förvandlades den förlupne gymnasisten till en vanlig soldat i den italienska armén.

Curzio Malaparte blev löjtnant i "Alpini", i Bergsjägarnas 51:a infanteriregemente. Äventyret som en tonåring hade sökt förvandlades till första världskrigets ofantliga massdöd. Han kämpade först i östra Alperna mot kejsarriket Österrike-Ungern, sedan i norra Frankrike; italienarna var då stationerade mellan

floden Marne och staden Reims och skulle där, alltför svagt understödda av sina allierade, hindra tyska armén från att bryta igenom fronten och marschera mot Paris. Flera tusen av Curzio Malapartes kamrater dog, lika många sårades. Under en tysk giftgasattack skadades hans lungor för livet. Dock hejdades tyskarna, och löjtnanten blev högt dekorerad, både från fransk och italiensk sida. Men för honom slutade kriget inte med seger, något som följde och plågade honom livet igenom.

Detta berodde inte bara på att dödens ständiga närvaro på ett fullständigt amoraliskt sätt hade blivit en del av hans syn på världen. I än större utsträckning var anledningen att erfarenheten från fronten och radikalismen, skyttegravarna och den politiska extremismen hade blivit en och samma sak för honom. Som för så många i hans generation, som för Louis-Ferdinand Céline eller Ernst Jünger, hade sommaren 1914 för Curzio Malaparte bara blivit början till ett nytt trettioårigt krig. Det gällde att däri hävda sin position, att erövra strategiska ställningar, att hoppas på att det bortom den eviga smärtan fanns en annan, en renare och sannare verklighet.

KORT EFTER vapenstilleståndet i Compiègne, fortfarande kvar i Ardennerna, började Curzio Malaparte skriva på sin första bok, ingen roman, men en pamflett. *Viva Caporetto!* handlar om en tilldragelse vid fronten i östra Alperna från oktober 1917 som i Italien, men också i utlandet, snart blev en av de mest uppmärksammade händelserna under hela kriget. Mitt under ett av de många slagen vid floden Isonzo, där den italienska armén hade försökt att bryta sig fram mot Trieste, hade stora delar av manskapet, trötta och demoraliserade, vänt sig mot de egna officerarna, lämnat fronten och försökt att ta sig hem. Massflykten förde Italien till randen av

Efter framgången. Curzio Malaparte (1898–1957) hade ett gott rykte som författare men blev efter andra världskriget politiskt beryktad.

Foto: akg-images/Bianconero

ett nederlag, men skammen var ännu svårare att bära – Ernest Hemingway skildrar i romanen *Farväl till vapnen* från 1929 hur fasansfullt detta sammanbrott och återupprättandet av disciplinen blev.

Curzio Malaparte vände dock på historien. *Viva Caporetto!* är en hyllning till desertörerna, till de enkla soldaterna i leran, en skoningslös beskrivning av en dödens värld, av ett mekaniserat mordande, och en hånfull attack såväl mot officerarnas förljugna heroism som mot hela det borgerliga samhälle som inte hade begripit att detta krig skulle sätta punkt för dess skandalösa, dekadenta och byråkratiska fridsamhet. Det skulle ha varit äcklet inför den egna nationen som drev infanteristen upp ur skyttegravarna och in i en revolutionär folkrörelse ur vilken den sanna italienska nationen skulle födas. Boken blev en stor succé. Från och med den andra upplagan bar boken titeln *La rivolta dei santi benedetti* ("De fördömda helgonens revolt"). Alla böcker som Malaparte skrev på senare år går tillbaka till motiv från denna pamflett, likaså författarens förvånansvärt ofta återkommande varianter på den icke-borgerlige, icke-dekadente intellektuelles skepnad.

DÅREFTER GJORDE Curzio Malaparte karriär som journalist, parallellt med att den italienska fascismen kom till makten. Han bytte efternamn från Suckert till Malaparte, inte bara för att bli av med det tyska arvet och förklara sig som en sann italienare, utan också för att markera att han själv räknade sig till de "nya barbarerna", till *le santi benedetti*; han bekände sig till den ondska som modernismen adlat till en estetisk kategori. Han blev medlem i det fascistiska partiet redan innan han tillsammans med flera andra svartskjortor i oktober 1922 marscherade mot Rom. Han arbetade för tidningen *Il Tempo* i Turin, han skrev för *La Nazione*, för *Il Mattino* och för flera tidskrifter. Senare, kring 1930, var han chefredaktör för *La Stampa*.

Och han förblev pamflettist. I förordet till den omarbetade upplagan till *La rivolta* från 1923 förkastade han kommunismen och bekände sig till fascismen som Italiens väg till ett modernt samhälle – den anglosaxiska, protestantiska, demokratiska modellen fungerade inte i Italien, förklarade han. Landet borde bekänna sig till sina antika traditioner, till hantverket som förindustriell produktionsform, och sätta värde på att man aldrig hade drabbats av protestantismen. I en uppsatssamling från 1923 kallar han Benito Mussolini för en gengångare till

Det som återstår. Villan på Capri vid Tyrrenska havet.

Foto: akg-images/Robert O'Dea

Ignatius av Loyola, som här inte så mycket får uppträda som grundare av jesuitorden utan framför allt står för det stränga, mystiskt inspirerade motståndet mot reformationen i alla dess former.

En äkta övertygelse, en konsekvent uppfattning uppnådde han aldrig, varken om politiken, kriget eller sig själv. Han var genom fadern präglad av protestantismen och dess radikala individualism, men han vördade den fascistiska motreformationen. Han deltog i marschen mot Rom för att erövra metropolen, men han uppfattade sig själv som en sann toskanare, en provinsens man. Han hyllade de italienska "barbarerna", bönderna, hantverkarna, även industriarbetarna, men han var bildad och kosmopolitisk, ytterst välinformerad om den senaste utvecklingen inom konst och litteratur. Han tyckte sig vara en revolutionär och höll samtidigt fast vid de äldsta traditionerna. Han var en ättling till det sena artonhundratalets *décadence*, till dandyn, och föll på

knä inför den enkla infanteristen. På samma motsägelsefulla sätt var han fascist. I essän "Technique du coup d'état", år 1931 publicerad i Paris och på franska, analyserar han statskuppens teknik. Boken är ett försök att för tiden efter första världskriget definiera maktens villkor, hur man når, försvarar och förlorar herraväldet över en modern stat. I denna essä framstår Adolf Hitler som en billig kopia av Benito Mussolini, men dess egentlige hjälte är Leo Trotskij, motståndaren till Josef Stalin. Boken blev en stor framgång i Frankrike, men förbjöds i både Italien och Tyskland. Och den kan fortfarande läsas på två helt olika sätt: som varning inför totalitarismen och som handbok för den som vill organisera en statskupp.

I oktober 1931, på hemresa efter två år i Paris, häktades Curzio Malaparte och skickades till fängelset Regina Coelo i Rom. Två år efteråt dömdes han till fem års förvisning på ön Lipari – inte för att han hade distanserat sig från Benito Mussolinis regering, inte därför att han tyckte att den alltmer liknade en "reaktionär polisregim", utan för att ha förolämpat en före detta kamrat från det fascistiska partiet. Förvisningen varade dock bara hälften så länge som domen löd. I juni 1935 blev han fri igen, återupptog journalistiken och grundade kulturtidskriften *Prospettive*, ett internationellt orienterat, avantgardistiskt projekt, som var ett av surrealismens främsta organ.

Därtill började han som krigsreporter för främst *Corriere della Sera*, först i Etiopien och sedan i Europa efter det att Italien i juni 1940 gått med i kriget vid Tysklands sida. Det var inte västfronten som fångade hans intresse. I boken *Il Volga nasce in Europa* ("Volgas källa ligger i Europa", 1943), som bygger på en rad tidningsreportage, skildrar han kampen mellan tyska och sovjetiska trupper i Ukraina och belägringen av Leningrad. Kriget beskriver han, återigen i sin gamla socialrevolutionära stil, som en stor maskin, i vilken soldaterna agerar som arbetare i dödens industri med hittills obeskriverlig brutalitet. Curzio Malaparte måste ha varit modig, både fri från och underkastad censur. Han talar öppet om krigets fasor liksom om de sovjetiska soldaternas teknik och moral, och han tvekar aldrig om att det mycket väl skulle kunna bli de som vann kriget.

VOLGABOKEN SKULLE komma att följas upp av *Kaputt*. Det geografiska området har vidgats och sträcker sig nu från Waldemarsudde till Neapel. Judarnas förintelse har tagits upp i berättelsen, genom skildringar av gettot i Warszawa, men fram-

för allt genom ett reportage från pogromen i rumänska Jassy. Bakgrunden är emellertid en annan än i alla andra hittills publicerade böcker, och detta beror på berättaren själv, på den figur i boken som säger "jag" och tycks ha varit med om allt under kriget. Detta "jag", som också heter Malaparte, är italienare, utan tvekan, men en djupt tvivelaktig gestalt: en soldat och dekadent figur, en dubiös länk mellan århundraden, en representant för en brusten nation – och kanske en lurendrejjare. Berättaren är väl medveten om sin egen tvivelaktighet. Och visar det när han i *La pelle*, sin nästa bok, låter folk uppträda som läst *Kaputt* och frågar författaren om hur sanna framför allt de mest äckliga, mest brutala historierna är. Berättaren svarar med en ny äcklig, brutal historia och ännu en gång blir frågan obesvarad. Förmodligen är det rimligt att påstå att även de påhittade historierna framstår som faktiskt möjliga, likaså att förvånansvärt många skenbara skräckhistorier står på fast historisk grund. Tvetydigheten är införd med avsikt. Det är i själva tvetydigheten böckernas anspråk på att vara litteratur träder fram som allra tydligast. Och det är faktiskt inte Curzio Malapartes fel om skräcken om korgen med människoögon har ingått i den serbiska historieskrivningen.

La pelle blev Curzio Malapartes mest framgångsrika bok, också internationellt. Men inom den italienska litteraturen förblev han en särpling – den sedermera populära neorealismen var ingenting för honom. Även resterna av en politisk hemvist hade han förlorat. Han försökte bli medlem i det italienska kommunistpartiet. Han fick avslag och blev gång efter annan beskydd för att ha varit fascist. Visserligen hade han aldrig varit den konsekvente antifascist som han nu hävdade inför sig själv, men han hade faktiskt, efter sin lilla "revolt" mot en fascistisk funktionär år 1931, blivit utsatt för betydligt mer represalier från regimen än många andra före detta kamrater, som efter demokratins återinförande i Italien kunde fortsätta sina karriärer utan att någonsin bli utfrågade om sitt förflutna.

Bitterheten, ja, den besatthet med vilken Curzio Malaparte under sina sista levnadsår försöker upprätthålla sin ära, vittnar om hur djupt angreppen hade träffat honom. När han dog, i juli 1957, testamenterade han det berömda, radikalt individualistiska huset till Folkrepubliken Kina, kanske för att han inte ville att det skulle hamna i italiensk ägo, men säkerligen också för att han intill slutet inte helt hade givit upp förhoppningen om en revolution ur vilken en ny människa skulle träda fram.

Romanformen har skapat vår identitet som européer

ESSÄ/ Europas kulturella vitalitet. Utan romanformen skulle det inte finnas något Europa. Men en homogeniserad europeisk kultur skapar ingen identitet. Romanen måste alltid vara lokalt förankrad så att vi kan uppleva det specifika i oss själva och andra. Samtidigt som gränserna inom EU blir allt öppnare tycks kulturerna bli alltmer slutna. Men det är för tidigt att dödförklara romanformen och den europeiska identitet som den gör möjlig.

I Douglas Couplands roman *Schampoplaneten* från 1993 flyr hjälten Tyler Johnson sin hemstad på den amerikanska västkusten för att vistas i Europa över sommaren. Besviken skriver han hem: "Europa saknar möjligheten till metamorfos. Europa är som ett vackert spädbarn med ultradistinkta drag som, om än vackert, också är en aning deprimerande, eftersom man vet exakt hur barnet kommer att se ut vid tjugo och fyrtio och nittionio års ålder. Ingen mystik." Detta negativa omdöme om Gamla världen passar Tylers självbild som punkare – en lekande faun på den amerikanska köphysterins myllrande ängder – men hemkommen till USA förvandlas han själv intill total självuppgivelse när han anställs på ett multinationellt företag. Men innan det sker har han konkretiserat sin analys av Europa i mindre självmedvetna, mer uppriktiga ordalag. Felet med Europa, menar han, är att det alltid misslyckas i sina försök att vara modernt. Vad vill det då säga att vara modernt? Jo: "I Frankrike vet man inte vad söndagsöppet är" (översättning Johan Frick).

Det är ett påstående som kan verka banalt, men vi förhåller oss på ett märkligt sätt till sådana iakttagelser. Vi som är bärare av en kulturhistoria, vars blandning av individualitet och gemenskap en gång fick den italienske författaren Alberto Moravia att beteckna den som "ett vändbart tyg där ena sidan är brokig och den andra starkt enfärgad", reagerar vi som européer eller som värnare av egna språkliga och nationella kulturer? När vi i dag talar om Europa menar vi inte så mycket en kulturell samhörighetskänsla utan ofta något som har med Bryssel, Strasbourg eller Uefa att göra. Den politiska och ekonomiska union vi bebor håller i själva verket på att få något homogeniserat över sig och strider kanske mot våra kulturella behov. Medan tjänstemän på vissa departement i Bryssel administrerar åtgärder för att bevara döende språk, är deras kolleger på andra departement sysselsatta med att göra oss till livsstilskonsumenter av identiskt lika snitt.

Den tjeckiske författaren Ludvik Vaculík, som var en respekterad motståndare till den tjeckoslovakiska kommunismen, skrev nyligen om EU:s strävan att sprida något som enbart är en välståndsfilosofi: "EU främjar inte européernas medvetenhet och utveckling som människor utan kommer tvärtom att visa sig vara ett betydande hinder för dem." Vi som lever i dagens förenkligheter – i euro-Europa – vänjer oss alltmer vid paketupplevelser: vid museernas och folklorens virtuella Kultureuropa, ett materiellt Europa med fritidsboende och citybreaks, ett politiskt Europa vars ideologi ofrånkomligen är ekonomisk. Frågan är alltså inte hur moderna vi är. Med Tylers mått mått är vi fantastiskt moderna. Nej, det handlar snarare om var vi hör hemma. Utgör det moderna Europa fortfarande någon form av kulturell referensram för sina invånare? Hur mycket livskraft – hur stor möjlighet till meta-

Av
Julian
Evans

Litteraturkritiker
och radiojournalist

Översättning:
Inger Johansson

morfos – återstår i de band som hållit ihop Europa sedan renässansen?

VI BEHÖVER DEFINIERA vissa begrepp. Låt oss först ersätta "kulturell" med "litterär", eftersom det var 1500-talets farliga litterära anarkister som blev upphovet till vår gemenskap. Den framgångsrika vinnarsidan med Rabelais, Erasmus och Cervantes var en vansklig krets att sluta upp omkring. Den förtjusning varmed de utmanade kyrkan och renlärigheten hade också en desperat sida. Deras böcker kom en hel kontinent att börja söka sin identitet, och än i dag formulerar vi detta sökande i romanen, den blandkonstform som renässansförfattarna Rabelais och Cervantes skapade. Utan romanformen skulle det inte finnas något Europa. Tre hundra år efter Cervantes, när ett sjuttioalvtal år av kallt krig hade grävt en avgrund rakt igenom Europa, konstaterade den litauiske poeten Tomas Venclova att Europa levde vidare uteslutande tack vare sina romanförfattare och poeter.

Genom att skildra lokala och nationella färdvägar har Europas romanförfattare gestaltat både vår identitet och vår samhörighet som européer. I mästerverken – *Don Quijote* (Cervantes), *Gil Blas* (Alain-René Le Sage), *Tristram Shandy* (Sterne), *Michael Kohlhaas* (Kleist), *Antingen – eller* (Kierkegaard), *Madame Bovary* (Flaubert), *Påspaning efter den tid som flytt* (Proust), *Istraffkolonin* (Kafka), *Zenos bekännelser* (Svevo), *Mannen utan egenskaper* (Robert Musil) – återupptäcker vi om och om igen inte bara samhörigheten utan nycklarna till själva moderniteten, nycklarna till tänkesätt och känslor som inte fanns innan Europas författare gav uttryck åt dem.

MED EN SÅDAN LISTA till hands är det lätt att tala om Europas överlägsenhet som litterär kultur. Vid närmare påseende visar det sig dock att den senaste författaren dog för sextio år sedan. I Storbritannien förändrades litteratursynen plötsligt och avgörande på 1960-talet, då blickarna vändes mot de amerikanska efterkrigsrealisterna Updike och Roth, Bellow och Morrison, bort från den europeiska modernismen och efterföljarna till våra sista kontinentala ikoner Sartre och Camus. Det sägs att det är vår anglosaxiska öbomentalitet som har fått oss att förlora intresset för kontinentens litteratur. I så fall är det en mentalitet av sent datum, eftersom vi britter tidigare varit litterärt förtrogna med det kontinentala Europa och utgjort en exemplarisk läsekrets i över tre hundra år. Thomas Sheltons engelska översättning av *Don Quijote* 1612 var den första i Europa. Cervantes och andra européer mötogs med verklig beundran i England på 1600- och 1700-talet: Mme de La Fayette, Voltaire, Rousseau, Diderot, Laclos, Goethe, Jean Paul, Kleist. Det 1700-tal som på kontinenten var en beundransvärd, lekfull epok i romanen präglades i England av Cer-

vantes anda — en estetisk konvergens som skulle fortgå i mer än ett sekel när Dickens och Thackeray omvandlade Quijotes horisontella, ideologiska irrfärder till skildringar som följer människornas strävan vertikalt, upp och ner genom samhällsklasserna (som Balzac, Stendhal och Flaubert gjorde i Frankrike). Detta är inte någon prydlig geometri som jag själv hittat på, utan en följd av att Cervantes *Don Quijote* skildras som en resa och av att hans första efterföljare, fransmannen Le Sage, i *Gil Blas* använder vägen som ett medel för hjälten att söka komma sig upp och att finna en identitet.

PÅ 1900-TALET INLEDDES en märklig förändring i Storbritannien och på kontinenten. Allt eftersom världskrigens halvsekel så småningom blev överspelat kom romanen, den främsta bäraren av Europas omhuldade och omsorgsfullt efterlämnade humanism, att överge människans strävan och ersätta den med flykt, motstånd och fruktan. Temat avspeglades i formen. Den europeiska romanen, som förut haft syftet att berätta en historia, började nu handla om svårigheten att berätta en historia. Från och med 1919, konstaterar Paul Fussell i *Abroad*, om den brittiska litteraturens resa mellan världskrigen, blev hela Europa "intill vansinne fixerat vid gränser och kartor". Romanens väg kom nu att sluta vid gränsen. (Ett axplock brittiska romantitlar belyser väl denna neurotiska besatthet av gränser, tåg och ångest: Christopher Isherwoods *Mr Norris byter tåg*, Graham Greenes *Orientexpressen*, Edward Upwards *Journey to the Border*, Eric Amblers *Journey into Fear*.)

Kontinenten var i upplösning. Dess romanteman förenades i en enda fråga: Hur gör man när tillvaron slås i spillror? I juni 2001 intervjuade jag Tadeusz Konwicki — sin generations historiekronikör och författare till *Kompleks polski* ("Det polska komplexet") och *Lilla apokalypsen* — i hans Warszawalägenhet från Stalintiden. Han menade att konventionellt berättande saknade mening för polacker, som hade upplevt Hitlers krig och efteråt varit tvungna att förhålla sig till Stalins kommunister. "Min generation har gång på gång ställts inför risken att bli hotad till livet. Den traditionella berättarstrukturen har inte förmått uttrycka någon psykologisk insikt om sådana situationer som vi befunnit oss i."

Nittonhundratalets krig och grymheter dödade inte bara hela folk i Europa och utplånade den kulturella självkänslan. Också berättandet sprängdes sönder. Fasorna fick olika följder för varje enskilt liv de drabbade. Efteråt blev myriader av berättelsefragment hängande i luften i väntan på att bli berättade. Klyftan mellan Storbritannien och det kontinentala Europa härrör sig från denna period. Engelsmännen hade delat fasorna alltifrån 1914, men i ett bestämt avseende var de inte drabbade: deras land blev aldrig ockuperat, deras gränser aldrig flyttade. Denna skillnad i erfarenhet hade sin motsvarighet i en skillnad också i formen. Medan Frankrike fick Nathalie Sarrautes *Portrait d'un inconnu* ("Porträtt av okänd man") 1947 och Alain Robbe-Grilletes *Les gommes* ("Radergummin") 1953, fick England Evelyn Waugh's trilogi *Arans svärd* (1952–1961).

Engelsmännen vände då blickarna mot Amerika, lockade av vitaliteten där, och sökte den framväxande berättarkraft i vilken man ser en obruten livslinje från Scott Fitzgeralds Amerika i *Den store Gatsby* till Thomas Pynchons Amerika i *Mason & Dixon*. Historien hade rubbat det kontinentala Europas tro på berättandet. I USA däremot (liksom ställvis i Latinamerika och Brittiska samväldet) levde den ostört vidare. Berättelsens gränslösa vidder bredde ut sig överallt.

VAD VAR DET DÅ som gick snett i den gamla världen? Den kontinentala föreställningen om skönlitteraturen urholkades. Det blev ett sammanbrott som först liknade sin motsats, som om det var på kontinenten romanen gick framåt medan den anglosaxiska världen hade fastnat i en förlegad form och inte kunde komma vidare. Den nya franska romanen som utforskar en subjektiv, slumpartad tillvaro av ting och sinnesförmimmelser tog avstånd från den narrativa romanens "tvivelaktiga relation" till världen. Alain Robbe-Grillet, som var en av den nya rörelsens teoretiker, frågar i essän *Pour un roman nouveau* ("För en ny roman") 1963: "Hur har stilen kunnat förbli orörig, fixerad, när allting annat runt omkring befunnit sig i evolution — ja rent av revolution — under de senaste hundra femtio åren? [Romaner] överlever blott i den mån de har lämnat det förflutna bakom sig och förebådar framtiden." Det var viktigt att vara modern, och till och med vi

LitteratEUR.
Hur mycket livskraft finns det i de band som hållit ihop Europa sedan renässansen? Det är för tidigt att dödförklara den europeiska romanen.

Illustration:
Guje Engström

britter hyllade den nya romanens författare därför att de konservativa angrep dem.

Men Robbe-Grillet var också boven i dramat. Som författare var han fenomenalt skicklig på reklam men medioker i sin omdömesförmåga (hur ska man annars förklara att han gick med på att skriva texten till fotografen David Hamiltons bok med softat erotiska bilder, *Rêves des jeunes filles*?) I mars 2004 blev han till slut ledamot av Académie Française. Efteråt skrev ledamoten Michel Déon, en av Frankrikes mest berömda romanförfattare, till mig: "Det är lustigt att tänka sig att den här agronomen i trettio års tid bedrev något som kallas för le nouveau roman och som må ha skaffat honom en ställning men har förstört den franska romanens rykte utomlands."

Den nya romanen gjorde anspråk på att ha litterär vikt och betydelse, förföll till en utarmad känslomässig minimalism och gav upphov till en generation "romaner" som inte var tjockare än restaurangtändsticksplån. Resultatet blev snart sagt ett dråpslag mot den franska skönlitteraturen. Självt hade jag alltsedan jag satt i min bläckfläckiga skolbänk livnärt mig på Maupassant, Flaubert, Zola, Céline, Proust, Sartre och Camus. Min unga själ var fylld av Nerval, Baudelaire och Valéry Larbauds poesi. Det var den franska litteraturen som hade varit den ledande på kontinenten. På 1980-talet arbetade jag som redaktör på ett Londonförlag (samma förlag som tjugo år tidigare hade givit ut Sartre och Camus). Varje vår besökte jag Parisförlagen för att se efter vad det var för böcker som skulle komma ut. Svaret var att det fanns många titlar men praktiskt taget inga värda att översätta. På åtta år tog jag med mig två franska romaner hem — en av Michel Déon och en av Patrick Besson.

Frankrikes självupptagenhet och storvulna pretentioner på att vara vägledande i den litterära världen (enligt min mening en ambition förknippad med krigsnederlaget) blev också förödande

för resten av Västeuropa. På många håll godtog man den franska imperialismen, men den fick samtidigt andra europeiska läsare att vända uppmärksamheten mot England, USA och Latinamerika. Europas litterära rekonstruktion krävde nya former. Frankrike hade lovat att stå för dem men gick inte i land med uppgiften.

BETECKNANDE NOG började i samma veva en ny estetik göra sig gällande österifrån — definierad av Milan Kundera (men också synlig hos Bohumil Hrabal, Danilo Kis och Lajos Grendel). Om romanen är en europeisk konstform, så är den närmare bestämt västeuropeisk och blir först senare centraleuropeisk och östeuropeisk (och rysk). Den kom till Centraleuropa under senare hälften av 1800-talet, och det västerländska medvetandet påverkades mycket långsamt av de centraleuropeiska romanförfattarna. Varken Kafka (död 1924) eller Musil (död 1942) blev erkänd som betydande europeisk författare i vidare kretsar förrän 1945. Den hopfallande österrikisk-ungerska cirkusens store elegiker Joseph Roth gavs inte ut på tyska förrän 1956. (I England började vi inte läsa honom förrän i mitten av 1980-talet.) Kundera blev ett undantag. Han började översättas till engelska 1970, då *Skäm-tet* kom och snabbt gjorde honom till ett namn. Det blev för läsarna en nyckel till Centraleuropas estetiska identitet, detta Centraleuropa bestående av smånationer som med jämna mellanrum kidnappats av "beskyddarmakter" och andra tyrannier.

Kundera var och förblev en enmansshow. De västerländska läsarna blev egentligen inte förtrogna med Central- och Östeuropa. Detta är viktigt att konstatera, eftersom det är Centraleuropas författare som med rätta kan hävda att de funnit de former de behövde under 1900-talet och i långt större utsträckning än någon av sina västerländska motsvarigheter (möjligen med undantag för James Joyce) lyckats synliggöra den moderna eran. Precis som Cervantes låter Don Quijote bittert få erfara att världen inte liknar den han läst om i böckerna, visar både Kafka med sin syn på universum som återvändsgränd och Musil med sin samling hälsosamt ouppklarade frågor hur Europa på höjden av sin civilisation också är som mest opålitligt och splittrat. Här finns alldeles säkert något som går igen i 2000-talet. Världen är inte helt förändrad efter elfte september, som många har hävdat. Nej, världens skörhet klarades fullt ut redan på 1900-talet av ytterligare ett antal författare från den estetiska smältdegel vi talat om — Andric, Broch, Canetti, Capek, Gombrowicz, Hasek, Hrabal, Kadare, Kertész, Kis, Konwicki, Kosztolányi, Krleža, Milosz, Svevo. Vad dessa författare också har gemensamt med oss i Västeuropa är att deras Europa, trots att deras historier kan låta underliga, är vårt faderneärvda Europa: en kontinent av idel riskfylld pikaresk där individen sänds ut för att sätta allt på spel, alldeles som våra fiktiva förfäder för några hundra år sedan — alla våra Gulliver och Shandy, Candide och Markisinnan von O, Frédéric Moreau och Arvid Falk.

EUROPA ÄR FÖRSTÅS INTE bara en arena för konkurrerande estetiker. Varje lands litteratur utgör dess inofficiella utrikespolitik, är ett uttryck för specifika intressen. Vi engelsmän — fransmän, tjecker, svenskar, estländare — behöver känna det där specifika i oss själva och andra. Mister vi kontakten med det hamnar vi — och hela Europa — i ett slags atopi, ett ingenstans i skepnad av någon flygplats. I Portugal, som ligger med ryggen mot Spanien och avgränsas av havet, är detta specifika mycket konkret: landet, bergen och landsbygden är starka metaforer. I Nederländerna har det specifika en psykologisk karaktär: det är mer en hamn än ett land, och romanerna faller lätt offer för den hemlöshetskänsla som, enligt Susan Sontag, merparten av allt seriöst tänkande i vår tid tycks brottas med. Det är alltid i kraft av sin specifika geografi som romanen skapar sina metaforer och en mosaik av platser som kan hysa människors känslor. Det är i kraft av återberättandet av specifika historier som romanen jordar sin egen fruktan och vär. Bara i kraft av det specifika kan någonting allmängiltigt få liv.

Att delta i denna platsens karneval är inte lätt. Avståndet avskräcker oss, svårfattligheten, språket — översättningen. Det vilar en tät inhemsk dimma över medier och reklam, tusentals böcker pockar på uppmärksamhet och läsare. Ska läsarna verkligen kräva en fortloppande omfördelning av de litterära prioriteringarna? Det finns tecken som tyder på att den platsförankrade romanen med sensationshungriga förlags hjälp är på väg att lämna plats för den "kosmopolitiska romanen", där hjälten är upphov

till eller offer för internationella kärleksaffärer och reser från stad till stad, börjar i Aten och slutar i Paris. Och romanernas anseende tilltar och avtar av liknande skäl. Jag tänker på den korta berömmelse som författare från Balkan åtnjöt i Storbritannien under kriget i Jugoslavien. Nyligen stod inte en enda engelsk översättning av Danilo Kis att uppbringa vare sig i bokhandeln eller på amazon.com, trots att Joseph Brodsky betraktade hans roman *Trädgård, aska* som "den bästa bok som skrivits i Europa under efterkrigstiden".

Men den mest betydande förändringen i våra läs- och skrivvanor har inte mycket med dessa faktorer att göra. För hundra år sedan var våra enskilda kulturer ömsesidigt genomsläppliga; det lokala och det specifika interagerade på grundval av sedvana och respekt. Före 1915, då Storbritannien införde passsväng för utlandsresenärer, behövde ingen europé på fastlandet pass för att komma in i landet. I Holland 1933 utnyttjade den brittiske författaren Patrick Leigh Fermor det holländska mottagandet som lovade resenären tak över huvudet för natten i en poliscell. I Tyskland utsattes han visserligen för brunskjortornas predikningar men fick mer än en gång ta emot vård på sjukhus. I Storbritannien avböjde förlaget Chatto & Windus ett erbjudande om att låta översätta Prousts *Du côté de chez Swann* till engelska med motiveringen att alla brittiska läsare som önskade läsa den kunde läsa den på franska. När Gallimard började sälja den i London tog uppgiften snabbt slut.

I dag är genomsläppligheten kulturerna emellan egendomlig. Det Europa vi bebor i dag är visserligen fredligt på ett sätt som det inte var då, vi står politiskt och ekonomiskt närmare varandra, gränserna inom EU är öppna och utblicken är liberal. Och ändå har vi glömt många fördelar med den forna porositeten. Syftet att göra slut på de återkommande krigerna må vara aldrig så gott, följden har ändå blivit att vår mångfald och respekten för mångfalden har förbleknat.

VAD KAN VI SOM tänkande och ansvarstagande läsare göra för att blåsa nytt liv i mångfalden? Vi kan göra motstånd mot EU:s konstitution och filosofi varhelst den underlåter att införliva resultaten av social, kulturell och andlig kritik. Vi kan också göra motstånd mot våra egna kulturers brådstörtade väg mot likriktning och hävda våra skillnader på samma sätt som romanen varje gång hävdar sin individualitet. I Storbritannien anklagas vi ständigt för att ha öbomentalitet — vara för olika — därför att vi inte översätter tillräckligt mycket, och det kan ibland vara berättigat. (Det finns till exempel inget försvar för att inte ha översatt Alexandros Papadiamantis, den moderna grekiska prosans pionjär, eller ungern Lajos Grendel, lettiskan Nora Ikstena och estländaren Peeter Sauter.) Men de kritiker och förläggare på kontinenten som anklagar oss för likgiltighet undandrar sig nu som tidigare en svårare uppgift, nämligen den att granska litteraturen och ta reda på om den är värd att översätta. Under 1970- och 1980-talet hade britterna i viss mån anledning att vara stolta över sin prosa, men det hindrade inte att de ofta frågade: "Varför är amerikanerna så mycket bättre än vi?" På andra håll i Europa var den sortens självkritik obefintlig. Professor Pierre Jourde vid universitetet i Grenoble angriper det återkommande självmickret i en nyutkommen bok, *La littérature sans estomac* ("Ryggradslös litteratur"), som brännmärker främjandet av litterär medelmåttighet. Jourde pekar ut kotterier som det kring *Le Monde des livres* med den litterära vänsterns guru Philippe Sollers i spetsen. "I det samtida litterära livets preciosa värld betar författarna — en säregen daggdjursart — i all stillsamhet i sina kulturreservat, iakttaga av blängande betraktare", skriver Jourde. "I sina drömmar väcker de oro och vrede hos maktthavarna och vänder upp och ner på den etablerade ordningen, men i verkligheten är det ingen som angriper dem och de gör ingen något förnär."

Frågorna som måste ställas är enkla. Vad är det kontinentens författare har att säga? Vad skulle det vara intressant att få kulturdebatten att handla om? Frihet? Demokrati och modernitet? Värdet av historien? De som klagat skulle kunna sluta sig till att det skulle ge bättre resultat att värva proselyter till exempelvis albanen Ismail Kadare, portugisen José Saramago, polskan Magdalena Tulli, svensken Jan Henrik Swahn och estländaren Jaan Kross. Europa är måhända mindre i kulturellt avseende numera, efter att ha fått avstå visst litterärt anseende till Latinamerika, till den indiska subkontinenten och de profiler inom världslitteraturen som där stiger fram. Inte desto mindre består värdet av den

Det är alltid
i kraft av
sin specifika
geografi som
romanen
skapar sina
metaforer och
en mosaik av
platser som
kan hysa
människors
känslor.

europiska prosan fortsatt däri att den har en mångfald, som de nyss nämnda namnen vittnar om, och däri att den nu som förut avvisar tanken på en enda, yttersta, fullkomlig väg att finna sanningen (vilket också är en av renässansens kardinaltankar). Att berätta historier är ett sätt att fördjupa människors tolerans. Antalet berättelser och sätten att berätta dem kan aldrig bli stort nog. Det finns fortfarande en europeisk litteratur om den till sista andetaget försvarar sin rätt att vara lokal.

DET VORE ENKELT ATT tala om den kontinentala tankens förfall, men i romanens historia är femtio år bara ett ögonblick. När Cervantes hade publicerat *Don Quijote* blev Spanien så överväldigat att det tog 250 år innan nästa roman kom. I Frankrike tycks romanen återigen ha fått röst, i skepnad av den avogt sinnade redaktör för tidskriften *Perpendiculaire* som 1994 gav ut sin första roman med den tillspetsade titeln *Extension du domaine de la lutte* ("Utvidgning av stridsområdet"), som på engelska fick titeln *Whatever*. Michel Houellebecq – Balzacs representant i den globaliserade världen – säger om sin andra roman *Elementarpartiklarna*, som är ett svidande angrepp på den franska vänstern: "Den rådande föreställningen var att en bok var en stil, att en författare var en stil, uteslutande en stil. I min bok är det mer sociologi än psykologi, och det är nytt." Inte helt och hållet, men alla franska 1800-talsförfattare skulle ha förstått vad han menar.

Vad är romanen och vad ska den vara bra för? Romanen är en metafor i form av en berättelse som gör tillvaron läslig. Den äger ingen härkomst, bara en plan hämtad från det gamla sömniga landskapet i La Mancha för 400 år sedan. Romanen är självför-

nyande, programmerad för att stå emot propaganda, renlärighet, standardisering, bluffmakeri och skitsnack. Den europeiska romanens vitalitet, eller kanske snarare romanens europeiska vitalitet, vilar på ett oavvisligt krav, nämligen det att vi ifrågasätter den historiska erfarenheten, söker det individuella i det gemensamma och det gemensamma i det individuella. Sökandet blir med nödvändighet resultatöst eftersom innebörden i frågan om vilka vi är förändras, men det är ett avtal med verkligheten.

Vad då för sorts avtal? Romanen är mer än någon annan konstform ett verk av en individ för en annan individ. Det är en uppfordran från författaren till läsaren, precis som de äldsta fablerna var. Här är jag som människa. Känner du igen någonting i det? Är vi båda människor?

När en författare av Houellebecqs egenart ställer frågan är vi helt klart villiga att lyssna. Missar vi tillfällena att lyssna bättre? Helt säkert. Har vårt öra för den europeiska romanen skadats av euro-Europa, av globaliseringen, av likgiltigheten? I så fall är skadan lätt avhjälpt. Vi befinner oss i ett intressant skede. Med utvidgningen av det politiska landskapet kan vi kanske förnya insikten i de nya länderna, berättelserna, om värdet av vår förstfödslorett och sedan invänta nya romaner där en hel kontinent av lokala berättelser alltjämt står att finna.

Vad Tyler Johnson beträffar kanske han tror att han vet hur ett barn ser ut om 99 år, men bara om han läser barnets romaner kommer han att ha en aning om vad som ännu är i stånd att förvandlas.

Artikeln publiceras i samarbete med den brittiska tidskriften Prospect.

Trojanska fortsättningskriget i den akademiska världen

ESSÄ/ Vreden brinner i forskarnas bröst. Berättelsen om Troja har blivit en central del av det västerländska kulturarvet, men dess verklig-hetsförankring har länge varit ifrågasatt. Nu hävdar arkeologen Manfred Korfmann att hans utgrävningsfynd stämmer in i minsta detalj med Homeros skildringar. Historikern Franz Kolb har kallat honom för "arkeologins Däniken". Anhängare till de båda har ställt upp sig på led i vad som kallas "det nya trojanska kriget".

Berättelsen om det rika och mäktiga Troja och det långdragna belägringskrig som förde till dess fall är en viktig del av vårt europeiska kulturarv. Inom litteratur och bildkonst från medeltid och renässans förekommer trojanska motiv i rik mängd. I illustrerade världsskronikor, på fresker och målningar ser vi det brinnande Troja, Akilles skändning av Hektors döda kropp och Aeneas på flykt med sin far Anchises på ryggen. Under 1700- och början av 1800-talet firade nyklassicismen triumfer med framställningar av hjältar från det trojanska kriget som Akilles och Diomedes. Homeros diktning tillhandahöll här inte bara stor-slagna motiv; genom sin enkelhet och "upphöjdhed" i fråga om stil och språk kom

Av
Eva-Carin
Gerö
Professor
i grekiska
vid Stockholms
universitet

den att utgöra själva idealet för hur man plastiskt och grafiskt skulle framställa "gudomliga kroppar i måttfull styrka". Under romantiken blev både Trojamyten och den inte mindre sägenomspunne Homeros i högre grad än förut integrerade delar av författares och konstnärers poetiska föreställningsvärld. På 1900-talet inspirerade det trojanska kriget och dess persongalleri till verk som Jean Giraudoux *La guerre de Troie n'aura pas lieu* (1935) och Eyvind Johnsons *Strändernas svall* (1946). Intressant är att man så sent som 1990 vid invigningen av L'Opéra de Bastille i Paris valde Hector Berlioz *Les Troyens* som paradstycke framför både *Carmen* och *La Traviata* – i första hand, har man menat, på grund av det intressantare temat.

Verseposen *Iliaden* och *Odysséen*, som behandlar hjälteöden knutna till det trojanska kriget, har långt in i modern tid utgjort hörnpelare i den västerländska bildningstraditionen. Längre hördess förtrogenhet med dessa båda verk på originalspråk till den humanistiska allmänbildningen i Sverige och övriga Europa. Senare generationer har fascinerats av hjälternas öden främst genom översättningar eller populariserande bearbetningar, inte minst sådana för barn och ungdom som Fridtjuf Bergs *Trojanska kriget* eller berättelser i serieform i *Illustrerade klassiker*. Även inom filmen har man utnyttjat det trojanska krigets möjligheter att fångsla och, inte minst, att underhålla. 1950-talets förkärlek för "sandalfilmer" tog sig bland annat uttryck i Robert Wisens monumenta-

la *Sköna Helena av Troja* (1956). Och nyligen har Hollywood i Wolfgang Petersens regi producerat 200-miljoner dollarprojektet *Troja*, som bara i Sverige lockat hundratusentals biobesökare.

Var tid verkar kunna tolka in sina egna vändor och drömmar i berättelsen om Troja. *Strändernas svall* blev en kommentar till andra världskriget och Petersens film har man på sina håll satt i relation till nutidsaktuell amerikansk krigsföring. Detta är dock inte ägnat att förvåna: Troja har blivit en tidlös myt. Redan "Homeros", författaren till *Iliaden* och (kanske) till *Odysséen*, vem han nu var, diktade inte bara om ett heroiskt förflutet utan minst lika mycket om sin egen tid, 700-talet f. Kr., som var en brytningstid mellan olika normsystem rörande begrepp som heder, ära och lojalitet inom den grekiska krigaradeln.

Sedan länge frågar man sig dock också om berättelsen om Troja har någon verklighetsförankring. Fanns det under bronsåldern en metropol vid namn Troja eller Ilios och i så fall var? Förhärjades staden genom ett krig mellan greker och trojaner? Och slutligen: hur kunde Homeros veta så mycket om detta 400 år efter den tidpunkt då Trojas skövlung tänks ha ägt rum? Homeros är vår huvudsakliga – och med undantag för fragment och av honom inspirerad senare diktning – enda skriftliga källa till kunskap om Troja och det trojanska kriget. *Iliaden* förser oss dock med mängder av information – om egennamn, föremål, släktskapsrelationer – en hel värld! Skulle allt detta vara en fantasiprodukt inspirerad av några ruiner på Homeros tid?

UNDER ANTIKEN – och i huvudsak ända fram till 1700-talets slut – såg man det trojanska kriget som en historisk realitet. Diskussion kring ortens och krigets betydelse förekom dock redan under renässansen. Påven Pius II (1458–1464) berättar till exempel att han en gång inför anblicken av en här i praktfull mundering råkade i dispyt med dess befälhavare, kondottieren Federigo av Urbino, om det trojanska kriget. När Federigo bagatelliserade krigets omfattning förklarade Pius att det "varit betydande och inte utan orsak fått ett så mäktigt eftermäle". Han menade att diktare som Homeros trots att de "ibland hittar på ett och annat" ofta rör sig så nära den historiska sanningen att deras vittnesbörd inte utan vidare kan ogiltigförklaras.

Frågan om Homeros historicitet har från 1700-talets slut och delvis ända in i våra dagar haft en koppling till den "homeriska frågan", det vill säga den vetenskapliga och vittra, ibland mycket hätska, kontroversen kring problemkomplexet "Vem eller vilka har författat *Iliaden* och *Odysséen*". Det ena läget, "analytiker", som i eposen försökte särskilja avsnitt skapade av olika diktare under en längre tidsrymd, har tenderat att betrakta Trojaberättelsen som fiktion (så även "nyanalytiker" av senare datum, till exempel deras nutida huvudföretagare W. Kullmann). "Unitarierna", å andra sidan, vilka höll fast vid Homeros som ensam författare till båda eposen eller åtminstone till *Iliaden*, har betraktat det

Brännbar myt.
Troja har fångslat fantasin genom seklerna och gör det än i dag.
Oljemålning av Jan Brueghel d. ä. (1595).

Foto: akg-image

trojanska kriget som i en eller annan mening historiskt.

EN "HISTORISK" LÄSNING, har många menat, är också fullt förenlig med Milman Parrys viktiga oral poetry-teori (*L'Épithète traditionnelle dans Homère* 1928, med flera titlar), där vi möter Homeros som en diktare i en lång succession av rapsoder, vilka muntligen improviserade med utgångspunkt från ett starkt typiserat, ytterst ekonomiskt upplagt formelspråk, där komplexa, metriskt varandra kompletterande fraser motsvarar enkla ord eller "byggstenar", till exempel "silverfotade Thetis" eller "högljutt larmande havet". Just det fasta formelspråket, har man argumenterat, kan över lång tid förmedla historiskt vetande tämligen oförändrat, en position som inte minst den svenske antikhistorikern Martin P:n Nilsson intog. Att Homeros diktning, även om den kanske innehåller en kärna av historisk sanning, inte ensam räcker till som bevis för Trojas storhet och det trojanska krigets existens har påpekats av många. Grecisten och Homerosforskaren Albin Lesky skrev 1968 att ett krig mellan de två "stormakterna" Mykene och Troja som historisk bakgrund till *Iliaden* är en av flera tänkbara möjligheter, men "inte mer än en sådan, om inte nya källor tillkommer". Historikern Franz Hampl inskärpte ännu på 1970-talet att Homeros epos "inte är någon lärobok i historia".

När amatörarkeologen Heinrich Schliemann på 1870-talet fann "Priamos skatt" vid utgrävningar av det nuvarande Hissarlik på Mindre Asiens nordvästra kust och "Agamemnons grav" i Mykene på Peloponnesos, tyckte man att epikens värld lagts i dagen och att Homeros dikter hade bevisats vara ett slags ögonvittnesdokument om livet på 1100- och 1200-talet f. Kr. Schliemann var besatt av en nästintill manisk Homerosdyrkan, han ansåg att allt en människa behöver veta står att läsa i *Iliaden* och *Odysséen* samt att de tilldragelser

och den topografi Homeros skildrar motsvarats av historiska händelser och reella platser. Schliemann hade 1868 – med resehandböcker som George Nicolaides *Topographie et plan stratégique de l'Iliade* (Paris 1867) i bagaget – vällärdat till de "homeriska" orterna. Det som började som en bildningsresa slutade som en livsuppgift och karriär, om än präglad av dilettantism. Genom kontakter, tur och pengar blev denne selfmade man, som skapat sig en enorm förmögenhet genom affärer under Krimkriget, mer eller mindre mot sin vilja arkeolog. Schliemann älskade framför allt guldschatter, men även vissa mindre spektakulära fynd intresserade honom, bland annat den frekventa svastikasymbolen, vars uppdykande på olika håll i världen han fann så till den grad förbryllande att han ämnade skriva en bok om dess spridning och betydelse (ett faktum som Schliemannbiograferna sällan nämner). När han sedan vände sin häg till Mykene fascinerades en hel värld av "Agamemnons mask", i vilken man tyckte sig kunna läsa in den mykenska kulturens uppfattning om liv, död, mänsklighet och gudomlighet.

Vid utgrävningarna av Hissarlik hade dock Schliemann i sin iver grävt förbi det skikt som hade kunnat identifieras med Homeros Troja. Fynden som fortfarande kallas "Priamos skatt" – bland annat den huvudprydnad av guld som han lät fotografera sin hustru i – och som numera befinner sig i Moskva, härstammar från en cirka 1 250 år äldre tid. Mot slutet av sitt liv började Schliemann själv betvivla att det var Homeros Troja han hade funnit. Hans medarbetare Carl W. Blegan bekräftade detta efter hans död. Av de nio utgrävningsskikt man identifierat skulle Troja VI kunna vara Homeros Troja, inte det djupare skiktet II, som Schliemann antagit.

NYA UTGRÄVNINGAR av Hissarlik, sedan 1988 under den tyske arkeologen Manfred Korfmans ledning, har åter aktualiserat den gamla frågan om Homeros använd-

barhet som historisk källa. Korfmans utställning *Troja – Traum und Wirklichkeit* (Stuttgart-Braunschweig-Bonn 2001–2002), där utgrävningsskikten Troja VI och Troja VIIa framställs som den homeriska metropolen, har utlöst en intensiv debatt. Kontroversen har fått stor offentlig uppmärksamhet – den har delvis förts på tyska och internationella kultursidor (bland annat *Berliner Morgenpost* 17/7 2001, *The Times* 25/2 2002 och *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 13/2 2004) – och har till och med fått rättsliga efterspel till följd.

I en rad tidningsintervjuer har Frank Kolb, professor i historia vid universitetet i Tübingen, anklagat sin kollega Korfmann från samma universitet för att avsiktligt vilseleda allmänheten i sin presentation och tolkning av resultaten av sina utgrävningar. Den bild av Troja VI/VIIa som förmedlas genom utställningen kallar Kolb fullkomligt absurd: "en fiktion och dröm, inte en rekonstruktion"; Korfmann själv har han karaktäriserat som en "arkeologins Däniken". Kolbs polemiska avvisande av Korfmans rön har lett till vad man kallat "det nya trojanska kriget", en massmedial batalj av sällan skådade mått med mängder av debattartiklar samt inlägg i tv och radio. Hösten 2002 organiserade universitetet i Tübingen ett offentligt symposium ("Die Bedeutung Troias in der späten Bronzezeit") för att, som man uttryckte det, återkalla debatten från kultursidorna till den akademiska arena där den hör hemma. Symposiet, som lockade hundratals åhörare samt följdes av tusentals lyssnare i radio, blev dock ett fullkomligt fiasko. Den krets som bildats kring Korfmann – bestående av forskare från olika discipliner – har efteråt vägrat att fortsätta den vetenskapliga dialogen med "kolbianerna", vilket dessa i sin tur har sett som ett tecken på dogmatisering: Korfmannlägret har så att säga blivit immunt mot oppositionens kritik. En rad vetenskapliga och populärvetenskapliga böcker och artiklar, som även de utgör inlägg i debatten, har publicerats, till exempel Joachim Latacz, *Troja und Homer: Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels* 2003 och Christoph Ulf, *Der neue Streit um Troja: Eine Bilanz* 2004. Kolbs bryska kritik har blivit rättssak. Om han offentligen åter yttrar sig nedsättande om Korfmann och dennes anhängare, måste han betala 5 100 euro i skadestånd.

Den tes som Korfmann och, i hans efterföljd, bland annat den framstående Homosexperten Joachim Latacz företräder är att Troja under senare delen av 1000-talet f. Kr. till följd av sin gynnsamma belägenhet vid Hellesponten utvecklats till ett centrum för politisk makt och handel. Troja/Ilios kan identifieras med Wilusa, som nämns i hettitiska källor från cirka 1300 f. Kr. Denna stad framstår i källorna som vasallstat till hettiterriket, som var den tredje av den tidens *global players* i östra medelhavsområdet, jämte Egypten och det mykenska Grekland. Det mykenska riket kan vi identifiera som kilskriftstexternas Achijawa, ett ortsnamn som kan kopplas till en av Homeros beteckningar på grekerna, Achaioi. Om staden Troja/Wilusa antar Korfmannlägret vidare att den förhärjats i samband med ett krig cirka 1200

f. Kr. mellan en hettiterkung och en härskare över Achijawa. Kriget utgör enligt denna tes den historiska kärnan i Homeros epos *Iliaden*, men Korfmann framhåller att han i motsats till sin föregångare Schliemann inte haft Homeros som ledstjärna vid teoribygandet: mera sekundärt har det visat sig att den av honom rekonstruerade bilden av Troja och det krig som blev stadens undergång stämmer nästan in i minsta detalj med Homeros skildring. Med Latacz ord: "Homeros kan vi ta på allvar!"

I KORFMANS TROJABILD ingår många pusselbitar. Vid utgrävningarna av Hissarlik har man hittat vapen och obegravda människoskelett – om än inte så många – vilka kan betraktas som ett tecken på att ett krig ägt rum. Av stor betydelse är ett sigill med skrift avfattad på ett anatoliskt, numera utdött språk, ett "bevis" för att trojanerna talade ett annat tungomål än de anfallande grekerna och tillhörde en annan högtstående kultur. En fascinerande detalj är också att man vid utgrävningarna av Troja funnit tonvis med hästskelett – Homeros beskriver ju trojanerna som "hästbetvingande", och han nämner också en hippodrom i stadens omgivning. Troja/Wilusa var, menar Korfmann, bland annat ett centrum för avel och träning av hästar. En mycket framskjuten roll i Korfmans rekonstruktion av metropolen Troja spelar begreppet lågstad, det bebodda område som skall ha legat nedanför den befästa akropolen, det vill säga högstaden Troja. Utan lågstad nämligen ingen betydande bronsåldersstad. Beviset för existensen av en sådan är i Trojas fall, enligt Korfmann, framför allt en stadsmur, som man letat febrilt efter och som i sig förorsakat en hel del debatt. Efter fynd som tydde på ett omgivande murverk kring lågstaden ansåg Korfmann att Trojas betydande dimensioner var bevisade. Staden omfattade, menade han, 270 000 kvadratmeter och härbärgerade minst 7 000 invånare (i motsats till tidigare antaganden om 20 000 kvadratmeter och endast ett par beboende slakter). Senare visade det sig att stadsmuren i själva verket var en dräneringskanal täckt med tegelplattor, men Korfmann gav ändå inte upp tanken på beviset för en lågstad; en mur kring den nedre bebyggelsen, argumenterade han, kan man inte tänka sig utan en omgivande regelvall av just den typ man funnit.

Även sedan gammalt diskuterade detaljer har fogats in i bevismaterialet, till exempel Odysseus hjälm, som hos Homeros beskrivs på ett sätt som direkt överensstämmer med fynd från en kammargrav i Attika från cirka 1200 f. Kr.:

gjord av läder, invändigt klädd med ett flätverk av remmar,
många och åtdragna tätt; och runtom,
utanpå hjälmen,
löpte det band med betar i rad från ett vittandart vildsvin,
ordnade konstfullt och skönt; med filt
var den fodrad i mitten
(Il. 10, v. 263–265, övers. Ingvar Björkeson)

Korfmans Trojarekonstruktion tillhandahåller till och med detaljerade motsva-

righeter till homerisk topografi, till exempel den väg utanför Trojas murar där Akilles hetsade Hektor till döds, samt de basängar vilka i fredstid användes som tvättplatser av "troernas hustrur och deras sköna döttrar" och som de båda hjältarna åter passerade under hetsjakten (Il. 22, v. 153–157). Anledningen till att Homeros tänks ha kunnat bevara sådan information ända in på 700-talet f. Kr., skulle enligt bland annat Latacz, vara den omfattande muntliga episka traditionen med dess typiserade formelspråk, vilket "konserverade" historiska fakta. Homeros var således inte bara med Walter Jens formulering "en höjdpunkt efter intet" efter århundraden av skriftlöshet och kulturförfall sedan den mykenska kulturens sammanbrott. Han är en oavbruten länk mellan Agamemnon och Akilles tid och sin egen.

FRANK KOLB MED FLERA forskare är dock skeptiska till att dra så långtgående slutsatser av det knappa och delvis motsägelsefulla bevismaterial som arkeologer, hettitologer och filologer hitintills presenterat. Varför har man till exempel funnit så lite bronsålderskeramik vid utgrävningarna? Och vad bevisar egentligen ett enstaka sigill, som kan vara av främmande ursprung, till exempel som del av ett smycke? Man har tyckt att det är påfallande hur litet de nya utgrävningarna gett vid handen till stöd för Trojas betydelse och i förlängningen för Homeros historicitet. Muren som visade sig vara en dräneringskanal har kommenterats mycket kritiskt. Som Kolb sade i en intervju: "Med den faller Troja för andra gången!" Man har också vänt sig emot argumentet om den episka diktningens förmåga att konservera historiskt vetande. I sammanhanget har ett flertal forskare åberopat sig på den så kallade tre-generationersregeln, som med utgångspunkt från etnologin hävdar att historiskt vetande inte kan traderas muntligen längre än högst hundra år utan att väsentligen förvanskas.

Ju mer vi får veta om den mykenska och trojanska världen, desto större verkar skillnaden vara mellan denna och den värld Homeros skildrar. Många anser att Korfmann tolkar utgrävningsfynd godtyckligt: i Trojaprojektets tydningar av upptäckter är realitet och verklighet nästan lika svåra att urskilja som hos Homeros. Enligt vedertagen vetenskaplig praxis skall forskare konsekvent ställa sina egna rön i tvivelsmål. Trojaprojektets rekonstruktioner borde ha bjudit tillfälle i rik mängd att tillämpa den regeln, vilket nog ibland försumrats, har man påpekat. Enligt detta synsätt är Korfmans bild av det rika, mäktiga Troja en bluff i syfte att väcka sensation, med Kolbs formulering: *Schaumchlägerei*.

Debatten har också en vetenskapsteoretisk slagsida. Man har ifrågasatt huruvida det ligger inom arkeologins målsättning eller ens möjlighet att verkligen "bevisa" historiciteten hos skrivna källor, särskilt hos litterära och till sitt ursprung och syfte svårbestämbarsådana som Homeros diktning. "Arkeologin lägger strukturer i dagen", säger Frank Kolb, "inte händelser." Det finns också en kulturgeogra-

fisk sida av saken. Korfmans bild av Troja som en blomstrande bronsåldersmetropol med anatolisk språktillhörighet förskjuter den gängse bilden av Grekland med dess bosättningar i och kring Egeiska havet som den europeiska kulturrens vagga. Kolb, å andra sidan, menar att detta är taget ur luften och har inte försummat att påpeka att Korfmann, som själv antagit turkiskt medborgarskap, "alltid säger det som är politiskt korrekt i Turkiet".

SEGLADE TUSEN SKEPP från hela Grekland för att belägra trojanerna och deras bundsförvanter, så som Homeros berättar och vi nyligen med dataanimationens hjälp

fått se i Petersens film? Allt är mycket hypotetiskt, kanske kommer vi aldrig att få veta sanningen. Detta gör dock inte Trojamyten mindre intressant och viktig. Anledningen till vår långvariga fascination är komplex. Stormakters fall har för människor i alla tider tyckts exemplifiera något slags historisk naturlag om upp- och nedgång; med i listan finns till exempel Babylon, det minoiska Kreta, romarriket och Sovjetunionen. Genom den ovisshet som omger Troja och det trojanska kriget har legenden vidare blivit en gåta som eggat både lekmän och forskare till att vilja veta mer.

En bidragande faktor till det varaktiga intresset för Troja är säkert också dess

förste utgrävare Heinrich Schliemann, som själv blivit till myt. Genom egenhändigt skrivna hagiografi har denne gett oss en idealiserad bild av sig själv som den Homerosdrivne, äventyrlige och framgångsrike arkeologen – en bild som väsentligen nagats i kanten av flera Schliemannbiografer. Schliemann representerar, har man menat, "ett liv som koagulerat till myt och inte längre är mottagligt för filologiska attacker" (*Frankfurter Allgemeine Zeitung* 13/6 1995). Kanske var han bara en enkel man som försökte fylla sin inre tomhet med något stort. Betecknande nog har inte bara Troja utan på senare tid också Schliemann blivit tema för en opera, Betsy Jolas *Schliemann, épisodes ignorées*, L'Opéra de Lyon, 1995. ■

✧ POESI ✧

En sen kväll

En sen kväll kör du in i din stad,
till mörka gator, till svarta fönsterfläckar,
till dunkel tystnad, till katter som gömmer sig
under bilarna, till sömniga fåglar i träden,
och ännu vet du inte om staden är frånvarande,
om det är gisslets stad eller skuggans stad,
om staden kanske är arg på dig
eller om den är så likgiltig
att du inte alls behöver finnas till.
Ingen välkomnar dig, ingen hejdar dig,
ingen förbjuder dig något, ber dig om något,
vakterna har somnat eller gått hem till sig,
säkert blommar blommorna, men du ser dem
inte.
Kungarna slumrar i sarkofagerna,
biskoparna på porträtten, de förlorade slagen
i historieböckerna.
Staden är öppen,
öppen är vinden och tvekan;
allt det som har hänt
väntar på dig, dina nederlag har inte glömt dig.
Nu är det sent,
tystnaden återvänder till tystnaden,
försök att somna.

När jag läser Milosz

Jag läser era dikter om igen, pan Czeslaw,
nedtecknade av en rikeman som förstått allting
och av en fattiglapp som fräntagits sitt hem
och av en emigrant och ensling.

Ni ville alltid säga mera
än man kan – utöver poesin, uppåt, mot det höga,
men även nedåt, där våra trakter
bara börjar, blygt och ödmjukt.

Ni talar stundom i en sådan ton
att läsaren – ja faktiskt –
för ögonblicket tror
att var dag är en helg

och att poesin – om man kan säga så –
åstadkommer att livet är rundat,
fullt och stolt, att det inte skäms
för en fulländad formel.

Först på kvällen,
då jag lägger ifrån mig boken,
kommer stadens gängse larm tillbaka –
någon hostar, gråter, någon gormar och svär.

Genealogi

Jag kommer aldrig att möta dem,
dessa ålderdomliga gestalter
– de var likadana som vi
och ändå helt andra.
Fantasin arbetar oförtrutet
med gåtan om deras existens,
den kan inte vänta tills minnets
hemliga arkiv ska öppnas.

Jag ser dem i trånga klassrum,
i små provinsstäder
i habsburgarnas sorgsna kejsardöme.
Utanför fönstren viftar
poppelgrenarna hysteriskt
och regnet och snön dikterar
sin egen rättstavning.

Hjälplöst kramar de i näven
med fingrar fläckade av bläck
en obehövlig kritstump.
De försöker förklara världens gåta
för hungriga stojande barn
som bara växer och skriker.

Mina förfäder, lärare, försöker
lugna den stormande oceanen,
som den där galne konstnären
som ställde sig framför havets vågor
med en tunn dirigentpinne.

Jag föreställer mig det tomma
i deras trötthet, stunderna av intighet
genom vilka jag kan titta
in i deras liv.

Och jag tänker att när jag
väl förvandlas till lärare
tittar de också på mig

och rättar mina felsägningar,
korrigerar mina misstag

med de dödas orubbliga visshet.

Översättning: Anders Bodegård

Adam Zagajewski

ADAM ZAGAJEWSKI har bekant sig till både hemlösheten och ensamheten (om den sistnämnda: "Ensamheten är den tysta zonen mellan två tumult"). Men i sitt sökande har han också mätt dem mot deras motsatser, han är för dualismen, för tvesyn och tvetalan (hans två prosaböcker på svenska heter: *Solidaritet och ensamhet* och *Två städer*). Så har han till exempel undersökt ironin kontra extasen i poesin, och på sistone ironin gentemot den glödande iver, där han lutar åt den senare.

Och efter att ha upplevt sig som hemlös – född i Lwów (Lemberg, Lvov, Lviv, nu i Ukraina) 1945, förflyttad med släkten till Gliwice (Gleiwitz) inom Polens efterkrigsgränser; i exil i Paris sedan 1982 – ville han till slut hem för två år sedan. Och "hem" var Kraków, där han varit student och blivit poet och träffat Marysia.

Han gav ut sin senaste diktsamling 2003, den heter *Powrót* ("Återkomsten") och handlar om Kraków, staden med den påträngande magi som bjuder Zagajewski att söka essensen hos både människorna och föremålen, gator och hus är lika levande som deras inbyggare. I och med sin återkomst har han ytterligare ökat poetligheten i denna stad. Här finns Wisława Szymborska, Ewa Lipska, Ryszard Krynicki. Och hit flyttade världsmedborgaren Czesław Miłosz, som dog här, 93 år gammal, i augusti förra året. Hans begravning kommer att beskrivas utförligt långt om länge. I sitt grifftetäl sade Adam Zagajewski om sin mästare: "Han bodde i Kraków som Goethe i Weimar, hans närvaro i staden var viktig, staden var klokt tack vare honom." Och som förklaring till Miłosz storhet som poet: "Hans tvivel var på riktigt och hans tro var på riktigt."

ANDERS BODEGÅRD

Det bästa med Blair är finansminister Brown

Tony Blair har nått sina största framgångar i spelet på bortaplan. Men utrikespolitiken kommer att vändas emot honom i vårens brittiska val. Då blir finansminister Gordon Browns styrka på hemmaplan nyckeln till seger.

TONY BLAIR BESKRIVS dels som den starka ledaren på hemmaplan, dels som amerikansk knähund i Irak. Båda bilderna är felaktiga. Sanningen är att han saknar en egen inrikespolitisk agenda samtidigt som han är en mycket självständig, internationell politisk aktör.

Låt oss börja i konflikthanteringen. Helt avgörande är där det tal Blair höll den 22 april 1999 för Chicago Economic Club. Erfarenheterna från konflikten i Kosovo ledde honom till de slutsatser han där framförde i sitt viktigaste utrikespolitiska tal hittills som premiärminister. Så föddes Blairdoktrinen och så bereddes marken för det som fyra år och ett terroristattentat senare skulle utmynna i ett Irakkrig vi ännu inte vet följderna av.

Huvudlinjen var att krig numera rättfärdigas av en kamp om värderingar, inte av territoriella ambitioner. Frihet under lagarna, mänskliga rättigheter och öppna samhällen var värden att gå i krig för. "Spridandet av våra värderingar gör oss tryggare." Här nämns Milosevic och Saddam Hussein i samma andetag och här talar Blair om det ökade terroristhotet i efterdyningarna av den ruckade maktbalansen efter kalla kriget.

Efter Kosovo såg Blair det transatlantiska samarbetet mellan USA och Storbritannien som den enda garanten för att den liberala världsordningen skulle kunna bevaras. På det brittiska utrikesdepartementet, där häpnadsväckande nog ingen kände till talet i förväg, var de inte roade. Rädslan var påtaglig för att denna nya doktrin stämde illa överens med internationell lag och att den hotade FN:s ställning. I Washington förstod sig strategerna inte heller på dessa tankar om humanitär intervention. Där var det bara säkerhetsargumentet som gällde.

Men det var denna doktrin som vägledde Blair när han under sitt första möte med George W. Bush, i februari 2001 (dryga halvåret före 11 september), ville ha en rapport om hotet från al-Qaida. Där väckte Blair frågan om ett krig mot Afghanistan kanske skulle vara av nöden för att säkra de värden han postulerat i sitt Chicagotal, allt till amerikanska UD:s förvåning.

Av

MATS BERGSTRAND

THE ACCIDENTAL AMERICAN Tony Blair and the Presidency

James Naughtie

Macmillan 2004 (272 s.)

BLAIR

The Biography

Anthony Seldon

The Free Press 2004 (768 s.)

THE PRUDENCE OF MR GORDON BROWN

William Keegan

John Wiley and Sons 2003 (200 s.)

THE BLAIRS AND THEIR COURT Francis Beckett & David Hencke

Aurum 2004 (288 s.)

I mars 2004 knyter Blair ihop säcken. I ett nytt stort utrikespolitiskt tal i Sedgefield beskriver han sitt Chicagoanförande som ett försök att skapa en annan syn på internationella relationer än de som rått ända sedan Westfaliska freden 1648. Då betydde slutet på det 30-åriga kriget att oberoende staters suveränitet garanterades och att de stora religiösa krigerna fick ett slut. Därmed uppkom nationalstaten såsom vi kommit att känna den.

Nu är detta territoriella tidevarv till ända. Efter 11 september har det, enligt Blair, till och med uppstått ett krav på västvärldens politiska ledare att säkerställa att det gamla tänkandet överges. För en regeringschef i Storbritannien, med dess imperietradition, är detta ingen liten sak. Och även om den historiska jämförelsen kan tyckas överdrivet storvulen (många ifrågasätter om Blair före talet över huvud taget hört talas om Westfaliska freden) är hans omläggning av sitt lands säkerhetspolitiska tänkande en viktig händelse. Han är trots allt den förste antiimperialistiske premiärministern sedan William Gladstone, den brittiske ledare som på 1860-talet utgjorde en motpol till den konservative Benjamin Disraelis traditionella krigssyn.

ATT UTMÅLA BLAIR som knähund till Bush är uppenbarligen missvisande. De förklenande hundparafraserna är annars populära för att beskriva brittiska premiärministrars relation till statschefen i Vita huset. Under Vietnamkriget försökte sig Harold Wilson på reptricket att hålla Storbritannien utanför striderna, samtidigt som han förhandlade med Sovjetunionen bakom USA:s rygg för att säkra en fredslösning. USA:s president Lyndon B. Johnson såg till att förnedra Wilson genom att lägga fram en egen plan och

Applåd för Brown. Om premiärminister Blair är styrelseordförande för Storbritannien är finansminister Brown den driftige vd:n.
Foto: Martin Argles/Guardian/Scanpix

tvinga den brittiske premiärministern att erkänna för Sovjetledaren Aleksej Kosygin att han inte hade något förhandlingsmandat. Wilson jämfördes då av sina egna partikolleger med en av de beaglar som L. B. J. alltid lyfte upp med ett grepp om örnen i samband med mediernas fototillfällen på hans ranch. Metaforen passar bättre här än för Blair.

Men även om Blair inte hade några problem med sin egen utrikespolitiska kompass hade han nästan oöverstigliga svårigheter att få gehör för sin linje på hemmaplan. Inför omröstningen i underhuset hade han bestämt sig för att avgå om en majoritet i hans eget parti röstade emot ett brittiskt deltagande i Irakkriget. Han förvarnade sin familj om att de kunde vara tvungna att lämna Downing Street inom en vecka. Och när omröstningen genomfördes i mars 2003 röstade faktiskt en majoritet av de labourledamöter som inte tillhörde regeringen emot honom. Räkade man med regeringsledamöterna som var tvungna att stötta honom, eller avgå, uppnådde han ändå en liten labourmajoritet. Så nära var det. Den situationen förklarar också, om än inte ursäktar, de märkliga turer som föregick omröstningen.

Två utredningar har i detalj granskat vad som hände. Huttonrapporten var en granskning av omständigheterna kring kärnvapenexperten David Kellys självmord, medan Butlerrapporten gick igenom säkerhetstjänstens agerande. Och säga vad man vill om gamla kära MI6, inte håller spionerna samma klass i dag som när Oleg Penkovsky 1962 synade Nikita Chrusjtjovs bluff och gav John F. Kennedy den underrättelseinformation som hindrade Kubakrisen att utvecklas till ett världskrig.

Utredaren lord Butler slår i sin rapport från den 14 juli 2004 fast att Blair redan knappt ett år före Irakkriget var medveten om att Iraks kärnvapenkapacitet utgjorde ett mycket mer begränsat hot än exempelvis Libyen och Pakistan, liksom förstås Nordkorea. Så när Blair i sin Irakdossier hävdar att landet kunde använda sina kärnvapen

med 45 minuters varsel, var det inte för att han trodde på uppgiften utan för dess "iögonfallande karaktär". Butlers rapport beskriver också slående att av de fem spioner MI6 förfogade över i Irak var tre helt opålitliga, en fjärde kunde ingenting om kemiska och biologiska vapen och den femte, som själv var pålitlig, använde sig ofta av en egen källa, som stod landets politiska opposition nära och gärna ville bidra till att få bort Saddam Hussein.

Uppenbart använde sig Blair av kärnvapenargumentet främst av taktiska skäl. Med hjälp av underrättelsematerial han inte trodde på själv skulle han vinna underhusets stöd. För egen del hade han varit övertygad i Irakfrågan sedan 1999 i Chicago. Och han fick sitt krig. Men sättet att uppnå målet förstörde hans möjligheter att hantera efterbörden. Som BBC-journalisten James Naughtie konkluderar i sin *The Accidental American*: Blairs tragedi är att han trots sin övertygelse om att han en dag får rätt sannolikt aldrig kommer att bli förlåten för det.

Mannen med epitetet "den tillfällige amerikanen" är alltså ingen utrikespolitisk vindflöjel, om nu någon låter titeln förleda tankarna i den riktningen. Nej, Blair gjorde sig med Naughties ord till ett städ på vilket de transatlantiska relationerna kunde omgätas för ett tidevarv av terrorism och osäkerhet. Författarens framställning är om inte helgjuten så i alla fall stadig och habil. Anrättningen är lätt-

smält men kanske inte helt mättande. Vi bjuds insyn mer än fördjupning i Blairs utrikespolitik och relation till USA. Naughtie är tillräckligt olydig för att vara intressant och försiktig nog för att förbli relevant.

NÄR VALET NU NÄRMAR SIG blir det dock som vanligt: inrikespolitiken kommer att dominera. Kritiken mot Irakkriget finns mer inom labour än inom toryoppositionen. Dessutom bjuder traditionen att väljarna prioriterar händelserna på hemmaplan. Om Winston Churchill inte för-

Sammantaget har Blair på välfärdspolitikens område nått små framgångar till ett ett högt pris.

AXESS RECENSERAR

Free World
Timothy Garton Ash
s. 41

Filosofiskt artilleri har utnyttjats för att skilja USA och Europa. I sin senaste bok vill Timothy Garton Ash visa att dessa försök inte håller måttet. **Astrid Hedin** ser med gillande på att tanke-muren knackas ner, men efterlyser också ett djupare spadat i historien.

Violence and Democracy
John Keane
s. 42

Trots sin fredliga karaktär innehåller demokratier våld. **Ludvig Beckman** har läst en imponerande bok, tänkt att reda ut begreppen. Tyvärr ger den inga ledtrådar till det centrala problemet, att finna normer för våldsanvändning.

Understanding Terror Networks
Marc Sageman
s. 43

Förbluffande ofta kommer terrorister från välordnade familjer. Detta gäller även för kärnan i al-Qaida. I väst ansluter sig däremot främst socialt isolerade personer, enligt en ny studie som **Carl Johan Gardell** tagit del av.

Ta'ammulati dar qerâ'at-e ensani az din
Mohammad Mojtahed Shabestari
s. 44

Det finns tecken som tyder på att islam står inför en reformation där kristendomens tänkare kan bli förebilder. **Mohammad Fazlhashemi** skriver om en bok av en islamsk skriftlärare som vill hitta en väg att förena islam med demokrati.

The Pope in Winter
John Cornwell
s. 46

I tidigare böcker har John Cornwell hårdgranskat katolska kyrkans politiska sida. Nu är det dags för påven Johannes Paulus II. **Kjell Albin Abrahamson** tröttnar på en detektiv som bara finner hår i soppan.

Europe
Zygmunt Bauman
Sex, Money and Power
Bill Jordan

I korthet anmäls böcker som tar upp europeisk egenart, erosionen av kollektiv gemenskap och Antigone som tidsfenomen.

Schicksal und Geschichte
Otto Pöggeler
s. 47

mådde vinna på andra världskriget 1945 lär Blair inte förlora på Irakkriget 60 år senare.

Blairs långsiktiga inrikespolitiska mål, ursprungligen formulerade redan 1992, två år innan han blev partiledare, har handlat om fyra saker: 1) Att flytta demokratin närmare folket ("Vårt politiska system är en konspiration mot det sunda förnuftet"). 2) Att modernisera välfärdspolitiken med starkt fokus på sjukvården och utbildningen. 3) Att skapa ett nytt valsystem där en övergång till proportionella val länge låg högt på agendan. 4) Att öppna den inrikespolitiska dörren till Europa genom att göra Storbritannien ledande i EU.

Allt började så bra. I alla fall på demokratiområdet. Folkomröstningar gav ökat självstyre (*devolution*) i både Skottland och Wales. Så väl fungerade nyordningen att det såg ut som att Blairs bestående politiska insats skulle bli att han påbörjade upplösningen av Storbritannien. Även London fick sin borgmästare och sin regionförsamling. Men sedan tog det tvärstopp. När Blair ville fortsätta sin decentraliseringsplan vände han sig till sin egen hemtrakt i nordöstra England. Mycket prestige stod därför på spel för premiärministern när runt två miljoner väljare i slutet av fjolåret folkomröstade om sin inställning till ett eget direktvalt regionparlament. Svaret på Blairs propå om mer politiskt inflytande på lokalnivå blev ett rungande "nej tack". Och därmed dog nog detta projekt. Ingen säger sig ha hört Blair använda ordet *devolution* efter denna folkliga snubba.

Inom välfärdspolitiken lyckades Blair under sin första mandatperiod inte ens formulera en konkret plan för hur förändringen av sjukvården skulle se ut. "Det var för stort för oss att hantera, så vi lät det vara", erkände en erfaren tjänsteman i departementet. Och de förändringar som genomförts av britternas stolta National Health Service är synnerligen blygsamma. Vissa sjukhus fick under fjolåret status av fristående stiftelser, en reform som främst beskrivits som onödig och splittrande. Utbildningspolitiskt slutade det med en dyrköpt seger för elevavgifter till universiteten, så kallade *top-up fees*. Längre såg det ut som att Blair skulle förlora voteringen i underhuset och först efter bistånd från finansminister Gordon Brown, som var emot förslaget, lyckades Blair under de sista dagarna före voteringen skrapa ihop en majoritet på ynka fem röster. Sannolikt var det en riktig pyrrhusseger. Framför allt visade Brown sin maktposition. Genom att först lägga hinder i vägen för sin premiärminister och sedan i slutskedet rädda honom genom att övertala några ur de egna stödtrupperna att falla in i ledet bakom Blair igen, visade han vem som hade partiet i sitt grepp. Sammantaget har Blair på välfärdspolitikens område nått små framgångar till ett högt pris.

Reformeringen av valsystemet kom av sig mer därför att Blair, när han väl befann sig i maktposition, inte längre kände att det var någon brådska med att ändra ett system som varit så gynnsamt för honom själv. Övergången till ett proportionellt valsystem får bli en reform för Blair att ta sig an efter nästa val. Han får med all sannolikhet sin tredje mandatperiod och blir därmed historisk. Men lika säkert blir nästa val hans sista som premiärminister och partiledare. Därför har han heller ingenting att förlora rent personligt på att driva frågan. De små förändringar Blair genomfört i överhuset är annars inte heller mycket att yvas över. Den diskuterade demokratiseringen av *House of Lords* slutade i noll och intet.

Jag räknar även in EU i inrikespolitiken. Vilken valuta ett land har kan inte sägas vara exklusivt utrikespolitiskt och EU-konstitutionen beskrivs bland statsvetare i Storbritannien som inrikespolitiskt viktig, eftersom landet med den inte längre står utan skriven konstitution. Politiskt har frågan redan ställt till problem för Blair. När toryledaren Michael Howard tryckte på för en folkomröstning var Blair först benhårt emot. Saken skulle avgöras i parlamentet. Fler och fler i Blairs innersta krets varnade dock sin chef för att detta hårdnackade motstånd var ohållbart. Blair såg dilemmat, att bli anklagad för att vara antidemokratisk och arrogant inför folkets krav är ingen drömsitt i en valkampanj. Så premiärministern gick ut och sade "I never make any U-turns", och då visste hans närstående att kövningen skulle komma. Ryktet säger att han redan veckan efter folkomröstningsbeslutet i april 2004 ångrade sig. Ingen euro och inte skynten av någon öppning om ett ja till EU-konstitutionen. Inte kan man säga annat än att Blairs EU-politik ligger i spillror.

HAR HAN DÅ INTE VARIT framgångsrik på något inrikespolitiskt område? Jodå. Köerna i sjukvården har kortats markant. Utbildningspolitiskt har en omfördelning av resurser skett från högre utbildning till förmån för satsningar på grundskolan, allt enligt föresatserna inför denna mandatperiod. Kriminalpolitiskt har också en del uppnåtts: upprättandet av ett nationellt DNA-register har påbörjats och resurserna för att bekämpa lagbrott har koncentrerats till de 10 procent som står för den värsta brottsligheten.

Frågan är ändå om han inte gjorde sin största insats redan i april 1995 när han drev igenom att socialiseringsparagrafen i partiprogrammet, Clause IV, övergavs. Ämnet var länge tabu i labourkretsar. Men Blair ville göra en tidig markering att new labour verkligen var någonting nytt. När Bill Clinton 1992 riktade stark kritik mot den svarta rapsångerskan Sister Souljah för att hon fällt rasistiska kommentarer om vita beskrevs det som historiskt. Ingen demokrat hade tidigare vågat kritisera personer från etniska minoriteter på detta sätt. Det ansågs som politiskt självmord. Men Clinton vågade och kritiken var positiv. Nu skulle Clause IV bli new labours Sister Souljah.

Jämförelsen finns med i historikern och författaren Anthony Seldons matnyttiga tegelsten *Blair*. Seldon bryter av kronologin genom att behandla enskilda stora sakfrågor sammanhållet, som Clause IV, Kosovo och Irak. Men han bryter också in med porträtt på dem som på olika sätt betytt mycket för Blairs karriär eller på annat sätt stått honom nära. Inte minst porträtten på den duo som verkar ha haft allra störst inflytande på honom, Margaret Thatcher och Gud, är läsvärda. Thatcher är uppenbarligen Blairs politiska förebild, i alla fall i frågor om marknad, demokrati och valstrategi. Synen på Europa är en helt annan sak. Där står de många mil ifrån varandra. Som allra viktigast beskrivs dock Blairs relation till Gud. Seldon gör den intressanta iakttagelsen att det är när Blair drivs av religiös eller etisk övertygelse som han är som tydligast i politiken. Religionen hade enligt Seldon betydelse för Blairs agerande i Nordirlandfrågan liksom i Kosovo, Afghanistan och Irak. Hans syn på etik var en drivkraft när det gällde Clause IV, utbildningsmöjligheter för alla och tuffheten i brottsbe-

kämpningen. I fråga om euron och mycket av inrikespolitiken har han inte drivits av samma kraft och heller inte övertygat. Där har han inte haft sin Gud med sig.

DEN ENSKILT VIKTIGASTE anledningen till new labours framgångar är dock den ekonomiska politiken. Alla tidigare labourregeringar har misslyckats med ekonomin. Men nu har vi sett en skattepolitik som gynnat alla inkomstgrupper. Nettoförbättringen skrevs under den första mandatperioden till 1 procent för den rikaste tiondelen av befolkningen, medan den fattigaste tiondelen såg en nettotäckning med hela 17 procent. Samtidigt raderades hela det 28 miljarder pund stora budgetunderskott som labour ärvde 1997 ut på tre års tid. Symptomatiskt nog tenderar biografier om Tony Blair att vara mycket sparsmakade med nedslag i den ekonomiska politiken. En utmärkt genomgång ges däremot i journalisten och tidigare riksbankstjänstemannen William Keegans bok *The Prudence of Mr Gordon Brown*. Sanningen är nog också att det är finansministern Gordon Brown, mer än premiärministern Tony Blair, som ligger bakom new labours ekonomiskt goda renommé.

Som Anthony Seldon konstaterar har Blair aldrig utvecklat någon stor idé om den ekonomiska politiken. Hans insats har begränsats till att skapa tilltro till partiets förmåga att sköta ekonomin. Men det är Browns framgångsrika ledarskap på finansdepartementet som borgat för sju års obruten tillväxtökning. Lite rörande, och mycket talande, är berättelsen om att Blair av en cheftjänsteman beskrivits som ordförande mer än vd för regeringen och landet. Men vem är då vd? undrade Blair. Svaret kom omedelbart: "It's Gordon Brown, sir."

Och oavsett vilken överenskommelse som träffades under den famösa middagen på restaurangen Granita i stadsdelen Islington år 1994, där Blair och Brown ska ha kommit överens om partiledarskap och sakpolitiska befogenheter, är det uppenbart att Brown blivit den oomtvistade fältherren på hemmaplan. Det visar inte minst Browns utstuderade sätt att mot Blairs vilja ställa Storbritannien utanför eurosamarbetet för överskådlig tid.

Att Brown godtroget skulle ha litat på Blair och blivit helt tagen på sängen när Blair avsåg att kandidera som partiledare är dock sannolikt nys. Uppgiften finns i boken *The Blair and their Court* av *Guardian*-journalisterna Francis Beckett och David Hencke. Mer troligt är att Brown gjorde den rationella kalkylen att han aldrig skulle bli vald eftersom stödet i partiet var så mycket starkare för Blair. Beckett och Hencke kan man läsa för att få en utpräglat vänsterkritisk syn på Blair och hans närmaste medarbetare. Här marginaliseras till och med beslutet att ändra Clause IV. Författarna gör närmast en dygd av utanförskapet, att boken vunnit på att ingen nära Blair ställt upp för intervjuer. Men inte ökar detta faktum framställningens trovärdighet.

Läs mycket hellre Anthony Seldon. Eller William Keegans Brownbiografi. Där finns nog nyckeln till varför Tony Blair kommer att stå som segrare även i det kommande parlamentsvalet. Blair har drivit en hård och konsekvent linje i utrikespolitiken. Där har han varit lyckosam och det kan nu användas mot honom. På inrikespolitikens område har han inte utträtt mycket, men det har Brown och därför framstår Blair som framgångsrik. Lite märkligt känns det allt att efter en genomgång av nästan 1 500 sidor litteratur om den brittiske premiärministern tvingas konstatera att det bästa med Blair är Brown. ■

... det är
Browns framgångsrika ledarskap på finansdepartementet som borgat för sju års obruten tillväxtökning.

Dr Garton Ash vill läka såret i väst

FREE WORLD

Why a Crisis of the West Reveals the Opportunity of Our Time

Timothy Garton Ash

Allen Lane 2004 (308 s.)

KÄNSLOMÄSSIGT PRÄGLAS den europeiska anti-amerikanismen av förbittring, fascination och avund. Dess spegelbild, den amerikanska anti-europeiskheten, bärs upp av irritation blandat med förakt. Båda sidors bild av "vi" och "de" består av lika delar fantasi och verklighet. I sin bok *Free World* söker den brittiske historikern och skribenten Timothy Garton Ash att läka detta sår i västvärlden. All nationalism grundas på inbillade gemenskaper, påminner han. Som erfaren atlantkorsare, med ett skrivbord i brittiska Oxford och ett vid kaliforniska Stanford University, vill Garton Ash förklara för européer hur många amerikaner ser dem och för amerikaner hur många européer betraktar USA. Resultatet är ett nyktert och underhållande stycke samtidshistoria, tryfferat med direktcitrat från författarens erfarenheter som medlem av ett rådgivarlag åt president George W. Bush.

Efter attacken mot World Trade Center den 11 september 2001 slöt Europa först upp vid USA:s sida. Med franska *Le Monde* i spetsen utropade flera europeiska tidningar solidariskt "Vi är alla amerikaner". För första gången någonsin åberopade Nato paragraf 5 av sitt grundfördrag. Attacken mot en av Natos medlemmar var en attack emot dem alla, och man erbjöd USA all sin hjälp. Men inom ett år var denna enighet som bortblåst. Flera europeiska regeringar hade en fundamentalt annan syn på hur terrorismen skulle bekämpas, och framför allt på huruvida en invasion av Irak var av nöden. Den 15 februari 2003 demonstrerade hundratusentals människor i Europas huvudstäder i protest mot USA:s förestående invasion av Irak. För den tyske filosofen Jürgen Habermas var detta början till bygget av en "europeisk identitet". I maj samma år publicerade han tillsammans med den franske filosofen Jacques Derrida ett upprop för "Europas återfödelse" som trycktes i flera europeiska tidningar. Tillsammans föreslog de ett antal möjliga grunder för en europeisk identitet, alla i kontrast mot USA. Till den europeiska identiteten hörde enligt de båda filosoferna bland annat åtskillnaden mellan religion och politik, en tradition av social rättvisa, avsaknad av dödsstraff och en kantiansk vision av världsregering och världsfred.

Habermas och Derrida hävdade alltså att Europa är annorlunda än USA, att dessa skillnader utfaller till Europas fördel och att Europa borde bygga en gemensam identitet på denna överlägsenhet. Detta, hävdar Timothy Garton Ash, är inte patriotism utan nationalism. Europa uppfinnar sig självt genom att göra USA till sin "Andre", till sin motsats. Det brukar sägas att en nation är en grupp människor som förenas av en allmän antipati mot sina grannar och en gemensam missuppfattning av sitt eget förflutna. Timothy Garton Ash manar till granskning av grundantagandena i den europeisk-amerikanska dispyten. Någon måste ta ansvaret att knacka ned de atlantiska tankemurarna av fördomar och konstruerade skillnader. Garton Ashs värv är att undermi-

Försoning? Timothy Garton Ash medlar i konflikten inom västvärlden.

Foto: Björn Andren/Pressens bild

nera, komplicera, nyansera och dekonstruera dessa påstådda skillnader, sammanblandningar och utelämnanden.

KAN VI VERKLIGEN med fog påstå att Europa är moraliskt överlägset USA? En som svarat nekande på denna fråga är den amerikanske konservativa forskaren och politiske tjänstemannen Robert Kagan, vars inlägg föregick den habermaska appellen. Redan sommaren 2002 publicerade Kagan den essä om makt och svaghet ("Power and Weakness"), som senare blev till den i USA mycket lästa boken *Of Paradise and Power*. Hans första essä polemiserade bland annat emot Timothy Garton Ashs argument att USA behövde en motvikt i världen, att det behövdes en form av global maktindelning och att denna motvikt kunde bli ett förenat Europa. Européer är fredsälskande kantianer, skrev Kagan. De föredrar att hålla sig i det europeiska paradiset de har byggt åt sig själva och de är alltför bekväma för att ta på sig de militära utgifter som skulle behövas för att ta ansvar för världen. Polariseringen var alltså ömsesidig. Kagans inlägg var som om djävulen själv hade bekräftat änglarnas upphöjda ställning, skriver Garton Ash.

Bilden av ett fredsälskande Europa, enat mot den amerikanska aggressionen, komplicerades bland annat av de åtta europeiska länder som förklarade sig solidariska med USA i kriget mot terrorismen, noterar Garton Ash. När Frankrike och Tyskland gjorde gemensam sak i FN:s säkerhetsråd sade Storbritannien, Ungern, Spanien, Danmark, Italien, Portugal, Tjeckien och Polen emot. Efter en diskret amerikansk påtryckning följdes de snart av ett antal östeuropeiska ansökarländer till Nato: Albanien, Bulgarien, Kroatien, Estland, Makedonien, Lettland, Litauen, Rumänien, Slovakien och Slovenien – något som fick president Chirac att kalla uppstickarländerna "ouppfostrade" (*pas très bien élevés*).

Europa var alltså knappast särskilt enat i Irak-frågan. Och detta Europas formativa ögonblick präglades inte heller av någon särskilt entydig moralisk överlägsenhet. Garton Ash poängterar att Frankrike och Tyskland enades i sitt "europe-

iska" motstånd mot Irakkriget genom att göra upp om ett totalt reformstopp för EU:s jordbrukspolitik – just den handelshindrande politik som åsamkar de fattigaste av jordens fattiga så mycket lidande. Om USA är världens värsta snål-jäp när det gäller utvecklingsbistånd, så är Europa världens värsta hycklare, summerar Garton Ash.

GARTON ASH IFRÅGASÄTTER soliditeten hos de identitetsmässiga grundstenar på vilka Habermas och Derrida ville bygga den europeiska identiteten. När det gäller till exempel den politiska traditionen av socialt ansvar har de europeiska länderna mycket olika system, påpekar han och citerar Ralf Dahrendorff, som hävdar att filosofernas vision av Europa var förvillande lik Västtyskland före den tyska återföreningen. Deras modell av Europa kan inte läsas som någon beskrivning av vare sig det gamla eller det nya EU, utan är snarare ett ideal eller en rekommendation.

Som långtida kännare av Öst- och Central-europa räknar Timothy Garton Ash naturligtvis in dessa länder i Europa, kanske till och med som de bättre européerna. I Frankrike och Tyskland var 1968 års protest riktad mot hemlandets makt-havare och mot USA. I Polen var 1968 års studentprotest riktad mot hemlandets makt-havare och Sovjetunionen. Många av de polska "68:or" som senare deltog i oppositionsrörelsen Solidaritet fick erfarenhet av hur mycket USA brydde sig om deras kamp för frihet, berättar Garton Ash. De fick besök av amerikanska människorätts-aktivister, amerikanska diplomater tänjde på protokollet för att hjälpa dem, amerikanska författare uttryckte sin solidaritet och smugglade dollar för att finansiera olagliga tryckpressar. När Polen sedan ansökte om medlemskap i EU trodde de att de skulle bli välkomnade som länge saknade kusiner, men fann sig i stället behandlade som främmande bondlurkar.

Över huvud taget är generation, biografi och personlighet inte oviktiga faktorer i politiken, hävdar historikern Garton Ash. Ungdomens erfarenheter präglar politiker och lägger grunden till förståelse eller oförståelse dem emellan. Medan förbundskansler Gerhard Schröder och hans utri-

kesminister Joshka Fisher är typiska gamla "68:or" tillhör president George W. Bush det motsatta lägret. Garton Ash förklarar hur konservativa amerikaner uppfattade den amerikanska kulturens demoralisering som ett slags "europeisering". "De ostätande kapitulationsaporna" (som de kom att kallas med ett citat från tv-serien *The Simpsons*) var typer som trodde att de kunde skapa evig fred genom oändliga sammanträden på schweiziska hotell. För många konservativa amerikaner har "européerna" alltid varit svaga, kluvna och opålitliga, hycklare som försökte blidka Hitler på 30-talet, Moskva under 80-talet och Milosevic under tidigt 1990-tal. År 2002-2003 ville de så blidka Saddam Hussein. Stabilitet och maktbalans var viktigare än mänskliga rättigheter.

Fast här passerar Garton Ash förbi ett viktigt och kontroversiellt ämne, nämligen hur skilda politiska generationer i Europa och USA tolkar historien i allmänhet, och kalla kriget i synnerhet, så grundligt olika, och hur detta styr bedömningen av dagspolitiken. Han reder inte ut anti-amerikanismens historiska rötter, utan betonar bara att det är ett stort misstag att se den amerikanska retoriken om frihet som en enkel täckmantel för egenintresse. Visserligen är gränserna mellan skenhelighet och genuin tro ofta flytande i politiken, särskilt när det gäller stormakter, noterar den brittiske historikern. Men den idealistiska tron på "frihet" är en genuin kraft i amerikansk politik, ett särdrag som Garton Ash beundrar. De transatlantiska fördomarna verkar ha fått europeiska analytiker att underskatta och misstolka den stora omvälvning av amerikansk utrikespolitik som skett under George W. Bush. Det som började som en fokuserad insats mot några tusentals terrorister har utvecklats till en storslagen plan att bekämpa fattigdom och sprida frihet och demokrati i hela världen. Garton Ash citerar ur president Bushs tal i London i november 2003, där han bland annat tillkännagav den "globala expansionen av demokrati", med mer utvecklingsbistånd och kamp emot aids. Hans ord var en enastående vändning i amerikansk politik: "Vi måste skaka av oss decennier av misslyckad politik i Mellanöstern. I det förflutna har både er nation och vår egen varit villiga att förhandla, att tolerera förtryck för stabilitetens skull", medgav presidenten överraskande. "Men", fortsatte han, "denna kohandel gav oss inte stabilitet eller säkerhet. Den köpte bara tid, medan problemen infekterades och våldsideologier fick fäste."

TIMOTHY GARTON ASH STÄLLER upp flera punkter som han tycker borde kunna få USA och Europa att enas och sluta käbbla: till exempel att skapa demokratisk fred i Mellanöstern, att rädda Syd ur västvärldens jätgrepp av skuldåterbetalningar och handelshinder och att hålla ett öga på utvecklingen av de nya stormakterna i Sydostasien. I kontakterna med Kina har både EU-länderna och USA starka ekonomiska intressen. Garton Ash uppmanar Europa, vars medier till skillnad från de amerikanska knappast verkar notera denna del av världen, att göra enad front med USA, kräva bättre respekt för mänskliga rättigheter och bromsa det kommunistiska Kinas utveckling till militär stormakt.

Om man beaktar tillväxttakten hos de ostasiatiska ekonomierna så har USA och Europa kanske bara ett tjugotal år kvar som världens militära respektive ekonomiska stormakter. Dessa decennier borde man utnyttja väl, skriver Garton Ash, genom att tillsammans lägga grunderna för mer demokrati och välbefinnande. En fri värld.

ASTRID HEDIN

Överträdelse. Två poliser tar till övervåld sedan en man vägrat lyda deras order. Oklahoma City den 8 juli 2002.

Foto: Pressens bild

Våld och övervåld är en demokratifråga

VIOLENCE AND DEMOCRACY

John Keane

Cambridge UP 2004 (226 s.)

VARJE DAG UTSÄTTS oräkeliga människor för våld och övergrepp som berövar dem hälsa, trygghet, ekonomiska möjligheter, mänsklig värdighet och inte sällan livet självt. Människans förmåga att åsamka andra människor lidande tycks närmast gränslös. Omöjlig att föreställa sig måste den smärta och förnedring ha varit som drabbade de bosniska muslimer som tvingades bita testiklar av varandra innan de sköts till döds, eller som de chilenska och argentinska politiska fångarna genomled när de sakta åts upp inifrån av de levande råttor som placerats i rektum eller vagina. Omöjlig att förstå ter sig kallsinnigheten som uppvisades av de officerare som deltog i en konferens vid Wannsee 1942 för att nogsamt planera *Endlösung* eller den iver som Kejsar Bokassa uppvisade när han själv avrättade de skolbarn som vågat visa sitt missnöje med införandet av obligatoriska skoluniformer. Den enda slutsatsen tycks vara att människan är en förskräcklig varelse. Den ondskan som hon bär på kan varken begripas eller tåmas. Inför det radikala onda, vars blodiga spår löper konsekvent genom mänsklighetens historia, ter sig drömmen om en fredlig och rättvis värld naiv och meningslös.

Men en sådan slutsats vore problematisk. Allra mest problematisk vore en sådan uppgivenhet för en demokrat som tror på möjligheten av institu-

tioner vilka värnar människans värdighet och som respekterar den politiska jämlikheten. Det är utgångspunkten för John Keane, engelsk statsvetare, som i *Violence and Democracy* argumenterar för en "demokratisk" förståelse av våld.

Den klassiska debatten om demokrati och våld har annars kommit att handla om demokratins inneboende fredlighet. Det är välbelagt att demokratierna sällan eller aldrig tycks benägna att föra krig mot varandra. Men det finns mer att säga om förhållandet mellan demokrati och våld. Demokratier för krig mot andra stater, demokratierna har ett våldsmonopol som inte sällan upprätthålls med våldsamma medel och demokratiernas medborgare uppvisar inte alltid fredlighet i relationerna med varandra. Och den brutalitet med vilken människor utövar våld utmanar de idéer som demokratin själv vilar på. Den påminner oss om skörheten hos den optimistiska människosyn som demokratin rymmer. För några har erfarenheterna av våld och övergrepp rent av gjort en sådan människosyn obegriplig. För andra skapar våldet fruktan och rädsla, som i sig utgör hinder för politiskt engagemang. Att rösthandlingen kan vara livsfarlig erfor nyligen det irakiska folket. Att politiska manifestationer endast kan ske framför gevarsmynningar har det palestinska folket länge erfarit. Vem tror att sådana erfarenheter inte reser barriärer för demokratisk utveckling?

KEANE BETONAR ATT DEMOKRATIN växer fram ur "civilisering", *civility*, tanken att vi har anledning att uppföra oss, vara respektfulla och toleranta. Det är ur den moderna disciplineringen av människan som möjligheterna till fredlig politisk samlevnad föds. Civilisationsprocessen har förvisso varit plågsam, full av hyckleri om de egna dygderna och de så kallade primitiva samhällenas barbarism. En av Keanes favoriter är

Jonathan Swifts satirer om de självutnämnda civiliserade klassernas barbari. I en pamflett utgiven 1729 föreslog Swift en lösning för att minska samhällets kostnader för de fattiga barnen i Londons slum, som kunde tilltala de upplysta klassernas krav på effektivitet. Slakta dem och bered stuvningar av dem åt de välbärgade att äta. Swift, liksom i vår tid Zygmunt Bauman och Michael Foucault, påminner oss om att organisatoriska och samhällsekonomiska framsteg inte vaccinerar människan mot barbari.

Men om det vore ett misstag att tro att moderniteten alltid är civiliserad är det väl ett lika stort misstag att tro att moderniteten aldrig kan vara civiliserad? Keane vill rädda civilisationsprojektet från den naiva tanken att tekniska och ekonomiska framsteg alltid leder till en bättre värld. Men han vill samtidigt hålla avstånd till kritikerens pessimism, enligt vilken civilisationsprocessen är dömd till hyckleri och ständigt nya excesser i mordisk effektivitet. En sådan inställning leder till cynism, en kronisk misstänksamhet mot varje försök till förbättring och framsteg. Till dem säger Keane att framsteg har skett. I demokratin är våld allt mindre acceptabelt och där ställs allt högre krav på dess användning. Det visar oss enligt Keane att demokratin i grund och botten är beroende av och uppmuntrar en form av civilisering, en tro på det fredliga umgänget människor emellan.

Ändå kvarstår frågan om hur, när, om alls, våldet kan rättfärdigas. Det är den kanske svåraste fråga demokratin och dess anhängare har att besvara. Påståendet att vår planet vore bättre utan våld behöver förvisso knappast ett försvar. Därför är ett ställningstagande "mot våldet" så okontroversiellt som ett moraliskt ställningstagande någonsin kan bli. Men dess innebörd är samtidigt allt annat än klar. Att våld är ett ont är uppenbart, men innebär det att våld aldrig kan rättfärdigas? Den centrala frågan är förstås för vilka ändamål och syften som brukandet av våld kan försvaras. För demokratin är frågan synnerligen akut. Om demokratin är ett ideal om fredliga relationer mellan människor vars existens är beroende av en civiliserad kultur, tycks brukandet av våld i demokratis namn särskilt komplicerat. Det kunde synas som om en pacifistisk hållning vore den enda sant demokratiska. Men Keane förkastar den uppfattningen som fylld av självbetsägelse. Inte ens Gandhi stod fast vid uppfattningen att våld under alla omständigheter måste undvikas. Kvinnan som med "naglar och tänder" försvarar sig mot våldtäktsmannen gör inte orätt. Den som desperat försöker undkomma torterarnas klor agerar "begripligt". Därmed visar sig samtidigt begränsningarna hos Gandhis lära om *ahimsa* (icke-våld).

Det finns tillfällen, påpekar Keane, när ett civiliserat samhälle kan bevaras endast genom tillgripandet av våld. Det är lätt att hålla med. Men är det möjligt att bygga demokratiska stater med våld? Frågan är förstås oerhört aktuell i en tid när många lockas av tanken att demokratierna i väst kan rädda de förtryckta folken på andra kontinenter genom militära ingripanden. Keane uttrycker en försiktig skepsis mot sådana ingripanden. Han hänvisar till Hannah Arendts påpekande att "våld kan förgöra makt, men inte skapa makt". Om det vore riktigt skulle givetvis försöken att med våld som redskap bygga demokratiska stater te sig fåfänga. Mer övertygande framstår Keanes ståndpunkt i anslutning till exempel som medborgarrättsrörelsen i USA, freds-rörelsen i

Västeuropa och demokrati-rörelsen i Östeuropa. Det medvetna avståndstagande från våld som utmärkte dessa rörelser var inte bara en strategi framtvingad av ett underläge i maktresurser. Frånvaron av våld var inte endast ett medel för att åstadkomma mer demokratiska institutioner i samhället. Genom att avstå från våldet blev rörelserna själva en uppvisning i demokrati genom att manifestera den civilisering som utmärker demokratin själv. Icke-våld som strategi i kampen för demokratiska värden är med andra ord självförstärkande.

KEANE SKRIVER ATT DEMOKRATIN endast tillåter våld när syftet är att förhindra våld. Det låter kanske sympatiskt. Innebörden av en sådan regel är dock långt ifrån uppenbar. Vilka liv är vi auktoriserade att rädda? Människor dödas som bekant inte uteslutande av mördarens kulor. Kanske är det oftare så att offren med stor precision och avsiktighet skördas på de platser för mänskligt lidande som vi känner som getton, koncentrationsläger, fångläger och flyktingläger. Är tillgripandet av våld legitimt även i dessa fall? Och hur stort skall det mänskliga lidandet i så fall behöva vara innan ett ingripande är berättigat? En annan av Keanes principer är att *surplus violence* aldrig är försvarbart. Även när vi har rätt att tillgripa våld måste dess användning vara måttfull, utan överdrifter. Logiken bakom dessa teser tycks snarlik den enklaste cost-benefit-analys. Endast dödande som minskar dödande är acceptabelt. Men är det från nyttokalkylen som Keane härleder sina rekommendationer? Och erbjuder den en rimlig hållpunkt för demokratisk våldsanvändning?

För att komma fram till ett genomtänkt svar på dessa frågor krävs onekligen en diskussion om innebörden av olika principer för våldsanvändning. Men just när behovet av systematiskt och redigt tänkande är som störst sviker Keane läsaren. Under rubriken "Ethics", som upptar en femtedel av boken, finner vi inget som kan liknas vid ett försök att bedöma vilka målsättningar eller restriktioner som vi rimligen borde acceptera för demokratis våldsanvändning. Än värre är att tomrummet är avsiktligt, till och med något som Keane anser vara önskvärt. Ty enligt Keane är det inte meningsfullt att bedöma politiken utifrån etiska grundprinciper. Inga normer finns som vägledning för politiska beslut. Därmed kan inte heller några normer anföras i kritiken av sådana beslut. I Keanes annars så frodiga landskap finns endast plats för "politiskt omdöme", en from förhoppning om individens förmåga att bedöma specifika situationer som inte låter sig formuleras i mer allmängiltiga termer. En sådan omdömesförmåga är en "demokratisk konst". Den är en dygd som medborgare och statsmän tillägnar sig genom långvarigt engagemang i gemensamma angelägenheter, som växer fram ur politisk erfarenhet.

SÅ ÄR DET MÖJLIGEN. Kloka och bestående insatser i det politiska livet förutsätter nog varken studier i statsvetenskap eller en domares juridiska expertis. Det betyder inte att vi bör avhålla oss från principiella resonemang om när, var och under vilka omständigheter som våld är ett legitimt redskap i demokratis tjänst. Keane har skrivit en fantastisk stimulerande och imponerande bok om de historiska, sociala och politiska sambanden mellan våld och demokrati. Just därför är det så beklagansvärt att det saknas instruk-

tioner för läsaren i den mest avgörande frågan, den om demokratis våldsanvändning.

I förordet säger Keane att ett syfte med boken är att bereda medborgaren en övning i demokratis dygder. Är det för att ge läsaren möjlighet att träna sitt eget omdöme som Keane medvetet undanhåller henne en tydlig position? Det må vara en god tanke. Dess syfte riskerar dock att undergrävas av Keanes på oklara grunder skeptiska inställning till allt vad etiska och moraliska bedömningar kan heta. Till frågan om våldets plats i demokratin torde nödvändigheten av just sådana bedömningar framstå som uppenbar.

LUDVIG BECKMAN

Den bilda de terroristen

UNDERSTANDING TERROR NETWORKS

Marc Sageman

University of Pennsylvania Press 2004 (236 s.)

ATT KARTLÄGGA MILITANTA extremisters bevekelsegrunder har varit en utmaning för psykologer och socialpsykologer under många år. I slutet av 70-talet initierade exempelvis det västtyska inrikesministeriet en omfattande socialpsykologisk studie av 227 fängslade vänsterextremister, som tillhört eller i övrigt stått i nära förbindelse med Baader-Meinhofligan. 1988 publicerades en italiensk forskarrapport som behandlade ungefär 1 200 revolutionärer med anknytning till Röda brigaderna.

Forskarna fann tydliga mönster. Förbluffande många av terroristerna kom från välordnade familjer i den övre medelklassen. Det stora flertalet av dessa familjer visade sig vara uppstickare i samhället, klassresenärer med mycket höga förväntningar på sina barn. Den typiska västtyska terroristen kan beskrivas som ett överbeskyddat och plikttrögt barn, som skötte sig oklanderligt i skolan och tog studenten med goda betyg. Senare drabbades de av social isolering på universitetssorterna och sökte sig då till de totalitära sekterna på vänsterkanten för att finna ett substitut för den trygga familj de nyss hade lämnat. Många misslyckades med studierna. Två av tre hittade aldrig ett jobb. Följaktligen var det primärt de sociala kontaktbehoven, inte den kommunistiska ideologin, som förvandlade ett antal avhoppade studenter till terrorister. Många började läsa de marxistiska klassikerna först i fängelset.

Under det senaste decenniet har de islamistiska terrororganisationerna och då i synnerhet al-Qaida hamnat i centrum för intresset. Bland västliga medier och politiker finns många som avfärdar de våldsamma islamisterna som psykopater, världsfrånvända religiösa fanatiker som antas lida av traumatiska barndomsupplevelser från flyktingläger och eländiga slumområden i Tredje världens storstäder. Men de första revolutionära islamisterna var egyptiska studenter som protesterade mot den torftiga studiemiljön och den höga arbetslösheten i landet, Sadatregimens västvänliga politik och det egyptisk-israeliska fredsavtalet 1978. Ayman al-Zawahiri, al-Qaidas ledande ideolog, kommer till exempel från en framträdande egyptisk elitfamilj och är dessutom utbildad läkare. Mohammad Atta, ledaren för flygkaparna den 11 september, erövrade sin doktorsgrad vid det tekniska universitetet i Hamburg.

... den brutalitet
med vilken
människor
utövar våld
utmanar de
idéer som
demokratin
själv vilar på.

Usama bin Ladin härstammar, som bekant, från en av Mellanösterns mest förmögna familjer.

FINNS DET ETT TIDSTYPISKT mönster för moderna terrorgrupper? Kan isolerade religiösa sekter, som exempelvis den bisarra pingstförsamlingen i Knutby, förvandlas till mordredskap i händerna på karismatiska profeter med gudomligt uppdrag att iscensätta Domens dag? Kan man jämföra al-Qaidas terrorister med Baader-Meinhoflika och Röda brigaderna?

Ett jakande svar på dessa frågor ges i *Understanding Terror Networks*. Författaren, den amerikanske psykiatern Marc Sageman, har på senare år anlitats av Bushadministrationen som rådgivare i kriget mot terrorismen. 1986-89 var han verksam i Islamabad, för det amerikanska utrikesdepartementets räkning, och stod då i daglig kontakt med representanter för de afghanska mujaheddinrörelserna. Sagemans analys baseras på personuppgifter från 172 fängslade terrorister med band till al-Qaidas terrornätverk. Här ett axplock ur den faktsäckade boken.

Saudiarabiska ungdomar ägnar ungefär en tredjedel av den samlade skoltiden åt att studera klassiska religiösa texter. Bristen på statliga grundskolor har tvingat många fattiga pakistanska föräldrar att skicka sina barn till de tusentals privata koranskolor (madraser) som vuxit som svampar ur jorden under de senaste decennierna. Västliga kritiker har länge hävdat att de fundamentalistiska mullorna hjärntvättar sina elever och producerar horder av fanatiska gudskrigare som med glädje offerar sina liv i det heliga kriget mot västvärlden. Den bilden stämmer inte, skriver Sageman. Nästan alla pakistanska bland de fångna al-Qaida-anhängarna, med undantag för en handfull från provinsen Baluchistan, är emigrantbarn som vuxit upp i Storbritannien. Endast 23 fångar, av de 137 som lämnat uppgifter, har satt sin fot i de religiösa skolorna. Av dessa 23 kom elva personer från Abu Bakar Baasyirs och Abdullah Sungkars madraser i Indonesien och Malaysia. En betryggande majoritet (83 procent) har följaktligen fått en sekulär utbildning. För de flesta kom den religiösa väckelsen senare, inte sällan i tjugooårsåldern.

Frånsett Wali Khan Amin Shah, som är en personlig vän till Usama bin Ladin, finns inte en enda afghan i undersökningsgruppen. Att bin Ladin misslyckats med att värva afghaner är onekligen sensationellt, påpekar Sageman, med tanke på det islamistiska upproret mot den kommunistiska Kabulregimen under 80-talet och att landet tjänstgjorde som al-Qaidas huvudbas från 1996 till den amerikanska invasionen 2001.

Utbildningsnivån i analysgruppen är anmärkningsvärt hög. 94 av de 132 fångar vilkas studiebakgrund kunnat kartläggas har fullföljt åtminstone college (eller motsvarande). Fem har avlagt en doktorexamen. Många är dataexperter, ingenjörer, arkitekter och läkare. Av de 102 personer vilkas familjebakgrund är närmare utredd kommer 18 från samhällseliten i sina respektive hemländer. Av de tolv fångarna från Sydostasien hör tio hemma i den uppåtsträvande medelklassen.

MOT DENNA BAKGRUND kan man knappast hävda att marginalisering och islamistisk hjärntvätt under uppväxtåren är terrorismens grogrund, åtminstone inte när det gäller de al-Qaida-anhängare som kommer från Mellanöstern och Sydostasien. Analyserar man däremot de fångar som har sina rötter i de nordafrikanska Magh-

rebstaterna blir bilden en annan. Många av de lågutbildade och underklassregistrerade är just nordafrikaner. En grupp är andragenerationens invandrare, som vuxit upp i segregerade förorter i Frankrike. De har tidigt stötts ut ur skolsystemet och sedermera misslyckats att hitta en nisch i det franska samhället. En annan nordafrikansk grupp har rekryterats ur de flyktingskaror som tvingades att lämna det krigsdrabbade Algeriet under 90-talet. Som illegala invandrare i Västeuropa, USA eller Kanada har de haft mycket stora svårigheter att ta sig in på arbetsmarknaden och högre utbildningar. Ett exempel är den så kallade millenniebombaren Ahmed Ressam, som greps på den amerikansk-kanadensiska gränsen i december 1999.

Social isolering är en central förklaringsvariabel i Sagemans analys av terrorismen. Främlingskap i myllrande egyptiska storstäder plågade, menar författaren, de universitetsstudenter från landsbygden som på 70-talet sökte sig till de nya islamistiska terrorgrupperna. Utanförskap och identitetskonflikter har också drabbat vissa av de muslimska studenter från Tredje världen som av sina välsituerade föräldrar skickats till universitet i västvärlden under de senaste decennierna. Rotlöshet och marginalisering har drabbat många av de skoltrötta invandrarbarn som blivit överflödiga på arbetsmarknaden i Västeuropa och Nordamerika. För många blev moskéerna en värmestuga där man kunde hitta vänner och få känna sig respekterad.

al-Qaida har aldrig ägnat sig åt aktiv rekrytering av medlemmar. Sageman beskriver den process som kan förvandla unga sökare till fanatiska gudskrigare. Proselyterna ansluter sig i första vändan till en bönegrupp på ungefär åtta personer. Om umgänget är intensivt kan gruppen utvecklas till en sekt, en sammansvetsad cell av frälsta salafister, som stegvis isolerar sig från

världen och även drar sig undan från alla "otrogna" släktingar och vänner. Under vissa omständigheter kan gruppen fatta beslut att ansluta sig till bin Ladins globala jihad. Då gäller det att hitta någon känd jihadist som kan förmedla kontakten. Under åren 1996-2001 rekryterade al-Qaida uppskattningsvis 10-30 procent av de aspiranter som vistades på träningslägren i Afghanistan.

ONEKLIGEN BIDRAR *Understanding Terror Networks* till att kasta ljus över fenomenet terrorism. Att isolerade religiösa grupper kan utvecklas till veritabla domedagsbomber bekräftas av de attentatsmän som iscensatte 11 september och av den japanska gassekten Aum Shinrikyo. Det är knappast meningsfullt att dra någon skiljelinje mellan politik och religion. Trots det saknar jag samhällsstrukturer i Sagemans individcentrerade analys. I alla tider har despotiska regimer tvingat oppositionsgrupper att gripa till vapen när hela arsenalen av fredliga påverkansmöjligheter varit uttömda. Den enes terrorist är den andres frihetshjälte. Hyllade gestalter i historien, från den svenske hövitsmannen Engelbrekt till George Washington och Nelson Mandela, fördömdes också från början som terrorister och upprorsmän av den regim de bekämpade.

Sagemans systembevarande analysmodell drar, såvitt jag kan förstå, alla militanta grupper över en kam utan att skilja mellan katastrofsektor, militanta fundamentalister och väpnade befrielserörelser. Alla våldsbenägna dissidenter kan inte ha personliga problem. Men somliga.

CARL JOHAN GARDELL

Islam står inför en reformation

TA'AMMULATI DAR QERĀ'AT-E ENSANI AZ DIN

Mohammad Mojtahed Shabestari

Tarh-e nô 2004 (250 s.)

BEHOVET AV NYTÄNKANDE bland muslimska skriftlärda och en nytolkning av islams källor och tradition har diskuterats som en av de viktigaste frågorna för utvecklingen i den muslimska världen. Det är framför allt muslimska reformister och modernister som pläderar för en nyorientering, vars främsta syfte är att integrera islam med modernitet, demokrati och mänskliga rättigheter. Den springande punkten är emellertid nytänkandets karaktär. Eftersöks föreställningar och tankegångar som åtminstone till det yttre påminner om det moderna tankegodset, det vill säga en metod varigenom integrationen legitimeras genom en förankring i islam? Under lång tid har det varit muslimska reformisters strävan. Muslimska modernister anser emellertid att sökande efter sådana företeelser som demokratins grundläggande principer och mänskliga rättigheter i Koranen och profetens tradition är en felaktig väg att gå, eftersom dessa föreställningar har sin grund i moderniseringsprocessen och därmed saknar motsvarigheter i den förmoderna eran.

Den iranske skriftlärde Mohammad Mojtahed Shabestari diskuterar nytänkandets karaktär i sin bok *Ta'ammulati dar qerā'at-e ensani az din* ("Reflektioner kring mänsklig tolkning av religion"). Hans primära utgångspunkt är att införande av demokrati i den muslimska världen är en nödvändighet, men han använder inte islam som en legitimitetskälla för införande av demokrati. De föreställningar som utgör grunden för demokrati och mänskliga rättigheter finns varken i Koranen eller i profetens tradition, anser han. Demokratins legitimitet måste sökas på annat håll. Hans stöd för införande av demokrati i den muslimska världen utgår från moderniseringsprocessens globalisering. Den muslimska världen har omfattats av moderniteten och kännetecknande för moderniteten är att politik, styrelseform, ekonomiska system, juridik och en rad andra områden baseras på vetenskap, modern kunskap och individen med sin valfrihet. Han talar om en annan möjlig förening, nämligen att vara muslim och demokrat. Det senare är en kombination som är fullt möjlig.

Trots att Mojtahed Shabestari inte använder islam för att legitimerar införande av demokrati, anser han att en nytolkning av islams källor är en förutsättning. Han talar om behovet av en intern muslimsk, pluralistisk religionsdialog som är fri från anklagelser om avfällighet, hädande och kätteri. En sådan religionsdialog riskerar inte att leda till värderelativism, eftersom utgångspunkten för denna dialog är ett hermeneutiskt tolkningsmönster. Dialogen kommer att visa att alla tolkningar av islam inte kan vara rätta och riktiga tolkningar, men att det kan finnas mer än en riktig tolkning av islam.

MOJTAHED SHABESTARI HÄVDAR att muslimska lärde står inför samma dilemma som kristna teologer och filosofer gjorde i samband med modernitetens framväxt i väst. De kan dra lärdom och inspireras av kristna tänkares erfarenheter.

Koranen tolkas. Så fort en religiös text betraktas som öppen för olika tolkningar blir fundamentalism omöjlig. Det sker nu med Koranen.

Foto: Antoine Gyorj/Corbis

Det är ingenting nytt i muslimernas historia: ett exempel är den vetenskapliga utvecklingen i den muslimska världen, samt den teologiska och filosofiska debatten från 800- till 1200-talet, möjliggjord bland annat genom att muslimska vetenskapsmän och lärde lånade obehindrat från andra kulturars och civilisationers vetenskapliga traditioner och vishetslära.

Diskussionen hos Mojtabeh Shabestari gäller tre modeller som kristna tänkare har introducerat. En finner han hos den schweiziske teologen och filosofen Karl Barth (1886–1968), som företrodde den dialektiska teologin. Utmärkande för denna nyortodoxa modell, för att använda Mojtabeh Shabestaris term, är att den bortser från det historiska avståndet mellan moderniteten och den religiösa traditionen och bygger på ett teocentriskt tolkningsmönster som utgår från Guds suveränitet. Endast Guds nåd har någon väsentlig betydelse, människans förnuft och erfarenhet har det inte. Moderniteten har förändrat människans yttre förhållanden, men människans inre kan påverkas av religionens budskap. Hon kan till det yttre leva i enlighet med modernitetens premisser men i sitt inre följa de principer som religiösa auktoriteter föreskriver. Mojtabeh Shabestari anser dock att detta inte kan vara en förebild för muslimer, eftersom det är omöjligt att klippa av bandet mellan människans yttre och inre liv. Dessutom anser han att människan här tvingas att gå emot sitt rationella tänkande för att göra sig mottaglig för Guds budskap.

En andra modell, som Mojtabeh Shabestari döper till den sekulära teologin, hittar han hos den tyske lutherske teologen Rudolf Bultmann (1884–1976). Hos Bultmann förkastas allt som inte stämmer överens med modernitetens, den viktigaste uppgiften blir att avmytologisera religionen, då religionen inte får bindas till historiska händelser eller mytiska föreställningar om övernaturliga ingripanden. Inte heller detta kan vara något föredöme för muslimer, eftersom man inte frigör sig från auktoriteter utan endast byter religiösa auktoriteter mot modernitetens. En annan kritik är att religionen töms på sitt religiösa innehåll.

Mojtabeh Shabestaris tredje modell är äldre och återfinns hos den tyske teologen och filoso-

fen Friedrich Schleiermacher (1768–1834), som talar om religionens egenart. Karaktäristiskt för Schleiermacher är att det religiösa studiet har en antropocentrisk ansats där religionen är varken vetande eller handlande, utan en självständig själslig funktion med ett eget område i medvetandet. Den religiösa upplevelsen är en känsla av det oändliga, som kan liknas vid en intuitiv åskådning av universum. De religiösa företrädarnas tolkningar av religionen betraktas därmed som deras försök att i ord uttrycka den religiösa känsloupplevelsen. Religionen framstår som en ström av upplevelser som människan träder in i genom sina kontakter med andra människor, genom språket, kulturen och den gemensamma historien. Enligt Mojtabeh Shabestari gör det att människan accepteras som hon är och hennes andliga upplevelser förnekas inte.

Det går att utifrån Schleiermacher förhålla sig till också den muslimska traditionen. Mojtabeh Shabestari säger sig vilja granska muslimernas religiösa föreställningar, upplevelser och traditioner ur ett historiskt och fenomenologiskt perspektiv. I Schleiermachers anda anser han att andlighetens tid inte är förbi för den moderna människan. Människans religiösa upplevelser framstår som en medvetenhet om det ändliga vara i och genom det oändliga och det tidliga vara i och genom det eviga. Det är en medvetenhet som är förenad med en känsla av absolut beroende av det oändliga och eviga. Den moderna människan kan förstå religiösa traditioner och skapa en förståelse kring det medvetande som ligger till grund för religionen. Hon behöver inte i modernitetens namn förringa och reducera religionen.

Mojtabeh Shabestari anser att man skall granska den religiösa traditionen, de muslimska företrädarnas tolkningar och deras källor utifrån dagens moderna referensramar. Här bör man använda sig av vetenskapliga och kritiska spörsmål som omger det moderna tänkandet. På så sätt erkänner man moderniteten och gör en omtolkning av den muslimska traditionen och dess källor utifrån modernitetens referensramar. Därmed riskerar man varken att kapitulera inför moderniteten eller bortse ifrån den.

I enlighet med denna modell diskuterar han huruvida tolkningen av *shari'a*, den islamiska

lagen, skall betraktas som Guds och profetens ord och därmed som helig och evigt giltig. Mojtabeh Shabestari, som ser på all religionstolkning ur ett antropocentriskt perspektiv, avfärdar detta påstående med motiveringen att det som framställs som Guds ord inte är någonting annat än mänskliga reflektioner baserade på mänsklig kunskap. Profetens ord och handlingar är på samma sätt av mänsklig karaktär. De är historiska företeelser och därmed knutna till bestämda förhållanden.

Han förnekar emellertid inte att det skulle finnas områden som betraktas som eviga inom islam. Dit hör normer och värderingar som berör det världsliga livet. Det viktigaste i detta sammanhang är att själva idéerna och principerna skall betraktas som eviga och inte deras tillämpningar under historiens gång. Ett exempel är rättvisepincipen, som anses vara en av de mest högstående principerna i islam. Tillämpningen av denna princip har varierat under olika tidsepoker. Under den förmoderna eran utgick tillämpningen från den tidens förutsättningar, men under modernitetens era är demokrati och respekten för mänskliga rättigheter det optimala sättet att värna om rättvisan.

TROTS SITT POSITIVA omdöme om Schleiermacher understryker Mojtabeh Shabestari att utgångspunkten måste vara en nytolkning av den islamiska traditionen och de företeelser som påverkat den under historiens gång. Det gäller allt från traditioner vilkas rötter går tillbaka till den pre-islamiska eran till de influenser som tillkommit i och med muslimernas kontakter med andra kulturer och civilisationer. Han manar till ett varsam närmande till Schleiermachers tolkningsmönster, som trots allt har vuxit fram i den kristna västerländska kontexten. En anslutning till moderniteten innebär för honom inte att låta sig förvästligas. Att dra lärdom av utvecklingen i väst samt att låta sig inspireras av kristna religionsfilosofers tolkningsmönster står långt ifrån obetänksam imitation och plagiering av väst, anser han.

Sett ur detta perspektiv skiljer sig hans syn på moderniteten från det klassiska sekulära synsätt vilket ser islam och modernitet som två oförenliga entiteter. Modernitetens utveckling sker här på bekostnad av islam genom dess avtagande betydelse för människan och samhällets institutioner. Den klassiska definitionen har lämnat plats för en så kallad utopisk föreställning. Denna utgår från ett postsekulärt perspektiv som inte ser religion och modernitet som varandras bittra antagonister. I detta perspektiv har det oförsonliga förhållningssättet till religionen ersatts med möjligheter och kontaktytor där islam och modernitet kan förenas.

Enligt denna tolkning behöver modernisering inte nödvändigtvis leda till västerlisering, då denna utveckling inte är den förutbestämda konsekvensen av en anslutning till moderniseringsprocessen. Det finns i dag inte bara en enda tilltänkt form av modernisering som skall gälla för hela världen. Man kan tala om alternativa moderniteter, vilket innebär att kulturer som träder fram ur moderniteten visar på olikheter som skiljer dem åt. Det kan finnas en muslimsk modernitet, en modernitet som är anpassad efter den indiska subkontinentens förhållanden, en japansk modernitet, afrikanska moderniteter. De alternativa moderniteterna kommer att finnas vid sidan av den västerländska modellen. Det som förenar dem är att alla på sitt sätt ansluter sig till modernitetens grundidé, men de är långt ifrån enhetliga.

MOHAMMAD FAZLHASHEMI

Förklarar mörker i påvens själ

THE POPE IN WINTER
The Dark Face of John Paul II's Papacy

John Cornwell

Penguin Viking 2004 (352 s.)

DEN HEMLIGA POLSKA POLISEN gjorde på 1960-talet en numera klassisk beskrivning av huruvida Polens yngste biskop kunde bli en farlig motståndare till kommunistpartiet. Man riktigt hör hur den kommunistiska åsiktspolisen drar en lättnadens suck eftersom "politik inte tycks vara hans starka sida; han är överintellektualiserad, saknar organisations- och ledarskapskvaliteter". Tio år senare blev den rekordunge biskopen Karol Wojtyła högste ledare för en religiös armé på en miljard människor. Han tog sig påvenamnet Johannes Paulus II.

Enligt *The Times* är påven de senaste tjugo årens mest inflytelserika person. Med radband har stridsvagnar och diktatorer besegrats när han kysst landets jord: Filippinernas Marcos, Haitis Baby Doc, Chiles Pinochet, Polens Jaruzelski, Paraguays Stroessner. Castro håller sig visserligen kvar men tvingades 1998 att tömma fängelser och fylla almanackan med religiösa högtider som allmänna helgdagar. Han är en märklig påve, en filosof, mystiker och förnyare. Men han vore varken Guds ställföreträdare på jorden eller människa om han inte också bar på en vintrig, kall och mörk sida.

Nu finns en utmanande bok om påvens alla tillkortakommanden. Den är författad av John Cornwell, en av världens ledande experter på Vatikanen. Cornwell är journalist på *Sunday Times*, katolik och författare till de kontroversiella storsäljarna *A Thief in the Night: The Death of John Paul* och *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*. Konsten att skriva behärskar John Cornwell. Kanske är det genetiskt. Hans bror är en av världens mest lästa författare: David Cornwell, mer känd under pseudonymen John le Carré. Jag lärde känna John Cornwell på 1980-talet i Moskva där vi båda var korrespondenter. Han bar på ett präktigt lillebrorskomplex och hjälpte brorsan med interiörer till boken *Ryska huset* (1990).

CORNWELLS FÖRFATTARSKAP utmärks av tre "p": han är påläst, personlig och provokativ. Visst kan det i längden bli jobbigt med en person som bara hittar här i soppan och visst kan man ifrågasätta mycket – till exempel om det behövs ett helt kapitel om huruvida påven uttalade sig uppskattande eller inte om Mel Gibsons *The Passion*. Trots alla invändningar fortsätter man ändå läsa, fascinerad och förvånad, ibland också förbannad. En klar besvikelse är Cornwells hemliga källa, "Monsignore Sotto Voce", eftersom informationen därifrån inte är rikare än vad man kan läsa sig till i *La Repubblica*, som i likhet med Cornwell drömer om en progressiv påve. Rent äreröriga, eftersom bevisen är så klena, är Cornwells spekulationer att påven inte är vid sina fulla sinnen, gormar och skriker och minsann lider av paranoia.

Cornwells huvudtes är att Johannes Paulus är en odemokratisk, ja autokratisk ledare för jordens alla katoliker. Genom att binda så mycket av makten och besluten kring sin egen person, genom att försvaga biskoparnas ställning, har den polske påven skapat en handlingsförlamad kyrka. Därför vågade ingen ingripa i pedofilskandalen, alla

Begrundan. Påven har fått sin gärning provad redan i denna världen.

Foto: Gabroe Bouys/Pressens bild

inväntade en signal från den heliga stolen. "Han har skött det påvliga ämbetet som vore han en stålman", skriver Cornwell.

Visserligen karaktäriserar Cornwell påvens uppdrag som "det märkligaste, omöjligaste och ensammaste arbetet på jorden" men han är ändå en sträng domare. I sin ungdom var Karol Wojtyła fotbollsmålvakt. Jag ser hans pontifikat som en målvakts träningspass när spelarna oavbrutet skjuter bollar mot målet. Målvakten kan inte fånga dem alla. Om man tittar tillbaka på den långa tidsperiod som Johannes Paulus varit påve, den längsta i historien, inser man att just han tvingades att ta ställning, eller stoppa huvudet i sanden, i en till synes oändlig rad frågor. Kommunismen föll, världen förändrades och globaliseringen började. Med alla sina resor kan man säga att påven snabbt anammade globaliseringen. Under ingen annan tidsperiod har så många länder skilt kyrkan från staten, hiv/aids blev bister verklighet och såväl genmanipulation som stamcells forskning tog fart. Dessutom blev den heliga familjen inte längre den trygga institution som den varit – 40 procent av alla katolska äktenskap slutar nu i skilsmässa. Inte undra på att valium är det mest sålda läkemedlet i Vatikanens apotek.

DEN STORE ROMANTISKE polske dramatikern Juliusz Slowacki (1809–49) drömde om en slavisk påve. Jag tycker att Cornwell alltför ofta missar det enkla faktum att Johannes Paulus är en påve från Polen. Denne den förste icke-italienaren på påvetronen på 455 år är väldigt polsk, en produkt av sin tid och miljö. Vi vet att Johannes Paulus är livrädd för "dödens kultur" (dödshjälp, abort). Kanske kan det delvis förklaras av att han tidigt förlorade sin mor, bror och syster. Han växte upp under den människofientliga nazismen som hotade att utplåna de slaviska folken, som sågs som "undermänniskor". Efter nazismen och kriget kom kommunismen som ville avskaffa kristendomen och kristen etik. Hans militanta (och otidsenliga?) motstånd mot abort är en reaktion på den kommunistiska regimens perverst lättvindiga inställning till fosterfördrivning.

Att Karol Wojtyła blev antikommunist har naturligtvis sin grund i att han i sitt hemland upplevde kommunismens destruktiva kraft. Han kunde därför per definition inte ha någon större

sympati för den så kallade befrielseteologin i Sydamerika. Han är en typisk polsk kyrkoman med sin djupa misstro mot taktiska anpassningar.

Märkligt nog ser Cornwell det som något negativt att Johannes Paulus vände sig mot kriget i Irak. Cornwell tycks i hastigheten glömma att påven med kraft vände sig också mot kriget på Falklandsöarna. Margaret Thatcher svarade med att inte vilja träffa honom. Efter kommunismens fall och den oblodiga revolutionen i Östeuropa blev påven än mer övertygad om att dialog och förhandling var överlägsna konfrontation och krig.

Johannes Paulus har helgonförklarats eller beatificerats (kanoniserats) 1 321 personer, långt fler än vad samtliga tidigare påvar hann med tillsammans. Det höga tempot i helgonverkstan är påvens sätt att klä religionen i vardagskläder: se det finns extraordinära människor runt omkring oss! Av dessa 1 321 personer är Cornwell mest intresserad av en: José Maria Escrivá de Balaguer, grundare av den hemlighetsfulla orden Opus Dei. Cornwell är också upprörd över att den i El Salvador mördade biskopen Oscar Romero inte beatificerats. En gloria för mycket och en för lite av 1 321 personer visar väl ändå att inte bara påven utan också Cornwell har drabbats av dåligt omdöme.

Rent naiv blir Cornwell när han kritiserar påven för att ha tagit emot populisterna Jörg Haider. Det faktum att påven beviljat audiens åt personer som Yassir Arafat eller Tariq Aziz betyder ju inte att han delar deras åsikter. Påven träffade också Kurt Waldheim – och höll sedan ett av sina bästa tal i det tidigare österrikiska koncentrationslägret Mauthausen. Att påven teologiskt och politiskt är en höger- och inte vänsterman borde väl sedan länge vara uppenbart för alla.

DEN 84-ÅRIGE PÅVEN är nu en gammal man, hårt märkt av sjukdomar. Bokslutet närmar sig med stormsteg. Många människor anser att Johannes Paulus inte klarade av gränsdragningen mellan tradition och anomali. Andra anser att just han lyckades förvalta den katolska kyrkans arv och uppdrag att skilja mellan den heliga Ande och tidsandan, att vara samhällets salt, inte dess vindflöjel. Var man än står i denna centrala fråga kan Johannes Paulus livsverk inte dess underskattas. Med eller utan hans mörka sidor.

KJELL ALBIN ABRAHAMSON

EUROPE
An Unfinished Adventure
Zygmunt Bauman
Polity 2004 (152 s.)

EUROCENTRISM AV GAMMALT märke, kan man tänka ett stycke in i sociologen Zygmunt Baumans nya bok *Europe. An Unfinished Adventure*. Hör bara: Europa har upptäckt alla länder, men ingen har upptäckt Europa. Den europeiska kulturen har genom sin vägran att acceptera gränser, genom sin allergi mot allt som är fixerat och begränsat, fungerat som hela världens jäsningsmedel.

Men Baumans ärende är inte att alstra självbe-låtenhet hos européerna, utan att mobilisera dem för en "planetarisk" mission. De som förnekar att Europa är unikt gör det bland annat för att de vill undfly det ansvarstagande för världen som borde följa av denna insikt. Dagens européer är för defensiva och inåtvända, men nu är det hög tid att åter bli äventyrliga och försöka skapa den "allgemeine Vereinigung der Menschheit" som Kant profeterade om. Europa är ett laboratorium där redskapen för en sådan ordning håller på att framställas.

Vad detta kokar ner till är en plädering för att Europa på allvar måste sträva efter att bli ett alternativ till USA och den globala kapitalismen. Det kräver enligt Bauman att vi försvarar vår socialstat, som blivit omöjlig att upprätthålla genom globaliseringen av kapital och handel. EU:s centrala uppgift blir därför att återskapa de begränsningar av kapitalets makt som nationalstaten en gång förfogade över.

Medel och mål skiljer Bauman från de neokonservativa i USA, men det finns likväl påfallande likheter. Hans bok är ett exempel på att antagonismen mellan USA och Europa inte enbart beror på vad George W. Bush gör eller inte gör. Det handlar också om en kollision mellan två rivaliserande anspråk på att leda och forma världen.

RED.

SEX, MONEY AND POWER
The Transformation of Collective Life
Bill Jordan
Polity 2004 (256 s.)

MED UTGÅNGSPUNKT i en av de centrala teorierna inom sociologin, funktionalismen, jämför britten Bill Jordan i *Sex, Money and Power* de sociala institutioner vi utvecklat i det västerländska välfärdssamhället med dem som finns hos majoriteten av jordens befolkning. Det är en rätt krävande men samtidigt tänkvärd bok med för många offentliga aktörer svårsmälta slutsatser.

Vi har å ena sidan den liberala, västerländska individualismen där varje individ uppmanas att utveckla sin personliga potential och att ingå i relationer som bygger på en framförhandlad intimitet. Sådana relationer förutsätter emellertid att båda parter har ekonomiska och kunskapsmässiga resurser. Kan man inte bryta upp finns inte förutsättningarna för en jämställd relation.

Tyvärr gäller inte dessa förutsättningar för majoriteten av jordens befolkning, ja inte ens för den fattigare delen av befolkningen i väst. Dessa människor lever i kollektiva gemenskaper, som förvisso inte är självvalda men som försvaras med kraft. Kollektiv gemenskap är den överlägset effektivaste organisationsformen för människor med små resurser. Den bygger på arbetsdelning, byte av tjänster och uppoffrande omsorg. I en sådan gemenskap finns inte mycket utrymme för jagprojekt eller jämställda relationer. Här krävs gemensamma värderingar och kostnaden för att lämna gruppen är för de flesta orimlig.

Här har vi, menar författaren, nyckeln till varför friktionen ökat så snabbt mellan medelklassen i väst och resten av världen. De "fria" tvingar på de "ofria" institutioner som undergräver den kollektiva gemenskapen, vilket resulterar i än större fattigdom. Innan vi fördelar välfärd i form av ekonomiska resurser och utbildning bör vi inte tvinga på den fattiga delen av jorden våra idéer om individuellt självförverkligande.

RED.

SCHICKSAL UND GESCHICHTE
Antigone im Spiegel der Deutungen und Gestaltungen seit Hegel und Hölderlin
Otto Pöggeler
Wilhelm Fink Verlag 2004 (197 s.)

VAR TID HAR SIN TRAGEDI. Det moderna 1900-talet speglade sig i Sofokles *Kung Oidipus*, efter 1968 var det Euripides *Backanterna* som gällde. I dag tycks det finnas anledning att hysa ett speciellt intresse för Sofokles *Antigone*, precis som romantikerna en gång gjorde. Antigone utmanade staten genom att begrava sin bror Polyneikes, som dött under en attack mot den forna hemstaten Thebe. Kung Kreon dömdo henne till döden och hon blev levande begravd.

Den tyske filosofen Otto Pöggeler låter just Antigone föra tidens talan i inledningen till *Schicksal und Geschichte* ("Öde och historia"). Under en slagkraftig argumentation för dramats aktualitet ser han henne dyka upp i de ungdomliga protesterörelserna men också i konflikten mellan klanbunden religiositet och modernitet. Hon skulle kunna vara en av alla dem som arresterats vid globaliseringsdemonstrationerna. Hennes bror Polyneikes hade kanske kunnat vara en av attentatsmännen vid 11 september.

Tyvärr gör Pöggeler knappt någonting av sitt upplägg. I stället svarar han för en klassisk studie av Antigone hos Hegel, Hölderlin och Heidegger, även om han tar större hänsyn än brukligt till de sammanhang ur vilka tankarna uppstod. Dessutom låter han tonsättarna Mendelssohn och Carl Orff spela framträdande roller för återuppväckandet av Antigone vid skilda tillfällen.

Däremot får Pöggeler oss att ställa egna frågor till oss själva. Bör identifikationen med Antigone gå så lättvindigt till? Sitter inte vi alla i väst som en massupplaga av Kreon, representanter för det moderna och sekulära samhälle som attackeras av fundamentalister? Pöggeler bidrar med en idébakgrund för svaren, men den väsentliga bok som anas i inledningen återstår att skriva.

RED.

BLAND MEDARBETARNA I DETTA NUMMER

KJELL ALBIN ABRAHAMSON

Utrikeskorrespondent i Warszawa och författare. Han gav 2004 ut boken *Enkel biljett till Polen* som bland annat handlar om Johannes Paulus.

LUDVIG BECKMAN

Forskare på statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet.

MATS BENNER

Sociolog verksam vid Forskningspolitiska institutet i Lund.

MATS BERGSTRAND

Chef för DN Debatt. Författare till biografier om Anders Björck och Carl Lidbom.

JULIAN EVANS

Brittisk litteraturkritiker och radiojournalist.

MOHAMMAD FAZLHASHEMI

Docent och lektor i idéhistoria vid Umeå universitet. Hans forskningsområde är islamisk idéhistoria.

CARL JOHAN GARDELL

Historiker och frilansskribent. Har nyligen kommit ut med skriften *Sudan. Fred eller statskollaps?*

EVA-CARIN GERÖ

Professor i grekiska vid Stockholms universitet.

ASTRID HEDIN

Fil. dr i statsvetenskap och forskarassistent vid Uppsala universitet.

LISA IRENIUS

Frilansskribent.

ARNE JARRICK

Professor i historia vid Stockholms universitet. Utkommer i höst med boken *Behovet att behövas. En bok om människan, kulturen och världshistorien*.

LARS MELIN

Docent i svenska vid Stockholms universitet. Författare till bland annat *Vett och etikett i språket* och *Corporate Bullshit. Om språket mitt i city*.

JANKEN MYRDAL

Professor i agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU). Skriver på en forskningsrapport, *Om humanvetenskap och naturvetenskap*.

LIV NILSSON STUTZ

Arkeolog vid Lunds universitet.

THOMAS STEINFELD

Litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung* och författare.

ASTRID SÖDERBERGH WIDDING

Professor i filmvetenskap vid Stockholms universitet samt kulturskribent i *Svenska Dagbladet*.

MATS WIKLUND

Frilansskribent, bland annat i *Svenska Dagbladet*.

ADAM ZAGAJEWSKI

Polsk poet, utgiven och prisbelönt i flera länder. Hans senaste bok på svenska är dikturvalet *Törst*.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 29 MARS 2005

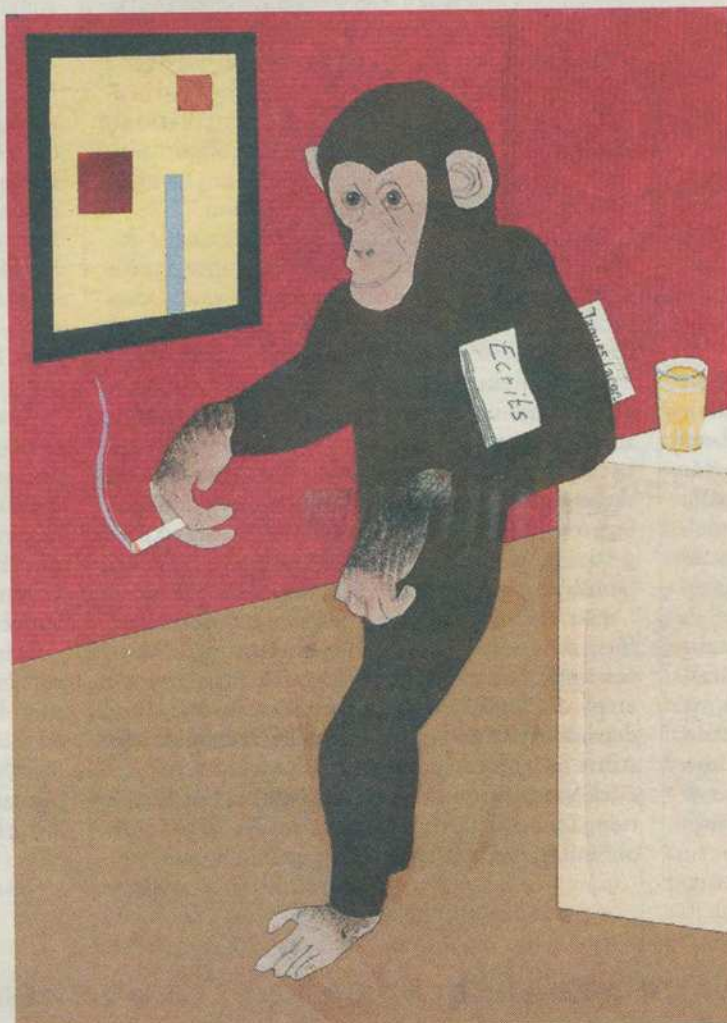

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 350 kr (Norden 460 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 350 kr

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM